

**T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

MEVLÂNÂ'DA SAHÂBE TASAVVURU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bekir AVCI

Danışman: Doç. Dr. Müzekkir KIZILKAYA

TOKAT – 2023

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Müzekkir KIZILKAYA danışmanlığında hazırlamış olduğum “Mevlânâ’da Sahâbe Tasavvuru” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

28/12/2023

Bekir AVCI

JÜRİ KABUL VE ONAY

Bekir AVCI tarafından hazırlanan “**Mevlânâ’da Sahâbe Tasavvuru**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 28.12.2023 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen Jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Üye (Başkan) : Prof. Dr. Kadir ÖZKÖSE

Üye : Doç. Dr. Müzekkir KIZILKAYA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR

Üye :

.....

Üye :

.....

ONAY

...../...../.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

İslam Kültür ve Medeniyetinin en önemli mütefekkirlerinden ve mutasavvıflarından kabul edilen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî eserleriyle tasavvuf tarihinde büyük bir yere sahiptir. Eserlerinde ele aldığı konulara farklı perspektiften bakmış, insana dair hemen her konuda sözler söylemiştir. Kur'an-ı Kerîm'den, hadis-i şerîf'lerden, peygamber kıssalarından, Sahâbe hayatlarından, tarihî şahsiyetlerden ve güncel olaylardan örnekler vererek sosyolojik, psikolojik, pedagojik, ahlâkî ve tasavvufî yorumlar yapmıştır.

Çalışmamızın konusu, Mevlânâ'nın eserlerinde bahsettiği Hz. Peygamber'in (s.a.v.) o güzîde ashâbıdır. Mevlânâ'nın eserlerinde hangi sahâbeden nasıl ve ne maksatla bahsettiğini ortaya çıkarmak, bunları bir araya getirmek ve sahâbe vasıtasıyla bahsedilen konunun tasavvufî literatürdeki anlamını bulmaktır. Mevlânâ, iş'ârî yorumlar, benzetmeler, iç içe hikâyelerle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbının özelliklerini, psikolojik hallerini, yüceliklerini ortaya koymuştur. Bunu kimi zaman *Mesnevî* ve *Dîvân*'da olduğu gibi nazım biçimleriyle ve *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'â*, *Mektûbât*'ta olduğu gibi nesirle yapmıştır.

Çalışmamızda Mevlânâ'nın tüm eserleri gözden geçirilmiştir. *Mesnevî* tercümesi için Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç tercümesi kullanılmış, Abdalbâki Gölpınarlı ve Şefik Can'ın tercümesinden de faydalanılmıştır. *Mesnevî* şerhleri için de Avni Konuk, Tahir Olgun, Veled İzbudak ve Şem'î'nin şerhlerinden faydalanılmıştır. *Dîvân-ı Kebîr* için Abdalbâki Gölpınarlı ve Şefik Can tercümeleri, *Fîhi Mâ Fîh* için Abdalbâki Gölpınarlı ve Meliha Ülker Anbarcıoğlu tercümesi, *Mecâlis-i Seb'â* için Abdalbâki Gölpınarlı ve Nuri Şimşekler'in hazırladığı tercüme, *Mektûbât* içinse Abdalbâki Gölpınarlı tercümesi esas alınmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde Mevlânâ'nın hayatı, eserleri ve kişiliği; ikinci bölümde ise Mevlânâ'nın sahâbe tasavvuru ele alınmıştır. İkinci bölümde ilk önce Kur'an ve Sünnette sahâbe ve faziletleri anlatılmıştır. Sonrasında, Mevlânâ'nın bütün eserlerinde zikredilen 'sahâbe' kelimesinin geçtiği beyitler ve bölümler ele alınmıştır. 'Sahâbe' kelimesiyle bahsedilen beyitlerden ve bölümlerden sonra, özel olarak Mevlânâ'nın zikrettiği sahâbe isimleriyle başlıklar açılarak, açıklamalara yer verilmiştir.

Araştırmamızda, Mevlânâ'nın eserlerinde ilk önce sahâbenin adının geçtiği beyit veya paragraf alıntılanmış daha sonraki açıklamalarda o beyitin siyâk ve sibâkına matuf

anlam verilmeye çalışılmıştır. Mevlânâ'nın eserlerinde sahâbe; zühd, takvâ, adâlet, cesâret, cömertlik, diğergâmlık, merhamet, ferâset gibi yüksek ahlâkî özellikleriyle anılmıştır. Bir kavramı bazen âyetlerle bazen hadislerle açıklayan Mevlânâ, bazen de bir veya iki sahâbeyle kıssa ederek toplumsal veya kişisel sorunları açıklamıştır. İş'ârî manaya gelen beyitlerin, mesellerin çokluğu Mevlânâ'yı anlamada öne çıkan zorluklardan olmuştur.

Mevlânâ, insanın anlam arayışını eserlerinde yansıtmış ve insanın kurtuluşu için varlık-âlem-insan bağlamında tasavvufî çözümler sunmuştur.

Bu çalışmamızda, değerli fikir ve katkılarıyla akademik ve mânevî desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Müzekkir KIZILKAYA'ya çok teşekkür ediyorum. Tez konusunun tespitinde yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Nazım ÇINAR'a teşekkür ederim. Yüksek Lisansa başlamamda beni destekleyen ve bana cesaret veren kıymetli büyüğüm, ağabeyim Muhammet YİĞİT'e ve bu süreçte her türlü desteğini hissettiğim aileme teşekkürü borç bilirim.

Bekir AVCI
TOKAT 2023

ÖZET

MEVLÂNÂ'DA SAHÂBE TASAVVURU

Avcı, Bekir

Yüksek Lisans Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Müzekkir KIZILKAYA

Aralık 2023, x+118 Sayfa

Mevlânâ'da sahâbe tasavvuru adını verdiğimiz bu çalışmada, Mevlânâ'nın kendi eserlerinde sahâbe hakkında, hangi eserinde ve nasıl bahsedildiği bulunmaya çalışıldı. Sahâbe kavramının ne anlama geldiği, müslümanlar için ne ifade ettiği Kur'an ve Sünnet referans alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

İlk önce Mevlânâ'nın sahâbe kelimesi ile kullandığı ifadeler sonrasında ise eserlerinde adı geçen sahâbe ilgili beyitler ve sözler ve sonra da onların açıklamaları yer almıştır. Mevlânâ'nın eserlerinde bahsettiği sahâbe özellikleri, tasavvufî kavramların karşılığı, Mevlânâ'nın vurgulamak istediği kavram tasavvuf kaynaklarından ele alınıp incelenmiştir.

Mevlânâ en çok *Mesnevî*'de sahâbeden bahsetmiştir. Bazen *Mesnevî*'de yer verdiği bir sahâbe diğer eserlerinde bahsedilmemiş, bazen aynı sahâbeden birden fazla eserinde bahsedilmiş, bazense bir sahâbeden aynı eserde birçok defa bahsedilmiştir.

Amacımız, Mevlânâ'nın eserlerinde adı geçen tüm sahâbeyi tek bir çalışma altında toplayarak; Mevlânâ'nın o sahâbe ile bize hangi mesajı verdiğini, neye rehberlik yapmaya çalıştığını ve hangi tasavvufî kavramı öğretmeye çalıştığını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sahâbe, Mevlânâ, Mesnevî, Dîvân-ı Kebîr, Fîhi Mâ Fîh, Mecâlis-i Seb'a, Mektûbât.

ABSTRACT

IMAGINATION OF THE COMPANIONS IN MAWLANA

Avcı, Bekir

Master's Thesis Department of Basic Islamic Sciences

Advisor: Associate Professor Müzekkir KIZILKAYA

December 2023, x+118 pages

In this study, which we call the conception of the Companions of the prophet in Mawlana, it was tried to find out how and in which of Mawlana's own works the Companions were mentioned. What the concept of sahāba means and what it means for Muslims has been tried to be explained with reference to the Qur'an and Sunnah.

First, the expressions used by Mawlana with the word sahāba, then the couplets and sayings about the sahāba mentioned in his works and then their explanations were included. The characteristics of the Companions mentioned in Mawlana's works, the equivalent of Sufi concepts, and the concept that Mawlana wanted to emphasize were examined from Sufi sources.

Mawlana mentioned the Companions the most in the Masnavi. Sometimes a Companion mentioned in the Masnavi is not mentioned in other works, sometimes the same Companion is mentioned in more than one work, and sometimes a Companion is mentioned many times in the same work.

Our aim is to gather all the Companions mentioned in Mawlana's works under a single study and to reveal what message Mawlana gives us with that Companion, what he tries to guide us and what mystical concept he tries to teach.

Keywords: Tasawwuf, Sahaba, Mawlana, Masnavi, Divan-ı Kebir, Fihi Ma Fih, Majalis-i Seb'a, Mektubat.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	i
JÜRİ KABUL VE ONAY.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	1
B. ARAŞTIRMANIN PLANI.....	1
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	1
D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	1
E. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	1
F. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	2
1. BÖLÜM: MEVLÂNÂ'NIN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	3
1.1. HAYATI, DOĞUMU VE VEFATI	3
1.2. MEVLÂNÂ'NIN HOCALARI	5
1.3. MEVLÂNÂ'NIN ESERLERİ	6
1.3.1. Mesnevî	6
1.3.2. Dîvân-ı Kebîr	6
1.3.3. Fîhi Mâ Fîh	7
1.3.4. Mecâlis-i Seb' a.....	7
1.3.5. Mektûbât	7
1.4. EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	8
1.5. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ	10
2. BÖLÜM: MEVLÂNÂ'DA SAHÂBE TASAVVURU	13
2.1. SAHÂBE	13
2.2. KUR'AN VE HADİSLER'DE SAHÂBE	13
2.2.1. Kur'an'da Sahâbe ve Faziletleri	13
2.2.2. Hadisler'de Sahâbe ve Faziletleri	14
2.3. MEVLÂNÂ'NIN ESERLERİNDE SAHÂBE	15
2.3.1. Sahâbe/Ashâb	15

2.3.2. Hz. Ebû Bekir	28
2.3.3. Hz. Ömer	39
2.3.4. Hz. Osman	62
2.3.5. Hz. Ali	66
2.3.6. Hz. Hamza	82
2.3.7. Hz. Âişe	86
2.3.8. Hz. Bilâl-i Habeşî	88
2.3.9. Hz. Zeyd bin Hârise	90
2.3.10. Hz. Hilâl	93
2.3.11. Hz. Ca'fer b. Ebû Tâlib	94
2.3.12. Hz. Muâviye b. Ebû Süfyân	100
2.3.13. Hz. İbn Ümmü Mektûm	102
2.3.14. Hz. Enes bin Mâlik	103
2.3.15. Hz. Abbas bin Abdilmuttalib	103
2.3.16. Hz. Ukkâşe	105
2.3.17. Ebû Hüreyre	106
2.3.18. Abdurrahman bin Sa'lebe	107
2.3.19. Mukbil-i Tammâr	107
2.3.20. Sa'd bin Ubâde	108
2.3.21. Aşere-i Mübeşşere	108
2.3.22. Evs ve Hazrec Kabileleri	109
2.3.23. Vahiy Kâtibi	109
2.3.24. Ashâb-ı Suffe	109
SONUÇ	111
KAYNAKÇA	113
ÖZGEÇMİŞ	118

KISALTMALAR

(a.s.): Aleyhi's-selâm
b: bin (oğlu)
bk: Bakınız
bs: Basım:
(c.c.): Celle celâluh
C.: Cilt:
çev: Çeviren
drl: Derleyen
DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed: Editör
haz: Hazırlayan
Hz.: Hazreti
H: Hicrî
krş: Karşılaştırınız
md: Madde
M: Milâdî
mlf: Müellif
nşr: Neşreden
öl: Ölümü
sad: Sadeleştiren
(s.a.v.): Sallallâhü aleyhi ve sellem
s: Sayfa
S: Sayı
thk: Tahkik eden
tsh: Tashih eden
[ts]: Tarihsiz
ter: Tercüme eden
TDK: Türk Dil Kurumu
vb: Ve benzeri

vd: Ve diğeri

y.y.: Yayın yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmamızın amacı, Mevlânâ'nın bütün eserlerinde yer alan/adı geçen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbının kimler olduğunu, Mevlânâ'nın onlardan bahsederken nasıl ifadeler, hangi tasavvufî kavramlara vurgu yaptığını ortaya koymaktır.

B. ARAŞTIRMANIN PLANI

Mevlânâ'da Sahâbe Tasavvuru adlı bu çalışmamızda ilk önce Mevlânâ'nın *Mesnevî*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'â* ve *Mektûbât* adlı eserleri gözden geçirilmiş, eserlerde yer alan sahâbe/ashâb kelimeleriyle ilgili ve Mevlânâ'nın sahâbe adını zikrederek dile getirdiği kullanımlar bulunmuştur. Kullanılan sahâbe kelimesi ve/veya adı geçen sahâbe ile ilgili beyitlerin/kıssaların öncesi ve sonrası da incelenmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırmada, Mevlânâ'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbından hangi eserinde nasıl bahsettiğini ortaya koyarak, Mevlânâ'daki sahâbe perspektifini bir arada görmeye çalışmaktır. Mevlânâ'nın, sahâbe kavramı ve örnek şahsiyetler üzerinden ne gibi mesajlar ve mekâsîd vermeye çalıştığını, eğitim metodunu, tasavvufun toplumsal dinamikleri insan mârifetiyle nasıl yönlendirebileceğini, sahâbe bağlamında mürîd-mürşid ilişkisine bakış açısını ortaya koymaktır.

D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Mevlânâ eserlerinde insanlara anlatmak istediği mevzularda belirli bir konu sırası izlememiş, söylemek istediklerini beyitlerle, düz yazı ya da mektuplar şeklinde aktarmıştır. Hatta, söylemek istediklerini bir konu içinde başka konulara ya da kıssalara yer vererek de anlatmıştır. Araştırmada literatür taraması, döküman analizi, Mevlânâ'nın eserlerine yazılan şerhler, Mevlânâ'nın eserlerinde spesifik bir konuda yazılan bildiriler, tezler, sunumlar ve makaleler incelenmiştir.

E. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Bu çalışmada temel kaynaklarımız Mevlânâ'nın eserleri olan *Mesnevî*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'â* ve *Mektûbât*'tır. Abdulbâki Gölpınarlı, Avni konuk, Tahir Olgun, Şem'î, Şefik Can, Veled İzbudak, Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Derya Örs-Hicabi Kırılancıoğlu tercüme ve şerhlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, Mevlânâ ve eserleri ile

ilgili yazılan kitaplardan, makalelerden, tezlerden de faydalanılmıştır. Mevlânâ'nın eserleri başlığında ayrıca detaylı bilgi verilecektir.

F. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Bu çalışma, Mevlânâ'nın eserlerinde adı geçen sahâbe ile sınırlıdır.

1. BÖLÜM: MEVLÂNÂ'NIN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI, DOĞUMU VE VEFATI

Tasavvuf tarihinin en büyük mütefekkirlerinden sayılan Mevlevîliğin pîri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Horasan'ın Belh şehrinde 30 Eylül 1207 tarihinde (H.6 Rebiülevvel 604) dünyaya gelmiştir.¹ Mevlânâ'nın doğum tarihinin farklı olduğunu söyleyenler bunu “*Dîvân-ı Kebir*” ve “*Fîhi mâ fih*” adlı eserlerine binaen belirtmişlerdir.² Mevlânâ asıl adının Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî olduğunu *Mesnevî*'sinde belirtmiştir. Lakabı Celâleddin'dir. Babası ‘Sultanu’l- Ulemâ lakabıyla bilinen Muhammed Bahâeddin Veled'tir.³

Mevlânâ kelimesi “Efendimiz” anlamındadır ve onu övmek maksadıyla söylenerek meşhur olmuştur. “Hudâvendigâr” kelimesini babası kullanmış, Belh'te doğduğu için de Belhî ve Anadolu'da yaşadığı için de Rûmî lakablarıyla anılmıştır.⁴

Bir rivayete göre babası Bahâeddin Veled, Hârizmşah Muhammed Kutbuddîn tarafından göçe mecbur edilince⁵ başka bir rivayete göre ise Moğol ordusunun merhametsizliğinden doğan korku sebebiyle⁶ önce Nişabur'a, ardından Bağdat, Mekke, Şam, Malatya, Erzincan yoluyla Akşehir'e gelmiştir. Burada bir süre kaldıktan sonra, Lârende'ye geçmiş ve Lârende'de yedi sene ikâmet etmiştir.⁷ Alâeddin Keykubâd'ın (öl. 634/1236) ısrarlı daveti üzerine Konya'ya yerleşirler.⁸ Belh'ten Konya'ya kadar geçtiği ve konakladığı her yerde büyük bir saygı ve hürmet görmüştür.⁹

Babası Bahâeddin Veled'in vefatından sonra (öl. 628/1231) babasının halifesi Burhânüddîn Tirmizî'den (öl. 641/1244) dokuz sene tasavvufî eğitim görmüştür. Eğitim süresinde hocası Tirmizî'nin tavsiyesiyle ilim tahsilini ilerletmek maksadıyla Halep ve Şam'a gitmiştir. Orada fıkıh ve hadis derslerini tedris etmiş ve devrin önemli âlim ve

¹ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/441-448.

² Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri* (İstanbul: Varlık Yayınları, 1954), 4.; Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, 29/441-448.

³ Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: Alfa, 2018), 312.

⁴ Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, 29/441-448.

⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 312.

⁶ Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk (Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2005), 59-61.

⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 312-313.

⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 313.

⁹ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006), 1/24-26.; Fîrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 54-61.

sûfileriyle görüşmüştür.¹⁰

Şam'dan döndüğü yıl (630/1241) hocası Muhakkık-ı Tirmizî vefat etmiş ve Mevlânâ da Kayseri'ye giderek, hocasının kitaplarını alarak Konya'ya dönmüştür.¹¹ Babasından ve hocasından aldığı ilim ile bir yandan tedris diğer yandan da Gazzâlî gibi tasavvuf ile ilgilenmiştir.¹² Bu sıralarda Şems-i Tebrizî adlı bir dervişin Konya'ya gelmesi (633/1244) ve Mevlânâ ile buluşması, O'nun manevî hayatı üzerinde çok büyük değişiklikler meydana getirmiştir.¹³ Mevlânâ'yı anlatan kaynaklar bu durumu O'nun hayatının ikinci dönemi olarak ele almışlardır.

Halk Mevlânâ'nın ilmîne, hocalığına değer vermiş, O'nu önder görmüş ve duasının bereketli olduğuna inanmıştır.¹⁴ Mevlânâ'nın Şems'le Konya'da tanışmasıyla ilgili farklı rivayetler vardır.¹⁵ Kalendermeşrep bir tabiata sahip olan Şems-i Tebrizî ile tanıştıktan sonra Mevlânâ irşadı ve medresedeki derslerini bırakmıştır. Mevlânâ ve Şems altı ay hücrede sohbet etmişlerdir. Bu sohbetler, Mevlânâ'ya semâyı, raksı ve ney'i sevdirmiştir.¹⁶

Mevlânâ'nın irşadı, vaazları ve dersleri bırakıp sadece Şems'le beraber olmasını kıskanan halkın ve talebelerin düşmanca tutumlarından dolayı Şems, Konya'dan ayrılıp Şam'a gider. Şems'in gidişiyle büyük bir üzüntüye kapılan Mevlânâ, Şam'da olduğunu öğrendiği Şems'i geri gelmeye yazdığı mektuplarla ikna edemeyince oğlu Sultan Veled'i Şam'a Şems'i geri dönmeye ikna etmeye gönderir. Şems, on altı ay sonra 644/1247 yılında tekrar Konya'ya gelir. Şems'in gelişiyile coşkusu ve mutluluğu artan Mevlânâ, yeniden sohbetlere, semâ meclislerine başlar fakat bu durum, yine talebelerinin, ulemânın ve halkın kıskançlığına sebep olur ve Şems 645/1248 yılında ortadan kaybolur. Onun

¹⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 312-313.; Sezai Küçük, "Mevleviyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (Ankara: İSAM Yayınları, 2018), 490.

¹¹ Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 6.

¹² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 313.

¹³ Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 7.; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 314.

¹⁴ Fűrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 91.

¹⁵ Eflâkî'nin bildirdiğine göre Mevlânâ, bir gün yolda Şems Tebrizî ile karşılaşır. Şems, Mevlânâ'ya Hz. Muhammed mi büyüktür yoksa Bâyezîd-ı Bistâmî'ni diye sorar. "Mevlânâ, bu nasıl sorudur, Hazreti Muhammed, Peygamberlerin sonuncusudur. Bâyezîd'in burada sözü mü olur!" diye cevap verir. Bu cevaptan sonra Şems, Hz. Muhammed neden "Biz seni tam bir bilgi ile bilmedik" derken, Bâyezîd ise "ben kendimi tenzih ederim, benim şanım ne kadar yücedir, demiştir diye tekrar sorunca Mevlânâ, bu sorunun azâmetinden düşerek bayılır. Ayıldığı zaman Şems'in elini tutar, medresesine götürür ve hücresinde kırk gün kalırlar. Molla Câmî'ye göre ise, Mevlânâ, birinci soruya "senin göğsünü genişletmedik mi" şerhinin sırrındaki büyük susuzluktan, ikinci soruya ise az susuzluktan, anlayış darlığından cevabını verince, Şems düşüp bayılır. Mevlânâ'nın öğrencileri Şems'i medreseye götürürler. Ve üç ay orada kalır. Ayrıca diğer rivayetler için bk: Fűrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 98-101.

¹⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 318.; Küçük, "Mevleviyye", 492.

ayrılığıyla cezbe âlemlerinde gezen Mevlânâ, semâ eder, şiirler okur ve gazeller söyler. Hatta Şems'i bulmak maksadıyla Şam'a gider lâkin onu bulamayınca geri döner.¹⁷

Geri dönen ve Şems'ten ümidini kesen Mevlânâ tekrar mürşidliğe başlar. Şems yerine önce Selâhaddin Zerkûb'u (öl. 657/1265) sonra da Çelebi Hüsâmeddin'i dost olarak seçer. Mevlânâ'nın en meşhur eseri *Mesnevî* de, Çelebi Hüsâmeddin'in çok büyük teşvik ve katkısı olmuştur.¹⁸ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, H. 5 Cemaziyelâhîr 672 (M. 17 Aralık 1273) tarihinde darü'l-bekâ'ya irtihal etmiştir.¹⁹

1.2. MEVLÂNÂ'NIN HOCALARI

Sûfî bir ailede büyüyen Mevlânâ, ilk dînî eğitimini Sultanu'l-Ulemâ lakabıyla anılan babasından tahsil etmiştir.²⁰ Küçük yaşta ailesiyle Belh'ten göç yolculuğunda babası sayesinde birçok âlim ve sûfî ile tanışma imkanı bulmuştur.²¹ Yetişmesinde çevresinin büyük bir rolü olan Mevlânâ'nın, babasının vefatından sonra, babasının müridlerinden ve halifesi olan Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'den (öl. 641/1244) dokuz yıl kadar maddî ve manevî din eğitimi almıştır.²² Babasının vefatından iki sene sonra, hocasının tavsiyesiyle zâhirî ilimlerdeki dinî eğitimini tamamlamak ve ilerletmek maksadıyla Halep ve Şam'a gitmiştir.²³ O zamanın İranlı ârif ve âlimleri Moğol istilasından kaçıp Halep ve Şam'da dersler vermişlerdir.²⁴ Halep'te Halâviye Medresesi'nde hadis ve dönemin Hanefî mezhebi âlimlerinden biri olan Adîm b. Kemâleddin'den ise fıkıh dersleri tahsil etmiştir.²⁵ Halep'ten sonra, Şam'da Mukaddemiye Medresesinde dört yıl kalmış, devrin büyük âlimleri ve başta Muhyiddin İbnü'l-Arabî olmak üzere önemli sûfîleri ile görüşmüştür.²⁶

Mevlânâ, Halep ve Şam'da dört veya yedi yıl kaldıktan sonra Konya'ya döndüğü sene, babasının halifesi, hocası, mürşidi Muhakkık Tirmizî'nin vefatı sebebiyle

¹⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 318-319.; Küçük, "Mevleviyye", 492.

¹⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 318-320.; Küçük, "Mevleviyye", 492-493.

¹⁹ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 146.; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 326-327.; Küçük, "Mevleviyye", 493.

²⁰ Mehmet Demirci, "Tasavvuf ve Mevlânâ", *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 1 (1989), 64-76.; Küçük, "Mevleviyye", 490.

²¹ Küçük, "Mevleviyye", 490.

²² Demirci, "Tasavvuf ve Mevlânâ"; Küçük, "Mevleviyye", 490.

²³ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 82.

²⁴ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 82.

²⁵ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 83-85.; Küçük, "Mevleviyye", 490-491.

²⁶ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 86. Fûrûzanfer Mevlânâ'nın Şam'da kaldığı medresenin adını "Mukaddemiye" diye zikrederken, Gölpınarlı "Makdisiye" adıyla bahsetmiştir. Bk: Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 6.; Küçük, "Mevleviyye", 491.

Kayseri'ye giderek kitaplarını almış ve Konya'ya geri dönmüştür.²⁷ Mevlânâ, Konya'da 638-642/1241-1245 yılları arasında Medrese'de fıkıh ve dinî ilimler alanında dersler vermiş ve derslerine çok sayıda ilim talebesinin iştirakiyle ilmî alanda şöhreti hızla yayılmıştır.²⁸

Mevlânâ, babasından ve hocası Muhakkık-ı Tirmizî'den tasavvufî eğitimler almıştır. Bir yandan medreselerde ders verirken diğer yandan Gazzâlî'nin şeriatla tasavvufu meczettiği esaslarla ilgilenmiştir. Bu sıralarda Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelmesi ve Mevlânâ ile görüşmesi, onun manevî hayatında önemli değişiklikler meydana getirmiştir.²⁹

1.3. MEVLÂNÂ'NIN ESERLERİ

1.3.1. Mesnevî

Mevlânâ'nın en önemli eseri addedilen *Mesnevî*, İslâm Kültür tarihinde “ikişerli, ikişer” anlamına gelen ve her beytin kendi arasında kafiyeli olduğu bir nazım biçimidir. Mesnevî kelimesi Mevlânâ'nın bu kitabına has özel bir isim olmuş ve günümüze kadar *Mesnevî* denildiğinde Mevlânâ'nın bu kitabı anlaşılmıştır. “*Mesnevî-i Mevlevî, Mesnevî-i Mâ'nevî, Mesnevî-i Şerîf*” isimleriyle de zikredilmiştir.³⁰

Şems'in ayrılığından sonra Selahaddin Zerkub'u (öl. 657/1258) vefatına kadar dost edinen Mevlânâ, ayrılık acısıyla şiirler yazmıştır. Zerkub'dan sonra kendisine Çelebi Hüsameddin'i dost ve arkadaş edinen Mevlânâ, Çelebi'nin tasavvufu sûfilere, müridlere öğretmek maksadıyla bir eser meydana getirmesini isteyince Mevlânâ sarığının arasından *Mesnevî*'nin ilk onsekiz beytinin yazılı olduğu kağıdı çıkarır ve kendisinin de bunu düşündüğünü söyler.³¹ Mevlânâ'nın söylediği ve Çelebi Hüsameddin'in on, başka bir görüşe göre ise onbeş yıllık süre zarfında yazdığı eser Gölpınarlı'ya göre 25618 beyitten meydana gelmiş ve 6 cilttir.³² Ve tasavvuf edebiyatının en ünlü eseridir.³³

1.3.2. Dîvân-ı Kebîr

Büyük Dîvân anlamına gelen, Mevlânâ'nın gazellerinden ve rubâîlerinden meydana gelen

²⁷ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 88.

²⁸ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 89.

²⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 314.; Küçük, “Mevleviyye”, 491.

³⁰ Yakup Şafak, *Hiz. Mevlânâ'nın Eserleri*, ed. Abdüsettar Yazar (Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005), 16-17.

³¹ Şafak, *Hiz. Mevlânâ'nın Eserleri*, 18-19.

³² Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 45., Şafak, *Hiz. Mevlânâ'nın Eserleri*, 18-19.

³³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 324.

nazım biçimindeki bu eserde 21366 beyit ve 1791 rubâî vardır.³⁴ Gazellerde Şems-Şems-i Tebrîzî lakabı kullanıldığından *Dîvân-ı Şems* veya *Külliyât-ı Şems* adıyla da zikredilmiştir.³⁵ Şems'le karşılaşmasından sonra içindeki heyecanı, coşkuyu şiir ve mûsikî ile dile getirmiş, Şems'le yine semâ'ya meftûn olmuştur. Gazellerinin çoğunu Şems'in gidişinden sonra dile getirmiştir.³⁶ *Mesnevî* Mevlânâ'nın olgunluğunu yansıtırken, *Dîvân* ise önceki yıllarında yaşadığı halet-i ruhiyesini yansıtmaktadır.³⁷

1.3.3. Fîhi Mâ Fîh

Mevlânâ'nın çeşitli zamanlarda evlerde, toplantılarda veya semâ meclislerinde yaptığı konuşmalarının oğlu Sultan Veled veya bir mürîdi tarafından kayda alındığı eseridir.³⁸ Mevlânâ'nın tasavvufî görüşlerini, tarihî ve sosyal olaylar hakkında fikirlerini ihtiva eden orta hacimde bir eserdir.³⁹ Kitabın bölümlerinin çoğu soru cevap şeklinde Mevlânâ'nın cevaplarından oluşmaktadır. Bölümler ahlâkî konular, tasavvufî meseleler, Kur'an tefsiri ve hadislerle açıklanmıştır ki Mevlânâ'nın kendine has anlatım tarzıyla hikâye edilerek sunulmuştur.⁴⁰

1.3.4. Mecâlis-i Seb'a

Yedi Meclis diye Türkçeye çevirebileceğimiz eser Mevlânâ'nın çeşitli zamanlarda yaptığı yedi vaaz ve sohbetini içeren mensur bir eserdir. Eser Sultan Veled veya Çelebi Hüsameddin tarafından yazılmış fakat Mevlânâ'nın söyledikleri üzerine ilavelerle düzenleme yapılmıştır. *Mecâlis-i Seb'a*'da toplumun ıslahı, iyi insan olmak, bilgi ve aklın önemi, günahlardan kaçınma gibi konular âyet ve hadislerle izah edilmiş, yer yer Senâî ve Attâr'ın şiirleri ile *Dîvân-ı Kebîr* ve *Mesnevî*'den hikâyeler, beyitler yer almıştır.⁴¹

1.3.5. Mektûbât

Mevlânâ'nın kendi çağdaşlarına yazmış olduğu mektuplardan oluşan eseridir.⁴² Bu mektupları yakın çevresine, devlet adamlarına, âlimlere ve önemli kişilere yazmıştır.⁴³ Mektuplarda, Mevlânâ'nın nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu, insanlara nasıl şefkat ve

³⁴ Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 46.

³⁵ Tahsin Yazıcı, "Dîvân-ı Kebîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/432-433., Şafak, *Hiz. Mevlânâ'nın Eserleri*, 72.

³⁶ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 29/441-448.

³⁷ Hikmet Selçuk, "Mevlânâ'nın Hayatı ve Eserleri", *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 3 (Ocak 1998), 68-79.

³⁸ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 29/441-448., Selçuk, "Mevlânâ'nın Hayatı ve Eserleri", 68-79.

³⁹ Şafak, *Hiz. Mevlânâ'nın Eserleri*, 85.

⁴⁰ Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 194.

⁴¹ Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", 29/441-448. ; Şafak, *Hiz. Mevlânâ'nın Eserleri*, 96.

⁴² Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, 196.

⁴³ Şafak, *Hiz. Mevlânâ'nın Eserleri*, 90.

merhametle yaklaştığını, büyüklere karşı saygısını, müsamahasını, sıkılgan yapısını, yaşadığı zamanı, yaşayışını ve bütün yönleriyle Mevlânâ'yı görmek mümkündür.⁴⁴

1.4. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

İslâm Medeniyetinin yetiştirdiği en büyük mutasavvıflardan biri olan Mevlânâ'nın Mesnevî, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîhi mâ fih*, *Mecâlis-i seb'a* ve *Mektûbat* isimli eserleriyle hem İslâm Dünyasını ve hem de dünyanın diğer coğrafyalarında yaşayan insanları etkilediği bir gerçektir. O, sevgi ve hoşgürüsünü insanlığa adanmış, Allah ve Peygamber sevgisini halklara anlatmış ve derin fikirleriyle Anadolu İrfanını etkilemiş, şiiriyle de sanata ve kültürel hayata asırlarca yön vermiştir.⁴⁵

Sultanu'l-Ulemâ lakaplı babasının yanında eğitim gören Mevlânâ, kişiliğini sağlam temellerle bina etmiştir. İlmî bilgisi ile mekâsıdu's-şerâyı kavrayan bir zeka, Allah dostlarının hallerini mükâşefe ve hakikati araştırıcılığı kendisinde yüce bir ahlâk oluşturmuştur. Şems'le olan dostluğu aşkla yanan bir varlık vücuda getirmiş ve içindeki her türlü kötülüğü, bencilliği, kini söküp atmış, hayır ve şerri kendinden bir parça kabul etmiştir. Kendisine dil uzatanlara karşı büyük bir tahammül göstermiş, onlara cevap vermemiş, büyük küçük herkese tevâzu göstermiştir.⁴⁶

Mevlânâ'nın ailesi müslümanların gözünde yüksek bir mevkiye sahip ve dinî ilimlerde otorite kabul edilmiştir. Mevlânâ'nın yaşadığı dönemde O'nun aşk ile coşkun halleri, şiiri ve sem'a'ı tarikat şeyhleri ve fakihlerle ayrı düşmesine sebep olmuştur. Mevlânâ kendisinden farklı düşünenlerin kırıncı sözlerine karşı, onlara gönül alıcı bir üslupla tahammül etmiş ve onları güzel ahlakıyla yanına çekmiştir.⁴⁷

Mevlânâ, düşüncesinde Kur'an ve sünneti temel almış, kendi birikimiyle yaşadığı çevrenin ve kültürün etkisiyle, şiirinde Anadolu'daki sosyal çevrenin etkisinden bahisle “Ben o kadar gönül almayı isterim ki, mesela yaran (dostlar) geldiklerinde sıkılmasınlar diye şiir söylerim. Bir müddet şiiri terk ediyorum, halbuki onlar yine şiir söylememi istiyorlar.” diyerek ifade etmiştir.⁴⁸ Hindistan, İran ve Türkiye’de Mesnevî “Mağz-i Kur'an” (Kur'an'ın özü) addedilmiş⁴⁹, Anadolu’da Mevlânâ'nın kendisinden sonra gelen

⁴⁴ Mevlânâ Celâleddîn MEKTUPLAR, çev. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963), 6-8.

⁴⁵ Şafak, Hz. Mevlânâ'nın Eserleri, 1.

⁴⁶ Fûrûzanfer, Mevlâna Celâleddin, 174.

⁴⁷ Fûrûzanfer, Mevlâna Celâleddin, 151.

⁴⁸ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 297.

⁴⁹ Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 324.

tasavvuf anlayışına etkisi zannedildiğinden fazla olmuş ve Mevlânâ'yı bilmeden Anadolu'daki ilk Türk eserlerinin anlaşılamayacağı telakkî edilmiştir.⁵⁰

Söz sanatlarından biri olarak şiir Mevlânâ'da, söz ustalığı, âhenk, kelime bolluğu ve ilham olarak ortaya çıkmıştır. Mevlânâ'da şiir, İman, bilgi ve kültür birikimidir. Mevlânâ'da şiir her yönüyle mükemmeldir. O'nun şiiri ilâhîdir. Şiirinde mana ve öz ön plana çıkmaktadır. Anlatacağı her şeyi şiirle anlatması ve semâ ederken o coşkunluk halinde söylemesi vezin ve kafiye ne kadar hakim olduğunu göstermektedir. Meşhur şairlerden Senâî, Attâr, Hayyam ve Hüsrev'i bilmesi onlara yazdığı kafiye nazire gazellerinden anlaşılakta⁵¹ ve ele aldığı konularda bunların yanısıra Nizâmî, Bayezid-i Bestamî, Mütenebbî, İmru'l-Kays, Câhiz, Zünnûn-ı Mısri, İbrahim bin Edhem'in de tasavvufî görüşlerinden istifade etmiştir.⁵²

Eserlerinde bir âyetin, hadisın veya bir kıssanın açıklamasında fikir, konu, darb-ı mesel bulmada müthiş bir ilmî birikime ve kuvvetli bir hafızaya sahiptir. Hayata bakışı ile toplumun yaşantısı arasında ilgi kurması ve bunlar için örnekler, mecazlar, temalar, benzetmeler yapması, bunları kafiye olarak kullanması, hitabetinin orijinallığı, insanın halet-i ruhiyesini yansıtır kudreti, şiirindeki zenginliği göstermektedir. Şiirinde, hayatın içinde İlâhî aşkı bulma gayretinden börtü böceğe, sahâbeden günahkâra, fakirinden zenginine, mevsimlerden hayvanlara kadar binlerce farklı konulardan ve yine binlerce farklı örneklerle bahsetmiştir. Şiirindeki mükemmellik mecazlarda anlatılmıştır.⁵³ Şiirlerindeki asıl amaç insanlara Tevhid fikrini verebilmek, Allah aşkını çeşitli şekillerde anlatabilmek ve bütün kâinatın bu aşk üzerine yaratıldığını ifade edebilmektir. Ve bunun sonucunda da kemâle erebilmektir.⁵⁴

Anlatılan hikâye, kıssa, yaşantılar veya benzetmelerden herkesin bir pay alabileceği bir anlatım tarzına sahip olan Mevlânâ, insanların görünen âlemdeki her şeyden mesela bitkilerden, hayvanlardan veya cansız varlıklardan ders alması-çıkarması gerektiğini mecaz yollarla somutlaştırarak örneklerle anlatmıştır.⁵⁵

⁵⁰ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 328.

⁵¹ Ahmet Kabaklı, "Mevlânâ'nın Sanatı" (2. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1986), 10-14.

⁵² Ali Çavuşoğlu, "Mevlânâ'nın Anlatımı", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi* 10 (2007), 129.; Ahmet Kazım Ürün, "Mevlânâ'da Arap Dili ve Edebiyatının İzleri", *Nûsha* 21/53 (27 Aralık 2021), 155-186.

⁵³ Kabaklı, "Mevlânâ'nın Sanatı", 14-18.

⁵⁴ Çavuşoğlu, "Mevlânâ'nın Anlatımı", 129-130.

⁵⁵ Çavuşoğlu, "Mevlânâ'nın Anlatımı", 129-132.

Mevlânâ'nın anlatımında ön plana çıkan yaklaşım, herkesin seviyesine hitap, mesajın doğru sonuca ulaşması ve zihni düşünme eylemine sevk etmedir. Mevlânâ'ya göre bütün bunların zorluklarıyla da karşılaşmak mümkün olduğu için herkesin her şeyi anlamamasının imkan dahilinde olduğu veya anlatılan olguyu kavramanın zorluğu da mümkündür. Bu yüzden dinleyenleri somut örnekler yoluyla düşünmeye sevk etmek istemektedir. Çünkü insanlar doğru sonuca/varlıkta kemale, düşünmekle erebilirler.⁵⁶

Mevlânâ, bahsedeceği konuları girizgâh niteliğinde kıssa, masal, menkıbelerle anlatım yolunun yanı sıra yaşantılardan da anlatarak zenginleştirir. Fil Olayı gibi tarihi olayları, Ebrehe gibi tarihi şahsiyetleri, Ashâb-ı Kehf, Hz. Musa ile Hızır, Hz. Süleyman ve Sebe Kraliçesi gibi kısas-ı Enbiyâ, Hz. Ebu Bekir'in cömertliği, Hz. Ömer'in adaleti, Hz. Ali'nin cesareti gibi sahâbe veya tabiin yaşantısından örnekler, evliyâların hayatları gibi yaşanmış olaylardan hareketle veya yaşadığı toplumda kendisinden, hocalarından ailesinden, çevresinden olayları zikreder. Anlatımlarda şükür, nimet, zikir, tuğyan, zulüm, cimrilik, cömertlik, ahlâk, vb. kavramları ön plana çıkarır. Anlatımında söylediği bu şeyler herkes tarafından bilinen şeyler olsa da, bunlar Mevlânâ'da özgün ve yeni manalara kapı aralayarak ibret vesilesi olmuş, İlâhî varlığa yönelmesinde, kemal-i aşk'a ulaşmada herkese bir anlam yüklemiştir.⁵⁷

1.5. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ

İslam düşünce tarihinde felsefeden sanata kadar bütün yönüyle müslüman Türk dünyasının dinamik yönünü, dinin hakiki ve samimi anlayışını Mevlânâ düşüncesinde bulabiliriz.⁵⁸

Şems'in kaybolmasından sonra aşk ile sarhoş olmuş bir cezbe haliyle, mûsikî, semâ ve şiirle bütünleşmiş bir hâl sergileyen Mevlânâ, bu yaşantısı neticesinde bir tarikat anlayışı miras bırakmamışsa da kendisinden sonra gelen müritleri tarafından tesis edilen Mevlevîlik bu esaslar üzerine bina edilmiştir.⁵⁹

Devrin büyük âlimlerinden olan Mevlânâ'nın tasavvufî görüşlerinin dayanağı Kur'an ve Sünnettir. Babası Bahâeddin Veled'den, hocası Burhâneddin Tirmizî'den ilk

⁵⁶ Çavuşoğlu, "Mevlânâ'nın Anlatımı", 133.

⁵⁷ Çavuşoğlu, "Mevlânâ'nın Anlatımı", 134-135.

⁵⁸ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019), 123.

⁵⁹ Küçük, "Mevleviyye", 493.

tasavvufî öğretileri edinen Mevlânâ'da asıl dönüm noktası Şems'le Konya'da karşılaşması, vaazları-dersleri bırakması ve İlahî aşkla tanışması olmuştur.⁶⁰

İslâmiyetin sınırlarının bir yandan Hind-İran diğer yandan Bizans-Roma sınırlarına dayanmasıyla kadim kültürlerle tanışma imkânı bulması ve din anlayışının zühdde ileri bir seviyeye ulaşması neticesinde, az yemek az konuşmak az uyumak, yünden elbiseler giymek ve hatta evlenmemek diye özetlenebilecek bir zühd anlayışı ortaya çıkmıştır. İlk dönem zühd anlayışında vahdet-i vücûd anlayışı gelişmiştir. Bu anlayışa göre Tanrı mutlak varlıktır ve hiç bir şey kendiliğinden var olmamıştır, her şey mutlak varlık'tan sudûr etmiştir. İşte Mevlânâ bu anlayışı insanî bir tasavvuf anlayışına dönüştürmüştür.⁶¹

Mevlânâ, Horasan melametîlerindendir. Melâmetîlerde özel kıyafetler, toplantılar, zikir meclisleri, nefse fazla yüklenme yoktur. Kendilerini halktan kopuk gösteren şeyleri reddederler. Melâmetîlerin tasavvuf anlayışında aşk ve cezbe hâkimdir. Mürşid ve mürîd ayrımı yoktur. Birbirini seven iki insanın sevgisi o kadar üstündür ki hangisi mürşid hangisi mürîd ayırt edilemez.⁶² Şeyhleri eleştiren, ibadetlerin zahiri yönünü önemsemeyen Şems'in sözlerinin coşkunu halk arasında tahammül sınırlarını zorlamıştır.⁶³

Tasavvuf ehlinin Tanrı'ya ulaşmak için yaptığı riyâzet, dünyadan el etek çekme, az yeme az uyuma az konuşma gibi uygulamaları vardır ve Mevlânâ'ya göre ise insanın dünyadan kaçmasına gerek yoktur.⁶⁴ Rivayet edilir ki bir gün bir mürîd Mevlânâ'ya dünyadan bıkip usandığını ve öteki âleme gitmek ve Allah'a kavuşmak istediğini söyleyince Mevlânâ ona cevaben “*Tanrı'nın bu dünyada olmadığını nereden biliyorsun*” der.⁶⁵ Çünkü dünya Tanrı'nın tecellîsidir. Kaçınılması gereken dünyadaki makam, mevki, para, kadın değil “Mutlak Varlık”tan habersiz olmaktır. Kendinin yolundan gidenlerin

⁶⁰ Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, 29/441-448.

⁶¹ Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 22-24.

⁶² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.), 12, 552-565.; L-V-M kökünde türeyen levîm kelimesi, azar, serzeniş, kınama anlamına gelmektedir. Melamet, ihlaslı olmak için, yapılan iyiliği söylememek, kötülüğü saklamamak, insanların değil Allah'ın rızasına uygun yaşamak ve kendini insanlardan farklı gösteren kıyafet giymemektir. Daha geniş bilgi için bk: Mehmet Necmettin Bardakçı, *İslam Tasavvuf Düşüncesinin Teşekkülü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2020), 186-191.

⁶³ Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 10-12.

⁶⁴ Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 26.

⁶⁵ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 1/384.

dünyada bir işle uğraşmaları gerektiği ve kendi elleriyle kazanç elde etmesi gerektiğini de belirtmiştir.⁶⁶

Mevlânâ'nın Tanrı-insan ve insan-insan ilişkilerinde dile getirdiği en temel konu Allah sevgisidir. Bu onun tasavvuf anlayışının temel taşıdır. Tanrı sevgisinden başka hiç bir şeyle uğraşılmamasını, O'na layık olabilmek için Tanrı'yı aramak gerektiğini ve böylece Tanrı'nın görülebileceğini şu veciz sözle ifade etmiştir: *“Hiç bir şey görmedim ki onda Tanrı'yı görmeyeyim.”*⁶⁷

Mevlânâ'ya göre dünya ve içindeki her şey O'nun eseridir. Tanrı'ya ulaşma ancak aşkla mümkündür. Bu ise ilim öğrenmekle, bilmekle olur. Bu dünyanın yaratılmasına sebep olmuştur aşk. Yarattıklarını en güzel bir biçimde yaratan Tanrı mutlak güzeldir. Güzellik O'ndan sudûr etmiştir. Kendisi güzel olanın eserleri de güzeldir.⁶⁸

⁶⁶ Gölpınarlı, *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*, 26.

⁶⁷ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, 1/455.

⁶⁸ İbrahim Arslanoğlu, “Mevlânâ'nın Aşk ve İnsan Felsefesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 16 (2000), 4-6.

2. BÖLÜM: MEVLÂNÂ'DA SAHÂBE TASAVVURU

2.1. SAHÂBE

Sahâbe, kelime olarak dost ve arkadaş olmak, bir kişiyle beraber olmak anlamında sohbet kelimesinden türeyen ve sâhip kelimesinin çoğulu olan bir isimdir. Tekili sahâbîdir.⁶⁹ İslâm âlimleri tarafından birçok tarifi yapılmış fakat bunların bazıları birçok sahâbîyi dışarıda tutacak kadar dar olduğu ve bazı tariflerde ise sahâbe olmayanları kapsadığı için kabul görmemiştir.⁷⁰ Literatürde sahâbenin en kapsamlı tarifi, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında yaşayan, O'nu (s.a.v.) müslüman olarak gören ve müslüman olarak ölen kimse olarak yapılmıştır.⁷¹

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbının fazilet sahibi sayılması, cennetle müjdelenmek, ensar-muhacir olmak, Bedir savaşında bulunmak, Ehl-i Beyt'ten olmak, ilk müslüman olanların arasında yer almak, imanı uğruna işkence görmek, fakirlere ve orduya maddî yardımlarda bulunmak, savaşlarda kahramanlık göstermek, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) korumak, O'nun (s.a.v.) iltifatına, özel bir lakabına mazhar olmak, zühd ve takva sahibi olmak, cesur olmak, cömert olmak, güzel Kur'an okumak, helal ve harama riayet etmek, hakkında ayet nazil olmak olarak zikredilebilir.⁷²

2.2. KUR'AN VE HADİSLER'DE SAHÂBE

Bu bölümde Kur'an ve hadislerde sahâbe konusu ele alınacaktır.

2.2.1. Kur'an'da Sahâbe ve Faziletleri

Bütün insanlığa gönderilen İlahî Kitap Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanından önce veya o zaman dilimindeki olaylardan kimi zaman isim vererek kimi zamansa olayı isim vermeden bahsederek mesajı ön plana çıkarmıştır. Kur'an'da açıkça Zeyd b. Hârise'den⁷³ başka bir sahâbenin adı zikredilmemiştir.

Risâletin başlangıcından itibaren tarih sahnesinde yerini alan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) arkadaşları, O'nu her zaman desteklemiş, İslam'ın yayılmasında ve doğru bir şekilde yaşanmasında sonraki nesillere de örnek olmuşlardır.⁷⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

⁶⁹İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/519-521.; Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/491-500.

⁷⁰ Efendioğlu, "Sahâbe", 35/491-500.

⁷¹ Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (Ankara: İSAM Yayınları, 2019), 290-291.

⁷² Mehmet Efendioğlu, "Fezâilü's- Sahâbe", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/534-538.

⁷³ *Kur'an-ı Kerîm Meali*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), el-Ahzâb 33/37.

⁷⁴ Efendioğlu, "Sahâbe", 35/491-500.

yanında ve etrafında bulunan sahâbeyi Kur'an "ey iman edenler" diyerek muhatap almış ve onları eğitmeyi amaçlamıştır.⁷⁵ Hz. Peygamber'in hicret yolculuğunda sevr mağarasında bulundukları sırada arkadaşı Ebû Bekir'e Kur'an "(O'nun) arkadaşı"⁷⁶ hitabını kullanmıştır.⁷⁷ Hz. Peygamber'i sonraki nesile tanıtan ve Kur'an ayetlerinin hayata tatbikini sağlayan da bu nesil tarafından gerçekleştirilmiştir.⁷⁸ Herhangi bir konuda Hz. Peygamber'e danışan sahâbe, vahyin kendilerini bilgilendireceği veya uyaracağı hakikatine de sahip idiler.⁷⁹

Kendi hayatları pahasına İslam'ı ve İslam Peygamberini koruyan, Allah'ın rızasını kazanmak için her türlü eziyet ve işkenceye katlanan, yurtlarından edilen-mallarından mahrum bırakılan,⁸⁰ savaşlarda en yakınlarını kaybeden, Medine'yi yurt edinen gönüllerine imanı yerleştirmiş olan Ensar, Muhacirleri kendi canları gibi seven kendi ihtiyacı varken diğer kardeşlerini düşünen⁸¹, mallarını paylaşan, canlarını fedâ eden bu nesli Kur'an "Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız ve Allah'a inanırsınız"⁸² diyerek övmüştür. Yaptıklarının karşılığının "Bunca yara aldıktan sonra yine Allah'ın ve peygamberin çağrısına koşanlar var ya işte onlardan bu güzel davranışta bulunan ve karşı gelmekten sakınanlar için de büyük mükâfat vardır"⁸³ verileceği ve "Muhâcirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur".⁸⁴ denilerek Allah'ın O'nlardan razı olduğu vurgulanmış ve O'nlara cennetler vâdedilmiştir.

2.2.2. Hadisler'de Sahâbe ve Faziletleri

Hz. Peygamberle (s.a.v.) karşılaşmış ve mü'min olarak vefat etmiş sahâbe, bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından "Ümmetimin hayırlısı benim çağımdakilerdir, sonra onları takip edenler sonra da onları takip edenlerdir"⁸⁵ denilerek övülmüş ve Hz.

⁷⁵ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 290-291.

⁷⁶ et-Tevbe 9/40.

⁷⁷ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 290-291.

⁷⁸ Efendioğlu, "Sahâbe", 35/491-500.

⁷⁹ el-Bakara 2/186; el-Mücâdele 58/1; el-Mâide 5/101.

⁸⁰ el-Haşr 59/8.

⁸¹ el-Haşr 59/9; el-Enfâl 8/74.

⁸² Âl-i İmrân 3/110

⁸³ Âl-i İmrân 3/172

⁸⁴ et-Tevbe 9/100

⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, çev. Mehmet Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987), "Fedâilu Ashâbı'n-Nebi", 7/3412 (No:2).

Peygamber (s.a.v.) kendisiyle beraber bu mücadelede bulunmuş ilk nesli ön plana çıkarmıştır. Sahâbe, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra gelen hayırlı üç neslin içinde, birinci sırada (Ensâr ve Muhacir) yer almışlardır.

Sahâbeden sonra gelen neslin de (tâbiîn) övgüye mazhar olmasının sebebi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra gelen Sahâbe neslini tanınması olarak değerlendirilmiştir. Sahâbe nesli Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rahle-i tadrîsinden geçmiş, O'nunla hemhâl olmuş, onlardan sonra gelen tâbiîn nesli ise sahâbe ile şerefyâb olmuştur. O'nlardan dinin aslını-özünü öğrenmişler ve öğrendiklerini sonraki nesillere ulaştırmışlardır.

Onların fazileti hakkında Ebu Said El-Hudrî'den rivayetle Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Sahâbîlerime sövmeyiniz. Sizden biriniz Uhud Dağı kadar altın sadaka verse, sahâbîlerden birinin iki avuç (hurma) sadakasına erişemez; bunun yarısına da ulaşamaz"*⁸⁶ buyurmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaşam tarzını örnek alan sahâbe, imkanları olduğu halde sade bir hayat yaşamışlardır. Hz. Ebû Bekir bütün parasını Hz. Peygamber'in tasarrufuna vermiş, malını köleleri azat etmeye harcamış, Hz. Ömer yamalı hırka giymiş, Hz. Osman orduyu donatmış, Hz. Ali, Peygamber'in (s.a.v.) hicretinde canı pahasına O'nun (s.a.v.) yatağında yatarak fedakârlık göstermişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rahle-i tadrîsinden geçen Ashâb-ı suffa zühd ve takvâlarıyla kendilerinden sonra gelen nesillere örnek olmuşlardır.⁸⁷

2.3. MEVLÂNÂ'NIN ESERLERİNDE SAHÂBE

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyduğu sevgi ve muhabbeti eserlerinde en derin bir şekilde yansıtan Mevlânâ, pek tabiidir ki eserlerinde O'nun (s.a.v.) ashâbından da bahsetmiştir. Bu çalışmada ilk olarak sahâbe/ashâb kelimesi kullanımıyla söylediği beyitler ve cümleler, daha sonra sahâbe adlarının zikredilerek anıldığı beyitler ve cümleler ele alınacaktır. *Mesnevî*, *Dîvân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâ Fîh*, *Mecâlis-i Seb'a* ve *Mektûbât*'ta adı geçen sahâbe konu edilecektir.

2.3.1. Sahâbe/Ashâb

Mevlânâ, Kur'an'da Nuh (a.s.) kıssasında geçen ayetle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisini alarak mürşid-i kâmile'e tâbi olmanın gerekçesini ve sonucunu ifade etmiştir:

⁸⁶ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, "Fedâilu Ashâbı'n-Nebî", 7/3422 (No:22).

⁸⁷ Bardakçı, *İslam Tasavvuf Düşüncesinin Teşekkülü*, 35-37.

“Biz ve ashâbımız Nûh’un gemisi gibiyiz. Kim tutunursa kurtulur.”⁸⁸

“Biz de onu ve onunla beraber gemide bulunanları kurtardık”⁸⁹ âyetinden iktibas yapan Mevlânâ, âyetteki manayı alarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadis-i şerîfiyle yorumlamıştır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashâbına sevgi ve muhabbet beslemek kurtuluşa vesilelerden biridir.⁹⁰ Nuh’un (a.s.) gemisini âriflere benzeten Mevlânâ tufandan kurtulmak için yüzmek değil gemiye binmek gerek demiştir: “Ses çıkarma ki, Resûl-ü Ekrem’in vârisi olan arif-i ekmel, kitap ve hitaba sığmayan esrardan bahsetsin. Nuh’un gemisi varken yüzmeyi bırak.”⁹¹ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yukarıda bahsi geçen hadisini zikrettikten sonra Mevlânâ, devam eden beyitlerde, mürşid-i kâmil’e tabi olanların her türlü şerden ve kötülükten gemiye binmiş gibi, doğruluğa doğru Allah’ın himayesi altında denizde yol alacağını belirtir. Kendi ilmine güvenerek Peygamberlerin vârislerinden uzaklaşmanın ve sadece aklına güvenerek gurura kapılanların yoldan çıkacağını söyler.⁹² Mevlânâ, ashâbı Nuh’un (a.s.) gemisine benzetmiş, kurtuluşu onlara tâbi olmakta görmüştür.

Gazzâlî ise ahirete inanan ve ahiret mutluluğunu arzu edenlerin dünya nimetlerine yüz vermeyeceğini, elinde değerli taşlar bulunan kimsenin değersiz boncuklara değer vermeyeceği örneğiyle anlatmıştır. Değersiz taşlara anlam yükleyip gerçek cevherin değerini bilmeyenleri sadece diliyle iman edenlere benzetmiştir. Bu kişilerin iman ve irade zayıflığını ise kendilerini Allah yoluna çağırarak ve onlara ahireti hatırlatacak âlimlerin yokluğuyla açıklamıştır. Namaza hazırlanan bir kimseye nasıl imam lazımsa mürîd olmak isteyen kimseye de onu doğru yola sevkedecek ve o yolda sabit tutacak bir mürşid gereklidir, demiştir.⁹³

Mutasavvıfların, Allah yolunda yürüme anlamında kullandığı bir kavram olan seyr-i sulûk ise bir kalp yolculuğudur. Kötülüklerden iyiliğe, cahillikten ilme ve insanın kendinden kaçıp Hakk’ın varlığına sığınmasıdır.⁹⁴ Bu yolculukta yola çıkmayı arzu eden

⁸⁸ Celâleddîn Rûmî Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, çev. Derya Örs - Hicabi Kırılancık (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 495.

⁸⁹ el-A’râf 7/64

⁹⁰ Şefik Can, *Mesnevî Tercümesi*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), 7/170.

⁹¹ Tâhirü’l-Mevlevî Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi* (İstanbul: Şamil Yayınları, 2007), 9/163.

⁹² Can, *Mesnevî Tercümesi*, 4/419.

⁹³ Ebû Hamid Muhammed Gazzâlî, *İhyâu ’Ulûmi’d-Din Tercümesi*, çev. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 3/171-173.

⁹⁴ Zafer Erginli (ed.), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), 899.; Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2019), 222.; Ramazan Muslu vd., *Tasavvuf El Kitabı*, ed. Kadir Özköse (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 229-230.

talib'in, kendisini Peygamber vârisi olmaya layık bir mürşidin tâbiyetine bırakması esastır. Mürîd, Allah yoluna çıkmaya hazır fakat hâl ve makamlara erişmemiş seyr talebesidir.⁹⁵ Mürşid talebesine yol gösterir, dinin hükümleriyle onu terbiye eder ve Hakk yoluna eriştirir.⁹⁶

Mevlânâ, mürşid-i kâmil'e intisap edenleri Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) biat eden ashâba benzetmiştir. Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber (s.a.v.) beraberindeki 1400-1500 müslümanla beraber umre yapmak üzere Mekke'den Medine'ye hareket ederler. Kureyşli müşrikler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Umre amacıyla geldiğini bildikleri halde, müslümanları Mekke'ye almak istemezler. Hz. Osman'ın elçi olarak gönderilmesi, üç gün alıkonulması ve Hz. Osman'ın şehit edildiği haberlerinin yayılması üzerine Allah Rasûlü yanındaki müslümanlardan müşriklere karşı son nefeslerine kadar savaşacaklarına dair bey'at alır.⁹⁷ Mevlânâ, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) biatı sahâbîlere intisapla özdeşleştirmiştir.

*“Böyle (yaparsan), Hudeybiye’de hazır bulunur, (Peygamber’e (s.a.v.)) biat eden sahâbeye eş olursun.”*⁹⁸

Mevlânâ insana, kendi nefsinden kaçarak⁹⁹ Allah'ın koruması altına girememesi durumunda bir mürşid-i kâmil'in eline sığınmasını öğütlemiştir. Çünkü nefesine esir olmuş insanın benliğinin kurtulması Allah'ın onların elini tuttuğu¹⁰⁰ kâmil insana tabi olmakla mümkündür. Onlar Peygamberlerin varisleri olduğu için insan-ı kâmil'e biat etmek Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e (s.a.v.) biat etmiş ashâba benzetilmiştir. Ayrıca Mevlânâ, kâmil insana tâbi olanları cennetle müjdelenen on sahâbeye de (aşere-i mübeşşere) benzetmiştir.¹⁰¹

Gerçek bir şeyh olan kâmil insan Kur'an ve sünnete bağlı, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmış, dünya arzu ve hırslarından uzak olan kimsedir. Her an Allah'la beraber, az yemek az uyumak ve az konuşmakla muttasıf, ibadetlere düşkün, her daim Allah'ı

⁹⁵ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 714.; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 114-116.

⁹⁶ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 118.

⁹⁷ Muhammad Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Ticaret, 1993), 1/250-256.

⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 639.

⁹⁹ Dünyanın nefse hoş gelen tüm lezzetlerinden Allah'a sığınmak, O'na yönelmek anlamında firar kavramı tasavvufta bir mertebedir. Kur'an-ı Kerim Zâriyât Sûresi 50. Âyetindeki “Allah'a kaçın” ayetinden mülhemdir.

¹⁰⁰ el-Fetih 48/10.

¹⁰¹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 5/68-69.

zikredendir.¹⁰² Mevlânâ'ya göre mürşid-i kâmil terbiye edici ve yol göstericidir. Bu zorlu ve meşakkatli yolda mürîd her zaman tehlikelerle yüz yüzedir. Bu sebeple yolu bilen ve daima bu yolda olan, kişinin kusurlarını ve zaafalarını bilen bir kılavuz eşliğinde yol almalıdır.¹⁰³

Hiz. Hilâl'in hastalandığı Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) Allah tarafından bildirildikten sonra, Peygamber (s.a.v.) o tarafa yönelmiş ve ashâbının da O'nun (s.a.v.) peşinden gitmesini Mevlânâ, şöyle açıklamıştır: *"O ay, vahiy güneşinin ardı sıra koşuyor, o sahâbe de yıldızlar gibi onun peşinden gidiyordu."*¹⁰⁴ *"Peygamber: Sahâbem yıldızlar (gibidir) yolculara ışık, Şeytan'a taşlamadır, dedi."*¹⁰⁵

Mevlânâ bu beytiyle, vahiy Güneş'e, Hiz. Peygamber'i (s.a.v.) Ay'a, ashâbı ise yıldızlara benzetmiştir. Vahiy güneşi ifadesiyle Hiz. Cebrail'in (a.s.) kastedildiğini söyleyenler olsa da, *"nûru'l-kamer müstefâdun mine'ş-şems"* kaidesine göre kastedilen vahiydir. Vahiy güneşi ile Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen Hilâl'in hastalandığı bilgisi, ay ile Hiz. Peygamber (s.a.v.) ve yıldızlar ile de Peygamber'in (s.a.v.) arkasında yürüyen sahâbe kastedilmiştir. Ayrıca Mevlânâ, *"Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine tabi olursanız kurtulursunuz"* hadîs-i şerîfini de hatırlatmış¹⁰⁶ ve tâat ve ibadette ashâbın hallerine tâbi olup, bid'atlerden kaçınanlar hidayete ermiştir¹⁰⁷ sırrını açıklamıştır. Mevlânâ, ashâbın örnekliğine vurgu yapmış, onların yol göstericiliğini de Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisiyle açıklamıştır.

İnsanın nefsini Mevlânâ, onu Allah yolundan saptırdığı için canavar/gulyabani metaforuyla anlatmış ve sahâbe-i kirâmın da nefsin hile ve desiselerini öğrenerek, ona uymamak için Hiz. Peygamber'e nefis ile ilgili sorular sorduklarını anlatmıştır.¹⁰⁸

*"Bunun için sahâbeden kimileri Peygamber'e gulyabani nefsin hilesini sorarlardı."*¹⁰⁹

Beyitin devamında Mevlânâ, *"sahâbenin kılı kırk yaranları da, o va'zda canları ile hayran kalırlardı"*¹¹⁰ diyerek Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) açıklamalarına kendi nefislerinde var olan desiseleri gördükçe hayran olmuşlardır.

¹⁰² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 118.

¹⁰³ Osman Nuri Küçük, *Fihî Mâ Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri* (Konya: Rûmî Yayınları, 2006), 158-159.

¹⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 816.

¹⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 162.

¹⁰⁶ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/419-421.; Sait Yilter, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 606.

¹⁰⁷ Yilter, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 606.

¹⁰⁸ Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, ed. Mustafa Tahrallı - Selçuk Eraydın (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 1/183-184.

¹⁰⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 45.

¹¹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 45.

Arapça bir şeyin varlığı, hakikati, ruhu, cevheri, arzusu gibi birçok manası ve çeşidi bulunan nefis kavramı, tasavvufa göre insanın kötü fiilleridir. İnsanın kötü huyları, arzu ve istekleri (hevâ ve heves), gazap ve şehveti nefstendir.¹¹¹ Ayrıca tasavvufçular nefis konusunu onun mâhiyeti itibariyle ele almamış, daha çok nefsin kötülükleri, hastalıkları, zayıf noktaları, desiseleri ve bunları düzeltme/iyileştirme yolları üzerinde durmuşlardır.¹¹²

*“Peygamber: Dostları, kederler denizinde yol gösteren yıldızlar gibi bil, dedi.”*¹¹³

Mevlânâ, eserlerinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashâbını hadis-i şeriften mülhem geceleyin denizcilere/gemicilere yol gösteren yıldızlara benzetmiştir. Bu hadise binaen Mevlânâ, sâlik’in bu yolu kendi akli ve re’yiyle kat etmesinin zor olduğunu belirtmiş ve akıl gözünü yıldızlar gibi yol gösteren âriflere ve mürşid-i kâmillere çevirmeyi öğütlemiştir.¹¹⁴

*“(Peygamber): Dostlarım, (bu misafirleri aranızda) paylaşın, dedi, çünkü siz benimle, benim huyumla dolusunuz.”*¹¹⁵

Mevlânâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kendisine gelen misafirleri ağırlamak için ashâbından istekte bulunduğunu aktarmış ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashâbını kendisi gibi misafirperver olmaları hasebiyle övdüğünü açıklamıştır.¹¹⁶ Mevlânâ, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) tâbi olan ashâbın hizmet seferberliğini vurgulamış ve O’nun (s.a.v.) bu davranışı kendi huyuyla huyulanmak övgüsüyle bahsettiğini anlatmıştır.

Mevlânâ, bu dünya hayatında maddî nimetlerin peşinde koşanların pişman olacağını söylemiş ve kimseye yük olmamak gerektiğinden bahsetmiştir. Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayetle *“Eğer Allah’tan cenneti istiyorsan, kimseden bir şey isteme, kimseden bir şey istemezsen me’va cennetine gireceğine ve Hakk’ın cemâline ben kefilim”* hadisini zikrettikten sonra bir sahâbenin bir gün atına bindiğinden bahsetmiştir.¹¹⁷

*“İşte bu kefaletle, avarı tastamam olan bir sahâbe bir gün ata binmişti”*¹¹⁸

¹¹¹ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 744-768.

¹¹² Süleyman Uludağ, “Nefis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/526-529.

¹¹³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 831.

¹¹⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/519-520.

¹¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 613.

¹¹⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/39.

¹¹⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/120-121.

¹¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 786.

Ata binen sahâbe elinden kamçıyı yere düşürür ve kimseden yardım istemeden attan iner ve kamçıyı alır. Çünkü o Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiyesine binaen, başkasından bir şey isteme huyundan sıyrılmıştır. Avni konuk, herkesin bir şey isteme hususunda birbirlerine muhtaç olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiyesinin avâma olmadığını, Allah'a teveccüh eden havassa yönelik olduğunu açıklamıştır.¹¹⁹

Mevlânâ, ashâbın Kur'an'ı ezberlemeyi can-ı gönülden istediklerini söylemiş fakat Kur'an'ın manasındaki sırları ve derinliği anlamaya çalıştıklarından ezberlemelerinin pek mümkün olmadığını belirtmiştir.¹²⁰

*“Canları (Kur'an ezberlemeyi) çok arzu etse de sahâbe içinde hâfız olan azdı.”*¹²¹

Sahâbe-i kirâm, kurb-u visal ve müşahade-i cemâl üzere idiler ancak onlar Kur'an'ın mânasını, ahkâmını, hakikat sırlarını anlayıp bunun üzerine amel etmişlerdir. Rahmet âyetlerinde duâlar eder, azâb âyetlerinde teavvuz (istiâze) çeker, nasihat ve öğüt âyetlerini derinlemesine düşünür ve kısıstan da ibret alırlardı. Asıl maksatları Kur'an'ın lafız ve kalıplarını ezberlemek değil, elde ettikleri ilimle amel etmektir.¹²² Sahâbilerin Kur'an'la aynileşmesinden bahseden Mevlânâ, aşağıda yer alan bir sonraki beyitte de onların hayatlarına tatbik etmedikleri âyetleri ezberlemiş kabul etmediklerini vurgulamıştır.

*“Kim Kur'an'ın dörtte birini ezberlese, sahâbeden, ‘ulularımızdandır’ (övgüsünü) dıyardı.”*¹²³

Kur'an nazil oldukça sahâbe-i kirâm onunla amel eder ve ezberlerdi. Kur'an'ı yaşantılarına tatbik etmedikçe onu ezberledim dememişlerdir. Enes bin Mâlik'ten rivayet edilen bir söze göre, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini ezberleyenlere sahâbe *“celle finâ-yücelik kazandı”* diye övgüde bulunurlardı.¹²⁴ Hz. Peygamber'in (s.a.v.), *“insanlar arasında imamete en layık olan (evla'n-nâsi bi'l-imameti) Allah'ın kitabını en çok okuyandır, şayet aralarında eşit iseler sünneti en çok bilendir”* hadîsine binâen aramızda üstünlük kazandı, demişlerdir.¹²⁵

Şem'i, Mesnevî şerhinde bunu bir kıssa ile anlatmıştır: Şeyh İbn Attâr'a her gün Kur'an'dan ne kadar okuduğu sorulduğunda Şeyh, *“eskiden gece gündüz iki defa Kur'an'ı*

¹¹⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/122.

¹²⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/373-374.

¹²¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 354.

¹²² Oğuzhan Şahin, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012), 588.

¹²³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 354.

¹²⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/375.

¹²⁵ Şahin, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 590-591.

*hatim ederdim ama şimdi on dört yıldır Enfâl sûresine ancak gelebildim. Çünkü eskiden gafletle okurdum şimdi ise basîret ile” diye cevap vermiştir.*¹²⁶

Mevlânâ, hastayı ziyarete gitmenin insanın kendisine olan faydalarından ve dua ederken nasıl dua edileceğinden bahsetmiştir. Dünyadaki hazinelerin yıkık dökük viranelerde olabileceğini ve hasta olan şahsın da zamanın manevi önderi olabileceğini söyler. Mevlâna’ya göre her insanı derviş bilmek, onun hizmetinde, yanında olmak gerekir, bu sultan da olabilir, bir asker de. Ziyaretine gittiğin düşmanın bile olsa, olabilir ki sana olan düşmanlığı azalır. İnsanlardan ayrı düşmemek, cemaatle olmak gerekir. Çünkü toplulukla olmak, haramîlerin etkisini azaltır, düşmanlığını engeller.¹²⁷

*“Sahâbeden bir zat hastalandı. Hastalık yüzünden iplik gibi inceldi.”*¹²⁸

Hiz. Peygamber (s.a.v.) sahâbeden birinin hastalandığını ve ölmek üzere olduğunu duyunca onu ziyarete gider. Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) halini hatırını sorduğu sahâbe Hiz. Peygamberi (s.a.v.) görünce kendine gelir ve Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) kendisini ziyaretinden çok memnun olduğunu belirtir. Hiz. Peygamber (s.a.v.) o sahâbeye Allah’a nasıl dua ettiğini, Allah’tan neler istediğini sorunca hasta sahâbe hatırlamadığını söyler. Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) himmetiyle daha sonra ettiği duayı hatırlar. Çok günah işlediğini, günah işleyenlerin de o çetin azaba uğrayacağını bildiğini, hiç bir ümidinin de kalmadığını, ahiret azabındansa bu dünyadaki azabı-acıyı yeğlediğini söyler. İşte böyle bir halet-i ruhiye içinde Allah’tan, çektireceği azabı bu dünyada çektirmesini, ahirete bırakmamasını ister, dua eder. Hiz. Peygamber (s.a.v.) o sahâbeye bir daha böyle dua etmemesini öğütler. *“Senin ne kadar gücün var ki Allah sana kaldıramayacağın hastalığı versin. Sen Allah’tan dünya ve ahirette iyilikler ve güzellikler”*¹²⁹ iste, diye açıklama yapar.¹³⁰ Mevlânâ, ashâbın hastalıklarını günahlarına kefareti olduğunu gördüğünü ve bunu da bağışlanma vesilesi saydıklarını anlatmıştır.

Münafıkların Hiz. Peygamber’i aldatmaya çalışmasının İlâhî vahiyle engellendiğini Mevlânâ tasvir etmiştir. Medine’de Hiz. Peygamber’in dinini yüceltmek

¹²⁶ Şahin, *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 590.

¹²⁷ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/423-424.

¹²⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 249.

¹²⁹ Hiz. Peygamber (s.a.v.) hasta bir sahâbeyi ziyarete gider ve ona Allah’a dua mı ettin diye sorar. Sahâbe evet Ya Resulallah, Ya Rabbi ahirette bana vereceğin cezayı, azâbı bu dünyada ver diye dua ettim der. Hiz. Peygamber (s.a.v.) Sübhânallah, Allah’ın vereceği azaba dayanamazsın. Ya Rabbi, bize dünyada da ve ahirette de iyilikler güzellikler ver, bizi cehennem ateşinden koru diye dua etseydin, buyurur. Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, “Sahîh-i Müslim ve Tercemesi” (İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1988), 8/176 (No: 2688).

¹³⁰ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/419-423.

için bir mescid yapacağız diye yola çıkan münafıkların amacı müslümanlar arasına nifak sokmak ve onları bölmektir. Kubâ'da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) temellerini attırdığı mescid olduğu halde onlar da bir mescid yaptılar. Ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelip, yalvarıp yakararak süslü cümlelerle yalanlarla överek, bu mescidi ziyaret etmesini istediler. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Tebük seferinden dönüşünde bu münafıklar Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gelip o mescitte namaz kıldırmasını istediler.¹³¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) onların bu isteğini kırmadı ve kabul etti. Hz. Peygamber (s.a.v.) o mescide yönelince Tevbe sûresi 108. Ayeti nazil oldu: *"Onun içinde asla namaz kılma! İlk günden takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever."*

*"Amaçları Peygamber ashâbını bölmektir. Hakk'ın üstünlüğünü şapşal nasıl anlasın."*¹³²

Münafıkların amacı Kubâ mescidi olduğu halde kendi mescitlerine de insanları toplayarak müslümanları ikiye bölmektir.¹³³ Yemin etseler bile amaçlarının iyi olmadığı, yalan söyledikleri ve mü'minlere zarar vererek aralarına düşmanlık sokmak istedikleri gelen ayetlerden anlaşılmıştır. Ve Hz. Peygamber (s.a.v.) o mescidin yıkılmasını emretmiştir.¹³⁴

*"Sonunda Peygamber'in dostlarından biri, kafasına yatmadığı için inkâr etmeyi geçirdi gönlünden."*¹³⁵

Münafıkların maksadını haber veren ayetten sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilk önce söz verdiği halde sonra vazgeçip münafıkların yaptığı mescide gitmemesi üzerine sahâbeden bir zat, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaptığına anlam veremez ve Peygamber neden bu insanları kırıyor, onların ayıbını örtmüyor, diye düşünür. Ama sonra bu düşüncesinden dolayı tevbe eder. Münafıklarla dostluk müslümanları çirkin yapar ve onları isyana sürükler.¹³⁶ Mevlânâ, enbiyâlara ve evliyalara itiraz etmeyi pişmanlık sebebi ve utanç içinde dalaletle düşme, sapıtma olarak görmüştür.¹³⁷ Mevlânâ, insanın

¹³¹ Hüseyin Algül, "Mescid-i Dırâr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/272-273.

¹³² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 273.

¹³³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/469-473.

¹³⁴ Algül, "Mescid-i Dırâr", 29/272-273.

¹³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 274.

¹³⁶ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/474.

¹³⁷ Turgut Koçoğlu, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II.Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 1028.

düşüncesinde hata yapabileceğini fakat önemli olanın hidayet ve istikamet üzere olmak olduğunu anlatmıştır.

Mevlânâ, Hak âşıklarının gönüllerindeki susuzluğu ilâhî aşkla doldurması resmedilirken, bu susuzluk varken aşığın başka bir şey istemesinin imkansızlığından bahsetmiştir. Fakat bu aşk şarabının takva küpünden dolacağını da eklemiştir. Ashâbın, Allah’a ve Resûlüne duyduğu sevgiyi o yolda olmayan birinin anlaması mümkün değildir. Nitekim Âl-i İmrân suresi 31. ayette “*Eğer Allah’ı seviyorsanız bana tâbi olun, Allah da sizi sevsin*” ilâhî buyruğuyla Allah’ı sevmenin peygambere tâbi olma şartına bağlandığı ve sonucunda da Allah’ın sevgisine mazhar olunacağı ifade edilmiştir.

*“Ayık adam nerden bilsin sarhoşların kendilerinden geçişini? Ebû Cehil sahâbenin hallerini nerden anlayacak.”*¹³⁸

Sekr kelimesi Arapçada sarhoş olmak, kendinden geçmek manasında kullanılmıştır.¹³⁹ İlahî aşkla kendinden geçen sûfinin mest halidir sarhoşluk. Tasavvufta kullanılan mey-şarap metaforu Allah sevgisidir.¹⁴⁰ Kuşeyrî, sekr’in Allah’ın Cemal sıfatına ulaştırılan kimselerde meydana geleceğini, o kimsenin mutluluk sarhoşluğuyla mest olacağını ve bu durumun Vecd ve Muhabbet sahibi insanlarda görülebileceği bir hal olarak açıklamıştır.¹⁴¹

*“Kılıçlara çırpıplak atılan sahâbe, Muhammed-i Muhtar’ın sunduğu şarapla sarhoştur, yıkılıp geçmişti kendinden.”*¹⁴²

Devam eden beyitlerde Mevlânâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) İlahî bilgiyi insanlara sunan manasında O’nun (s.a.v.) şarapla dolu kadeh olduğunu, o kadehten içenlere yârân olanın Allah olduğunu belirtmiştir. Aşkın sarhoşluğuyla İbrahim Edhem saltanatı bırakmış, Bâyezîd kendisini tenzih etmiş, Hallâc ene’l-hakk sözünü söylemiştir.¹⁴³ İlahî bilgiyi insanlara ulaştıran Hz. Peygamber’in (s.a.v.) önderliğinde sahâbenin Allah’ı (c.c.) sevmesi, O’nun (c.c.) rızası için yaşaması ve bu uğurda mücadele etmesi hep aşk ile olur. Kulun kalbine işleyen bu aşk onun ben’liğinden geçmesine neden olur. Mevlânâ, Hz.

¹³⁸ Celâleddin Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 2/6.

¹³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/372.

¹⁴⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: OTTO Yayınları, 2014), 247.

¹⁴¹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 164-165.

¹⁴² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/184.

¹⁴³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/184.

Peygamber’e (s.a.v.) tâbi olan ashâbın mâneviyatından bahsetmiş ve onların bu sevgi durumundaki hallerini tasvir etmiştir.

Mevlânâ, Tebrizli Şems’e duyduğu sevgi ve özlemi, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashâbına peygamber olmasına benzetmiştir. Bu benzetmede Mevlânâ, sahâbenin Hz. Peygamber’i (s.a.v.) sevmesini, kendisinin Şems’e duyduğu sevgiye benzetmiştir.

*“Tertemiz canları vakitsiz topladın tapına; a aşk sahâbesine Mustafa kesilen, hoşlar geldin, safalar getirdin.”*¹⁴⁴

Mevlânâ *Fîhi mâ fîh*’te, Hz. Peygamber’in gizli bir şey anlatması gerektiğinde bunu sembolik bir anlatımla yaptığını açıklar: *“Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashâbıyla sohbet ettiği ve sahâbenin de Hz. Peygamber’i medhettiği bir sırada huzuruna münafıklardan, yabancılardan bir grup gelir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sahâbeye o gelenleri imâ ederek “kaplarınızın ağızlarını kapatınız” buyurur. Çünkü açık bardak, tabak ve tencerenin içine pis ve zehirli bir hayvan düşerse size zararı dokunur.”* Mevlânâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu hadis-i şerîfini, yabancı insanlardan hikmeti gizleyin, onların yanında konuşmayın, onlar hikmete layık değillerdir, diyerek onları pis bir hayvan olan fareye benzetmiştir.¹⁴⁵ Mevlânâ, Hz. Peygamber’le (s.a.v.) ashâbının sohbetlerde bulunduğu bahsetmiş ve müslümanların her şeyi herkesin yanında konuşmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Kur’an’ı tebliğ yanında tebyin vazifesi de vardır. Bu da Kur’an’ın herkesin anlayabileceği zahirî bir manası olduğu gibi herkesin anlayamayacağı, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) açıklamasını gerektirecek bir batınî anlamının olduğunu gösterir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadisleri farklı metotlarla açıklanmaya çalışılmış, sembolik ve işâri hadis yorumlamaları ortaya çıkmıştır. Mutasavvıflar da keşf/ilham metadıyla yorumladıkları hadislerde ortaya çıkan batınî/işâri yorumları herkesin anlayamayacağı veya yanlış anlaşılacağı endişesiyle çeşitli sembollerle ifade etmişlerdir.¹⁴⁶ Batınî manâların ve esrarın herkesin yanında konuşulmaması gerektiği, hikmete râm olmayanların anlayamayacağı sırların ortaya saçılmaması gerektiği vurgulanmıştır.

Şükür, Allah’ın nimetlerini O’na itaat ederek itirafıdır. Şükür, her nimetin

¹⁴⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/108.

¹⁴⁵ Celâleddin Rûmî Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu (Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2006), 57-58.

¹⁴⁶ Ahmet Yıldırım, “Hadisleri Anlamada İşâri Yorum”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Şubat 2004), 4-26.

O'ndan geldiğini bilmektir.¹⁴⁷ Mevlânâ'ya göre şükür Allah'ın verdiği her nimeti ikrar edip, O'nu ta'zim etmektir. Allah'ın verdiği ihsanların sürekli olmasına vesiledir. Allah'ın insana vermiş olduğu her nimete şükretmesi boynunun borcudur. Mevlânâ'ya göre şükür iki çeşittir biri kahır biri de lütuftur. Allah'ın insanı imtihan ettiğini, belâya sabrederse onu seçtiğini, şükrederse onu insanlar arasında büyük bir konuma getireceğini söyler. Allah'ın lütfuna da kahrına da şükreden insanlar hayr içindedir. Çünkü şükür kahrı lütfâ tebdil eder.¹⁴⁸

Mevlânâ, sahâbeden birinin yakınında oturan bir yahudi komşu kıssası anlatmıştır: “Yahudinin evinden sahâbenin evine tuvalet suyu, çamaşır suyu gibi pis sular akardı. O Sahâbe her şeye rağmen şikayet etmez, yahudiye teşekkür eder ve ailesine de böyle davranmalarını öğütlerdi. Bir gün sahâbe vefat eder ve o yahudi adam taziye için sahâbenin evine başsağlığı dilemeye gider. Ve evin içinde kendi evinden gelen pis suların aktığını görünce, aileye bunu neden yıllarca söylemediklerini sorar. Aile de cevaben, ölen merhumun kendilerine teşekkür etmeyi tavsiye ettiğini ve bundan vazgeçmemeleri için kendilerini korkuttuğunu, söyler. Bundan dolayı o yahudi, müslüman olur. Allah, Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin ve salih kullarının şükretmelerini ve sabredip affetmelerini övmüştür.”¹⁴⁹ Mevlânâ, insanın her haline şükürünün sonucunda mükâfatının olduğunu, bir kişinin hidayetine vesile olunması olarak açıklamıştır.

Mevlânâ sadece sözden ibaret şükür anlayışına da karşıdır. Mevlânâ'ya göre şükür, Allah'a olan şükürü fiiliyata dökmek, Allah'ın verdiği nimet ne ise ona göre bir davranışta bulunmak anlamına gelmektedir. Ayrıca daima şükreden bir insan Allah'ın kendisine bahsetmiş olduğu nimetlerin farkındalığıyla tembelliğe kapılmayacak ve o nimetleri muhafazaya çalışacaktır.¹⁵⁰

Fîhi mâ fîh'te Hz. Peygamber'in (s.a.v.) olumsuz durumlarda sabrını anlatan Mevlânâ, güçlü olduğunda bile vahye tâbi sabırlı bir Peygamber imajını anlatmıştır. Sahâbenin zulüm görmesini onlara sabrı tavsiye ederek aşmalarını sağlamış ve Peygamber'e (s.a.v.) tâbi olmanın sonunda onlara arzu ettikleri hâkimiyeti sağlayacağını müjdelemiştir.

¹⁴⁷ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 258-262.

¹⁴⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 143.; Küçük, *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlâna'nın Tasavvufî Görüşleri*, 144-146.

¹⁴⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 143.

¹⁵⁰ Küçük, *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlâna'nın Tasavvufî Görüşleri*, 144-146.

Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh* adlı eserinde Hz. Peygamber ve ashabının kâfir bir toplulukla mükâlemesini anlatmıştır: “Hz. Peygamber (s.a.v.) ashâbıyla oturup konuşurken, kâfirler itiraz etmeye başladılar. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara, siz vahiy alan kişinin dünyada bir tane olduğunu, ondan başka hiç kimseye vahyin gelmeyeceğini ve o vahiy alan kişinin sözlerinde, işlerinde, yüzünde bunun alametlerinin olacağını söylüyorsunuz. Madem bütün bu belirtileri biliyorsunuz, o zaman gelin bu belirtilerin olduğu Peygambere tâbi olun, o da sizin elinizden tutsun. Bu sözler üzerine kâfirler bir şey diyemediler ve kılıçlarına davrandılar. Ashâbı dövüp, alay ettiler. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara “galip geldiğimiz için dinimizi zorla kabul ettirdiğimizi söylememeleri için sabrediniz, Allah dini hâkim kılacaktır,” buyurdu. Uzunca bir süre gizlice namazlarını kıldılar, Hz. Peygamber’in adını gizlice andılar. Ve bir zaman sonra “Sizinle savaşanlarla Allah yolunda siz de savaşın”¹⁵¹ ayeti nazil oldu.”¹⁵² Mevlânâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) emrine uyan sahâbenin sabrının sonunda istediklerine nâil olacaklarını vurgulamıştır.

Mevlânâ, *Mecâlis-i Seb’a*’ya, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ve ailesine salat-u selâm ile başlamıştır. Daha sonra ilk dört halifeye onların taât ve takvâlarını ön plana çıkaran mahlaslarıyla rahmet dilemiştir. İlk önce, özü-sözü doğru olan (sıddîk) Hz. Ebû Bekir’e, doğru ve yanlış ayıran (farûk) Hz. Ömer’e, iki nur sahibi (zu’n-nûreyn) Hz. Osman’a, Allah’ın rızasına mazhar olmuş ve vefasına sadık Hz. Ali’ye sonra da ensar ve muhacirlere ve sahâbeye dualar edilmiştir.¹⁵³

İkinci mecliste başlangıç duasına raşid halifelerden sonra Hz. Peygamber’in (s.a.v.) zevceleri,¹⁵⁴ üçüncü mecliste Hz. Osman’a hilm sahibi, Hz. Ali’ye cesaretinden dolayı kılıç sahibi ve elinin açıklığından da cömert ifadesi ile emin kişilere¹⁵⁵ dualar yer almıştır.

Beşinci meclisin başlangıcında Hz. Peygamber’e (s.a.v.) dua ve övgüden sonra, Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan sevgisinden, Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’in (s.a.v.) adaleti olduğundan, Hz. Osman’ın Hz. Peygamber’in (s.a.v.)

¹⁵¹ el-Bakara 2/190.

¹⁵² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 115.

¹⁵³ Celâleddîn Rûmî Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab’a : (Yedi Meclis)*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965), 7.

¹⁵⁴ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab’a : (Yedi Meclis)*, 42.

¹⁵⁵ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab’a : (Yedi Meclis)*, 55.

damadı olduğundan ve ona tâbi olmak gerektiğinden, Hz. Ali'nin ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) cesur yiğidi, gücü, kılıcı olduğundan¹⁵⁶ bahsedilerek dualar edilir.

Altıncı mecliste, Hz. Ebû Bekir'in her şeyini Allah rızası için vakfettiğinden, Hz. Ömer'in en tehlikeli zamanlarda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında durduğundan, Hz. Osman'ın Kur'an okumayı çok sevdiğinden, Hz. Ali'nin putları yıktığından ve nice kahramanları yok ettiğinden¹⁵⁷ bahsedilerek dualar edilir. Yedinci mecliste, Hülefa-i raşidîn'den sonra Allah'ın seçkin kıldığı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e¹⁵⁸ dualar yer alır.

“*Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız*”¹⁵⁹ ayetini Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) masal/hikâye anlatmadığını belirttikten sonra sahâbenin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) soru sormaması gerektiğinden hareketle rahmete erişeceklerini ve sessizce dinlemenin neticesinde tüm aynası (kâmil insan) olacaklarını belirtir. Ashâb da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurunda sohbetini dinlerken “*kafamızda kuş varmış gibi kıpırdamazdık*”, buyurmuşlardır.¹⁶⁰ Allah'ın ayetleri okunurken dinlemek ve konuşmamak Allah'a saygının bir ifadesi olarak anlaşılmıştır. Mevlânâ, hakikate tâbi ashâbın takvâ neticesinde hakikate ayna olacaklarını belirtmiştir.

Mevlânâ, insanın başına gelebilecek her türlü kötü şeyin kendi nefsinden/yaptıklarından kaynaklandığını, her türlü iyiliğin güzelliğinin ise Allah'tan olduğunu söyler. Bunun ise tüm soruların cevabı olduğunu, bu sözün ise “*tüm aynasının*” cilası olduğunu ifade eder.¹⁶¹ Ayna metaforu tasavvufta kullanıldığı yerlere göre, insan, insan-ı kâmil, Allah'ın görüldüğü ve kendini gösterdiği yer, kâinat, yaratılmış her şey olarak sembolize edilir.¹⁶² Allah'tan başka her şeyden arınan kalp ayna olunca, varlık âleminin tecelligâhı olur.¹⁶³

Mevlânâ'ya göre mürşid aynadır. Aynanın özelliği nasıl ki kendi asli özelliklerinden bağımsız sadece yansıtma görevine haiz ise, mürşidin görevi de kendi benliğinden bir iz olmadan mürîdi eğitmektir. Zahiren mürşidden terbiye alan mürîd

¹⁵⁶ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 78.

¹⁵⁷ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 87-88.

¹⁵⁸ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 91-92.

¹⁵⁹ el-A'râf 7/204.

¹⁶⁰ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 37-39.

¹⁶¹ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 37-39.

¹⁶² Svitlana Nesterova, *Mevlânâ'nın Mesnevî İsimli Eserinde Metaforik Anlatımın Metafizik Boyutu* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011), 125-127.

¹⁶³ Osman Nuri Küçük, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması: (26-28 Mayıs 2014): Bildiriler*, ed. Ejder Okumuş (Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, 2014), 31-38.

hakikatte külli akıl'la irşad ediliyordur. Allah, emir ve yasaklarını, murad ettiği her şeyi insan-ı kâmil'i bir ayna gibi vasıta kılarak mürîde ulaştırır. İnsan-ı kâmil aynanın arkasındaki Varlık'ın iradesini ve sıfatlarını yansıtır. Mevlânâ'ya göre insan ancak bir mürşidin tasarrufunda eğitilmelidir.¹⁶⁴

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) karşısında susup konuşmayan sahâbe için, gönüllerini Allah'a adanmış ifadesini kullanan Mevlânâ, "söyle- قل" ifadesiyle sahâbenin, Peygamber'in (s.a.v.) ağzından dökülecek sırları, din ve dünya işlerine ait bilgileri can-ı gönülden beklediğini belirtmiştir.¹⁶⁵

Mevlânâ, *Mektûbât* adlı eserinde de Allah'a hamd ve senâdan, Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) salât ve selâmdan sonra Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) ailesine, ashâbına ve Ehl-i Beyt'ine de övgüler söyler.¹⁶⁶

Mektûbât ta Mevlânâ, sevginin ifade edilmesi gerektiğini hadisle açıklamıştır: Hiz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber mescidde iken kapının önünden geçen bir sahâbeye Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) yanındaki sahâbe, ey Allah'ın Rasulü, ben bu adamı can-ı gönülden seviyorum deyince Hiz. Peygamber (s.a.v.) "git bunu ona söyle" buyurmuştur.¹⁶⁷

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbını bütün müslümanlara Kur'an-ı Kerim'den ve Hadis-i şeriflerle yaşanmış olaylardan yola çıkarak anlatan Mevlânâ, onların mürşid-i kâmil olduğunu, onlara tâbi olmanın insanı hakikate dolayısıyla doğru yola ulaştıracağını ifade etmiştir. Sahâbenin fakr ve zühd yolunu seçtiğini vurgulayan Mevlânâ, onların üstünlüğünü dile getirmiştir. Ashâbın bütün güzel hasletlerini tasavvuf geleneğinin şiarlarıyla buluşturmuştur.

2.3.2. Hiz. Ebû Bekir

Hiz. Ebû Bekir Mekke'de kavmi arasında çok sevilen, yumuşak huylu, iyilik sahibi ve cömert bir tüccardır. Peygamberlik gelmeden önce Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) arkadaşı ve O'nun (s.a.v.) İslâm davetini ilk kabul edenlerden biridir. Hicret esnasında Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) eşlik etmiş ve O'nun (s.a.v.) vefatından sonra da ilk halîfesi olmuştur.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Zeynep Büyükünâl, *Mevlânâ'nın Tasavvuf Felsefesinde Sembolizm* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 86-89.

¹⁶⁵ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 45-46.

¹⁶⁶ Celâleddin Rûmî Mevlâna, *Mektuplar*, çev. Abdülbâki Gölpinarlı (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963), 17.

¹⁶⁷ Mevlânâ, *Mektuplar*, 2.

¹⁶⁸ *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 1/331-332.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Beyan Yayınları, 1991), 2/55-58.; İbnu Hacer el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, çev. Seyfullah Erdoğmuş (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011), 55-63.

Bütün malını Tebük gazvesinde infak eden¹⁶⁹ Hz. Ebû Bekir’e Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “*ailene ne bıraktın*” sorusuna “*Allah ve Rasulünü*” diyerek verdiği cevap daha sonraki dönemlerde onun ilk sûfî olarak kabul görmesini sağlamıştır. Feraset sahibi, halifelğinde isabetli kararları, Allah için sevmeye ve samimiyeti onun zühd sahibi bir mü’min olduğunun göstergesidir.¹⁷⁰ Mevlânâ, Hz. Ebû Bekir’in “nazarı Nebî” ile sıddık olduğunu anlatmıştır.

“*Ahmed’in gözü bir Ebu Bekr’e düştü de, o bir tasdikle “sıddık” oldu.*”¹⁷¹

İlk müslüman olan sahâbeden biri olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber’i canından çok seven, servetini Allah rızası için harcayan, şefkat ve merhamet timsali, Peygambere kimsenin inanmadığı bir zamanda söylediklerini tasdik ettiği ve inandığı için “sıddık” lakabına mazhar olan, birçok kişinin İslâm’la müşerref olmasına vesile olmuş, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sevr mağarasında arkadaşı, cennetle müjdelenen ve O’nun (s.a.v.) vefatından sonra seçilerek “*halîfetu resûlullah*” ünvanıyla anılan Kureyş’in ileri gelenlerinden bir sahâbedir.¹⁷²

Hz. Peygamber bir mucize olarak bir gece, Mekke’den Kudüs’e ve oradan da Allah katına çıktığını ashâba anlattığında ilk inanan ve bunu tasdik eden Hz. Ebû Bekir olmuştur. Bu sebeple kendisine “çok sadık, çok samimi” anlamında “sıddık” lakabı takılmıştır.¹⁷³

Nisa suresi 69. Ayetinde “*Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır.*” bulunan nebiyyîn kelimesi ile Hz. Peygamber, sıddıkîn kelimesi ile Hz. Ebû Bekir, şühedâ kelimesi ile Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve salihîn kelimesi ile de diğer sahâbîlere işaret edilmiştir. Ayrıca peygamber kelimesinden sonra sıddık kelimesinin zikredilmesi peygamberlik makamından sonra en üst mertebenin sıddikiyet mertebesi olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁴

Kuşeyrî, *er-Risale*’de sıddık kelimesini mutasavvıflara göre özetle “çok doğru sözlü, kendisinde doğruluk bulunan zât, helâk olunacak yerde hak olanı söyleyen, özü

¹⁶⁹ Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101-108.

¹⁷⁰ Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, çev. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019), 140-144.

¹⁷¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 129.

¹⁷² Fayda, “Ebû Bekir”, 10/101-108.

¹⁷³ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 4/136-137.; Fayda, “Ebû Bekir”, 10/101-108.

¹⁷⁴ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 4/137.

sözü bir kimselerdir”¹⁷⁵ demiştir. Sıddîk, her şeyiyle Hz. Peygamber’in (s.a.v.) getirdiğini tasdik eden kemâl sahibidir. Çünkü o, bilginin Allah’tan geldiğini bilir, tasdik ettiği de dolayısıyla Allah’ın bildirdiğinedir. Sıddîkiyet tâbi olmaktır ve Allah’tan alınan gaybî bilgileri yalanlamamaktır. İlâhî bilgilerin Allah’a izafe edilerek ulaşılan bir yakınlıktır.¹⁷⁶

Bir önceki beyitte¹⁷⁷ geçen ifadede Mevlânâ, kimyadaki iksirin maddenin yapısını değiştirdiğine dikkat çekerek mukbil olan insan-ı kâmilin nazarının da insanların kalbine te’sir edeceğini belirterek Hz. Peygamber’in (s.a.v.) nazarının Hz. Ebû Bekir’i etkilediğini vurgulamıştır.¹⁷⁸

Peygamberler Allah’tan aldıkları vahyi içinde yaşadığı topluma kendilerinden hiç bir şey eklemeyen olduğu gibi iletmiş ve bu risalet görevlerini yerine getirirken de maddi hiç bir şey talep etmemişlerdir. Kur’an’da: *“Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir”*¹⁷⁹ denilmesi istenmiştir.

*“Yaptığın işin ücreti nedir? Dostu görmek. Ebu Bekir kırk bin dinar bağışlamışsa da benim (asıl) ücretim dostu görmektir.”*¹⁸⁰

Hiz. Ebû Bekir Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) daveti için kırk bin dinar bağışlamış hatta kendi evinde kendisinde hiç bir şey kalmamıştır. Hiz. Peygamber (s.a.v.) ise Hakk’a davet yolunda hiç bir ücret talep etmemiş, sadece Allah’ın cemaline müştak olmuştur.¹⁸¹

Mevlânâ, Allah’ın izni ve yardımıyla Peygamberlerin ulaştığı sonucu anlattıktan sonra Hiz. Ebû Bekir’in de İlâhî bir işaret gördüğünü ve Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) tâbi olduğunu anlatmıştır: Hiz. Âdem’in esma’yı öğrenmesi, Hiz. Şit’in Hiz. Âdem’den sonra halife olması, Hiz. Nuh’un can denizinden inciler saçması, Hiz. İbrahim’in Nemrud’un ateşine dalması, Hiz. İsmail’in kılıca boynunu isyan etmeden uzatması, Hiz. Dâvûd’un elinde demirin yumuşaması, devlerin Hiz. Süleyman’ın emrine girmesi, Hiz. Yakub’un oğlunun gömleğiyle gözlerinin açılması, Hiz. Yusuf’un rüyaları yorumlaması, Hiz. Musa’nın asa’sının Firavun’un saltanatını yutması, Hiz. İsâ’nın göğe yükselmesi, Hiz. Muhammed’in elinin bir işaretiyle ay’ın ikiye ayrılması bütün bunlar Rahman’ın parıl

¹⁷⁵ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 292.

¹⁷⁶ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 899-906.

¹⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 129.

¹⁷⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/218.

¹⁷⁹ eş-Şuarâ 26/109.

¹⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 197.

¹⁸¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 3/164.

parıl parlayan nûru sayesinde. Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed’de (s.a.v.) bu nûru idrak edince, O’nun sâdık bir dostu arkadaşı oldu.¹⁸²

“*Ebû Bekir, zafere şahit olunca böyle bir padişahla dost ve arkadaş (sıddîk) olmuştur.*”¹⁸³

Mevlânâ, insanlar bu dünyada şaşkın ve garip kalmaması için Allah’ın ihtiyacı olduğundan değil, insanlara bir lütuf ve kerem olarak Peygamberler gönderdiğini; şu kirli toprağı arındırarak ondan peygamberler, evliyalar ve padişahlar halkettiğini, onları da üstün varlıklar olarak sûret âleminden ileriye geçirebildiğini, onları gökteki varlıklardan üstün yarattığını belirtmiştir. Allah’ın kudret ve azametinden bir ateş alev aldı ve o ateşi Allah cemâli ile saf bir nûr haline getirdi. Sonra o saf nûrla âlemdeki nûrları parlattı. Bu nûr bütün ruhlara sirayet etti.¹⁸⁴

“*Ebû Bekir, Muhammed’den koku alınca, bu yüz, dedi, yalan söyleyecek yüz değil.*”¹⁸⁵

Hz. Ebû Bekir, Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberliğini açıkça ilan ettikten ve insanları İslam’a açıkça davete başladıktan sonra Hz. Peygamber’in mânevî kokusunu alınca hiç bir mucize beklemeden “*bu yalancı birinin yüzü olamaz*” diyerek müslüman olmuştur.¹⁸⁶ Ebû Cehil ise bir sonraki beyitte de¹⁸⁷ vurgulandığı gibi, Hz. Peygamber’in birçok mucizesini gördüğü halde iman etmemiştir.

Hz. Ebû Bekir’in söylediği “*bu, yalancı birinin yüzü olamaz*” sözüne ilaveten, Mevlânâ başka bir beyitte Hakk’ı tanıyan, kalbinde İlahî sevgi bulunan her ümmet için “*Peygamber yüzü ve sesi mucizedir*” demiştir.¹⁸⁸

“*Peygamber’in minberi üç basamaklıydı. Ebû Bekir, ikinci basamağa oturdu.*”¹⁸⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat ettikten sonra hutbe irad ettiği minber üç basamak olmuştur. İkinci basamakta Hz. Ebû Bekir oturmuştur. Hz. Ebû Bekir’den sonra minbere bir basamak daha ilave edilmiş ve Hz. Ömer de kendi hilafeti döneminde orada oturmuştur.¹⁹⁰ Mevlânâ, Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan sadakatinden bahsetmiş, onun dostluk ve arkadaşlığını övmüştür.

¹⁸² Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/340-342.

¹⁸³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 209.; (Avni Konuk tercümesi: 919. Beyit: “Vaktâki Ebû Bekir tevîk âyeti oldu, öyle şâha müşâhip ve sadîk oldu”. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 3/257.)

¹⁸⁴ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/340-342.

¹⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 246.

¹⁸⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/72.; Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/416.

¹⁸⁷ 2046 No’lu beyit, Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 246.

¹⁸⁸ 3580 No’lu beyit, Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 298.

¹⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 493.

¹⁹⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/155.

*“Mustafa’nın danışmanı, Rabb’in içten dostu Ebû Bekir idi. Ebû Cehil’in danışmanıysa Ebû Leheb.”*¹⁹¹

Hiz. Peygamber (s.a.v.), insanların en güzel huylu olanıyla müşavere ederdi. Kötü bir insan olan Ebû Cehil ancak kendisi gibi kötü bir insan olan Ebû Leheb’le meşveret eder. Çünkü her cins kendi cinsine göredir.¹⁹²

Hiz. Ebû Bekir’in Hiz. Peygamber’i (s.a.v.) lakabı gibi “sıddîk” olarak tasdik etmesi, doğrulaması ile o, ahirette mahşerdekilerin emîri olmuştur. Mevlânâ, Hiz. Ebû Bekir’i kendine örnek edinerek ve gerçek kıyamete kadar dünyada Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) yolundan ayrılmayarak yeryüzünde yaşayan bir ölü misali i’tikadını yakîn mertebesine getirmelisin, der.¹⁹³

*“Kim yeryüzünde böyle açıkça yürüyüp giden bir ölü görmek isterse,”*¹⁹⁴

Mevlânâ, bu beyitlerden önce Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) ağzından *“kim ölüyü diri görmek ister”*¹⁹⁵ diye soru sorar ve ardından Hiz. Ebû Bekir’e işaret ederek, *“kim yeryüzünde yürüyen bir ölü görmek isterse Ebû Bekir’e baksın”* buyurur.¹⁹⁶

Mutasavvıflara göre doğuş iki aşamadan ibarettir. Birincisi anne karnından dünyaya geliş, ikincisi ise bu âlemden hakikat âlemine geçiştir. Hakikat âlemine geçiş bu dünyadaki arzu ve isteklerden sıyrılarak Hakk’ın rızasına ermektir. Ölüm fizikî bakımdan aynı olsa da herkesin ölümü aynı değildir. Rahat yatağında ölenler ile savaş meydanında şehit olarak ölen kimseler aynı değildir. Hiz. Ebû Bekir gibi vücudu ölmeden nefsini öldürenler Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) *“ölmeden önce ölünüz”* hadisine mazhar olmuş kimselerdir. Dünyada ölmediği halde nefislerini öldürmüşler, fena fillah mertebesine erişmişler ve ilâhâ aşkla yoğrulmuşlardır.¹⁹⁷

Mevlânâ, Bilâl-i Habeşî’nin Hiz. Ebû Bekir tarafından azad edilmesini şöyle anlatır: *“Bir ara Sıddîk o yandan geçerken, o “Ahad” deyiş kulağına çalındı”*¹⁹⁸

Habeşli bir köle olan Bilâl ilâhî daveti işitmiş ve müslüman olmuştu. Hiz. Peygamber’in sevgisi ile dolu gönlü, sahibinin kızgın çölde güneş altında dikenli çalı ile kendisine işkence yapmasına rağmen “Ahad, Ahad/Allah birdir” diyerek inliyordu. Hiz.

¹⁹¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 566.

¹⁹² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/251-252.

¹⁹³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/384.

¹⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 801.

¹⁹⁵ 743. Beyit, Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 801.

¹⁹⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/259.

¹⁹⁷ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 5/303-304.

¹⁹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 806.

Ebû Bekir, Bilâl-i Habeşî'den kızgın çöl sıcağında yapılan işkencelere karşı Allah sırları bilendir diyerek inancını gizli tutmasını ister. Bilâl-i Habeşî kabul eder. Fakat ertesi gün tekrar Bilâl-i Habeşî'nin işkenceler karşısında "Ahad/Allah birdir" dediğini işitir. Ve Hz. Ebû Bekir'in kalbinden aşk ateşinin âhları çıkar.¹⁹⁹

*"Ondan sonra Sıddîk, Mustafa'nın (s.a.v.) yanında o vefalı Bilâl'in halini anlattı."*²⁰⁰

Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Peygamber'e (s.a.v.) ve getirdiği dine inancında vefalı olan Bilâl'in durumunu anlatır. Hiz. Peygamber (s.a.v.) Bilâl'in hikâyesini ve onun Peygamber'e (s.a.v.) olan sevgisini duyunca içi bir garip olur. Hiz. Peygamber (s.a.v.):

*"Mustafa (s.a.v.), Şimdi çare ne? dedi. Ebû Bekir: Bu kul ona müşteri, dedi."*²⁰¹

Hiz. Ebû Bekir, Bilâl-i Habeşî'yi Yahudî²⁰² sahibi ne paha söylerse söylesin parasıyla satın alacağını söyler. Çünkü Bilâl-i Habeşî, Allah'a inanmış, Allah düşmanlarının gazabına uğramış ve işkence görmüştür.²⁰³

Hiz. Ebû Bekir hemen Yahudî'nin evine gider. Değerini bilmeyen bir çocuğun elinden bir inciye almanın kolay olacağını düşünerek kapıyı çalar. Hiz. Ebû Bekir, Bilâl'e yapılan işkencelerden dolayı üzgün ve öfkeli bir şekilde Yahudî'ye: "Merhametsiz, insafsız, bu Allah aşığına nasıl böyle işkence edersin, eğer sende din iman olsaydı, dinine bağlı olan bu adama bu eziyeti yapar mıydın?", der. Yahudî, Hiz. Ebû Bekir'e "parayı ver onu satın al," der.²⁰⁴

Bunun üzerine Hiz. Ebû Bekir kendi kölesini getirtir. Kölenin güzelliğini gören merhametsiz Yahudî yumuşar. Dış görünüşe aldananların halini tasvir eden bu durum, maddi güzelliği görünce mum gibi erir. Fakat Yahudî yine de Hiz. Ebû Bekir'in ısrarını görerek inat eder ve bir miktar daha gümüş para alır. Bu işten çok kâr ettiğini zanneden Yahudî güler. Hiz. Ebû Bekir sebebini sorunca Yahudî bu siyah köleyi satın almak için bu kadar ısrar etmeseydin ben de inat etmez, verdiğin paranın onda birine onu sana satardım, der.²⁰⁵ Hiz. Ebû Bekir'de cevaben Bilâl-i Habeşî'nin kıymeti bizim gözümüzde dünyalara değer. Çünkü biz kendisine ve bânına bakarız, siz ise cismine ve rengine bakıyorsunuz.

¹⁹⁹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/405.

²⁰⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 808.

²⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 809.

²⁰² Mevlânâ, Ümeyye bin Halef'in müşrik olmadığını Yahudî olduğunu söyler. Hind şarihlerinden Bahru'l-ulûm ise beyitte geçen cühûd kelimesinin inkâr eden, kâfir anlamında olduğunu belirtir. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/345.

²⁰³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/409.

²⁰⁴ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/410.

²⁰⁵ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/410-411.

Sen bir mücevheri bir cevizle takas ettin. Kara renkli olsa da, o kızıl altındır. Zâhiri siyah derili bâtını nur görünümüdür. Eğer Bilâl'i vermek için bütün malımı mülkümü isteseydin yine verirdim. Sen onu kolay elde ettiğin için dünya malına tamah edip kolayca verdin, der.²⁰⁶ Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde: *"Muhakkak ki Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat O, sizin kalplerinize ve amellerinize bakar."* buyurmuştur.²⁰⁷

*"Ey Siddık, peki, ben sana bu kereme beni de ortak et demedim mi? dedi."*²⁰⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.) Bilâl'in alınıp azad edilmesinde Hz. Ebû Bekir'den kendisinin de ortak edilmesine Hz. Ebû Bekir cevaben, Bilâl'i O'nun için azad ettiğini söylemiştir ki bu zaten O'nu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) alıp azad ettiği anlamına gelir, demiştir.²⁰⁹

Mevlânâ dost ve arkadaşlık bahsinde, Allah'ın herkesi kendine layık olana dost ve yakın arkadaş yapması adâletindendir, der. Hayvanın hayvanla arkadaşlığı gibidir bu. Hz. Peygamber'e de (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali dost ve yakın arkadaşlar olmuşlardır. Ebû Cehl'e Utbe isminde Kureyşli bir müşrik ve baş ve yüzü örtülü olduğu için Zü'l-himâr lakabı takılan Esved bin Kâ'b arkadaş olmuştur, demiştir.²¹⁰

*"Ahmed'e meclisinde dört dostu arkadaş olmuştur, Utbe ile Zü'l-himâr'da Ebû Cehl'e."*²¹¹

Dîvân-ı Kebîr'de birbirine benzer ama mana yükü farklı aşağıda yer alan beyitlerde Mevlânâ, Şems'in kayboluşunun ardından onu arayanların da kayboluşuna vesile olanlar olduğunu fakat bunun farkedilemediğini söylemektedir. Ve Şems'i aramada Allah'ın da kendileriyle beraber olduğunu *"Nerede olsanız, O sizinle beraberdir"*²¹² ayetine binaen belirttikten sonra asıl aranması gerekenin bize bizden daha yakın olan Allah olduğunu belirtir. Kelimelerle konuştuğumuzda farklılıklarımız ortaya çıkar fakat gönülle konuştuğumuzda hepimiz bir oluruz.²¹³

*"Bir mağaraya daldık mı Ahmed'le Ebû Bekir'e döneriz, çünkü ikilik, benim için ayrı bir mağaradır, senin için ayrı bir mağara."*²¹⁴

*"Gönülle aşk, Ahmed'le Ebû Bekir gibi mağara dostu, iki mağara dostunun adları iki, canları bir olursa ne çıkar bundan?"*²¹⁵

²⁰⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/352-353.

²⁰⁷ Müslim, "Sahîh-i Müslim ve Tercemesi", 8/32 (No: 2564).

²⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 813.

²⁰⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/363.

²¹⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/610-611.

²¹¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 842.

²¹² el-Hadîd 57/4.

²¹³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/162-163.

²¹⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/163.

²¹⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/162.

*“Sıddık’la Mustafa, mağarada eş-dost oldu; örümcek de mağara kapısına ağ kurmaya koyuldu yine.”*²¹⁶

Mevlânâ, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Ebû Bekir’in hicret yolculuğunda Sevr mağarasında yol arkadaşlığını anlatarak Hz. Peygamber’in (s.a.v.) benliği ile Hz. Ebû Bekir’in benliğinin vahdet sırrına işaret edilmiştir. Vahdet sırrına eren benlik ancak o zaman ikilikten kurtulur. Vahdet sırrına eremeyen benlik için mağaralar kesrettir. Kesretin, Vahdet’in “heme ost/her şey O’dur” anlayışını engellediği söylenmektedir. Ayrıca, her türlü tehlikeye rağmen birbirini Allah için seven iki dostun, kendilerini Allah’ın korumasına bırakılması resmedilmiş, isimleri farklı olsa da bir can oldukları vurgulanmıştır. Mevlânâ, Allah için birbirine dost olanları Allah’ın örümcekle bile olsa koruyacağını vurgulamıştır.

Mevlânâ, Şems’in doğruluğunu her şeyden üstün tuttuğunu Hz. Ebû Bekir sıddîkiyetiyle anlatmıştır:

*“Bütün hilebazlıkla beraber sende şu Ebû Bekir doğruluğu varken artık kimin haddine düşmüş ki tutsun da sana bunu yaptın, şunu yaptın desin.”*²¹⁷

Hz. Ebû Bekir, sûfî diliyle konuşanların ilki, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra şaşkın halde olan müslümanları konuşmasıyla toparlayan, ashâbın içinde ferasetiyle, sevgisiyle ve samimiyetiyle ön plana çıkan ve kayıtsız şartsız Hz. Peygamber’in (s.a.v.) söylediklerini tasdik eden bir sahâbedir.²¹⁸ Hz. Ebû Bekir’in sıddîkiyet makamına işaret vardır. Sıddîkiyet Hz. Peygamber’in (s.a.v.) getirdiği her şeyi tasdik etmek, O’nun söylediği ve yaptığı hiç bir şeyi yalanlamamaktır.²¹⁹

Tasavvuf ilmi Hz. Peygamber’in sünnetine bağlıdır diyen Cüneyd-i Bağdadî, Hz. Peygamber’in âdâbına tabi olmayan nasıl velî ve sıddîk olabilir diyen Bâyezid Bistâmî gibi tasavvuf önderleri kitap ve sünnetin dışında bir yol kabul etmemişlerdir.²²⁰ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) rahle-i tedrisinden geçmiş, aşere-i mübeşşere’den kabul edilen ve her ikisi de halîfetu Resulullah olan o güzîde sahâbe pek tabiidir ki Hz. Peygamber’i (s.a.v.) örnek almışlar ve yaşantıları da ölümleri de o istikamette olmuştur. Mevlânâ, Manevî yolculukta bir Mürşid-i kâmil’in rehberliğinde alınan yol, yolcuyla tehlikelerden, amansız düşmanlıklardan korur ve nefsin insanı kötülüğe davetini engeller

²¹⁶ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 2/370.

²¹⁷ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 2/191.

²¹⁸ Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, 140-144.

²¹⁹ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 899-901.

²²⁰ Serrâc, *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*, 115-116.

düşüncesindedir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tabi olmakla şehadete ermişlerse, O'nun (s.a.v.) varisleri olanlara tabi olanlarda aynı şekilde şehadet makamına ererler.

*"Mustafâ'nun huyuyla huyulanmak isteyenler, Ebû Bekir gibi, Ömer gibi ölürlər."*²²¹

Mevlânâ, Şems'e duyduğu sevgiyi anlattığı dizelerde, gel-gitlere sahiptir. Şems'in halini bazen onu bir aslana (güç) bazen ceylana (naif) benzeterek tasvir etmiştir. Yalnızlığın güçlü yanları olduğunu, kaderin gönlünce yaşanması, sırların herkese açılmaması ve bizlik-benlik sevdası güdülmemesi gerektiğini ifade eden Mevlânâ'ya göre kendin olmak demek, gördüğünde yüzünde güller açan kişi içinde yok olup, kendine gelmek demektir. Padişaha ulaştığında bütün sorunların kederlerin biter. Senden başkası bizim için hayat değildir. Âşık olan bir güzeli seçmiştir, biz ise seni seçmişizdir. Senden başkasını gözümüz görmez, sadece seni kıskanırız, kimse senden bahsetmesin, güzeller güzelini gören başkasını ister mi, yüceler yücesini gören ondan başkasını ister mi hiç?²²² diyen Mevlânâ, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in, kendi yerlerine en sevdikleri arkadaşları olan Hz. Osman'ı ve Hz. Ali'yi seçtiklerini ifade etmiştir.

*"Ebû Bekir'le Ömer canla-başla Osman'ı, Murtazâ Ali'yi seçmiştir."*²²³

Mevlânâ, hevâ ve heves'e meyledenin kalbinin kilitleneceğini ve bunun çaresinin de kilidi açmak olduğunu söylemiştir. Bu yola baş koyanın akıllanması gerekmektedir. Allah aşkı için sâlik kendisini tüm benliğiyle O'na teslim eder, O'nun için canından geçer. Nice insanlar varını-yoğunu aşkın verdiği sarhoşlukla rehin verir, İbrahim Edhem tacını tahtını bırakır. O şaraptan bir yudum içen iman eder. Mal ve mülkünü verdin diye korkuyorsun, O'nun için can verilir. Yüzlerce canım olsa yine feda ederim düşüncesiyle adı geçen ashâbın O'nun (c.c.) aşkıyla yaptıkları fedakârlıkları anlatmıştır.²²⁴

*"Ebû Bekir başını, Ömer oğlunu, Osman ciğerini, Ebû Hureyre de tağarcığını rehin etti ona."*²²⁵

Mevlânâ'ya göre bilgi ve amelle büyüyen imanı tamamlayan yakîndir. Bilgi ve amel hakikate ulaşmada bir aşamadır ve Allah'ın ilhamla kendisini her şeyiyle sevdirdiği insana bahşettiği yakîn, bu bilgi ve amelle elde edilen aşamanın ötesidir. Hz. Ebû Bekir'in

²²¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/123.

²²² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/202-206.

²²³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/205.

²²⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/161-162.

²²⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/162.

imanının sadece bilgi ve amel neticesinde edinilen iman olmadığını, bunun Hz. Ebû Bekir'e bağışlanan ilâhî bir bilgi türü (yakîn) olduğunu anlatmıştır.

*“Ebû Bekir'in imanı tartılsa, bütün dünya imanına üstün gelir. Bütün doğru zanlar yakînden süt emerler ve onunla büyürler. Bu süt emmek, büyüüp gelişmek ise, o zannın bilgi (ilim) ve amel ile artmasının, yetişmesinin alâmetidir”.*²²⁶

Yakîn, hiç bir şüphenin olmadığı kesin doğru bilgi, inançtaki ve doğru bilgideki kesinlik anlamına gelmektedir. Sûfilere göre ise yakîn, şüphe olmayan ve kalpte meydana gelen kesin bilgidir.²²⁷ İlme'l-yakîn habere, delile dayanan bilgi; ayne'l-yakîn görmekle elde edilen açık bilgi; hakka'l-yakîn ise ilham ve keşfe dayalı yaşantıyla elde edilen bilgidir. Her üçü de yakîn'dir.²²⁸ Zunnûn-ı Mısırî her şeyin ilim olduğunu söylemiş, yakîni ise kalbin bildikleri olarak açıklamıştır.²²⁹

Mevlânâ'ya göre insanı sıkıntı ve zahmet çekmek olgunlaştırır. Sıkıntılar karşısında sabrederek olgunluğa erişen insan yaptıklarının karşılığını görecektir. Nefsi olgunlaşmamış insan-ı nâkıs nefsanî sıfatlardan acı çekerek, kendini zorlayarak arınır ve rûhani sıfatlara erişerek insan-ı kâmil'e dönüşür. Hiç bu yoldan geçmemiş, rızay-ı ilâhî için meşakkatlere katlanmamış insan, bu yoldaki sâlikin çektiği çileyi anlayamaz.

*“Hz. Ebû Bekir Sıddık, şekere mayasında tatlılık olduğu için ümmî der. Bunu duyan meyveler, bizim bu seviyeye gelip de olgunlaşmamız süresince ne acılar, ne zahmetler çektik diyerek şekere karşı kendilerini överler”.*²³⁰

Mevlânâ, Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğünden bahsederken onun kıldığı namaz ve tuttuğu oruçlardan değil, Hz. Ebû Bekir'in Allah'a olan sevgisinden dolayı üstün olduğunu söylemiştir. Kıyamet günü namaz, oruç gibi ibadetleri tartmak için teraziye koyarlar. Bir de Allah'a olan aşk ve sevgiyi de teraziye koyarlar fakat sevgi sığmaz. Mevlânâ, asıl önemli olan şeyin Allah aşkı olduğunu söylemiş ve bunu artırmaya çalışın, demiştir.

*“Ebû Bekir, namazı orucu ve sadakası ile diğer Ashâba tecih edilmedi. O, kalbindeki iman ile tekrim olundu”.*²³¹

²²⁶ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 108.

²²⁷ Osman Demir, “Yakîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/271-273.

²²⁸ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 448-452.

²²⁹ Ebubekir Kelâbâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 169.

²³⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 152.

²³¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 167.

Kur'an'da Allah'ın kullarını sevdiği, onlara şefkatli ve merhametli olduğunu anlattığı ayetler vardır. Sûfîlere göre İlâhî sevgi Allah ve kul arasında olan tecrübe bir şeydir. Tasavvufun zühd döneminde, Allah korkusu ve Allah'ın gazabı öne çıkarken, üçüncü asırdan sonra ortaya çıkan dönemde ise Allah sevgisi öne çıkmıştır. İlk mutasavvıflara göre Allah korkulması gereken bir ilâh iken, sonraki dönemde Allah, kulun Allah'ı sevdiği, Allah'ında kulu sevdiği O'nunla hemhâl olmak istediği, her şeyde O'nu gördüğü bir sevgili olarak tasavvur edilmiştir.

Mevlânâ, insanların işin aslını (bâtın) göremediklerini, gördüklerinin ise (zâhir) hakikat olmadığını şöyle açıklamıştır:

“Ene'l Hakk ilmini bilmek bedenler ilmi, Ene'l Hakk olmak ise dinler ilmidir. Bunun gibi çerağın nurunu ve ateşini görmek, bedenler; ateşte veya çerağın nurunda yanmak ise, dinler ilmidir. Görülen her şey dinler ilmidir ve bilgi, ilm-i ebdan'dır. Sen dersin ki: Mutlak olan görüş ve görmektir; geri kalan ilimler hayal ilmidir. Mesela bir mimar düşünüp bir okul yapmayı tahayyül etse, her ne kadar düşünce doğru ve sevap ise de hayaldir. Okulu yapıp bitirince gerçek olur. İşte hayalden hayale de farklar vardır. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin hayali, Sahâbenin hayalinden üstündür.”²³²

Görünen şeylerin hakikat olmadığını ama hakikate götürecek araç olduğunu da belirtmiştir. Mevlânâ'ya göre aslolan müşahede ve ru'yettir, gerisi hayâldir. Müşahede ve ru'yet hâl ilmidir, diğerleri kâl ilmidir. Bunun için bir mühendisle herhangi birinin bir ev yapmayı hayal etmesini örnek vermiştir. Mühendislik bilen birinin bir okul yapmayı düşünmesi ile sıradan bir insanın bir okul yapmayı düşünmesi farklıdır ve aralarında çok büyük fark vardır. Mevlânâ'ya göre bu durumun düşünmesi hayal, yapması hakikattir.

Dört Halife gibi Peygamber (s.a.v.) ashâbının hayalleri, avâmın hayalleri gibi değildir. Onların hayali, İlâhî sıfat ve esmâlardan ortaya çıkan hayallerdir. Sıradan insanlar bu sıfat ve esmâlardan bihaber cisimleri görürken, Allah âşıkları O'nun tezahürlerini müşahede ederler.²³³

Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) en yakın arkadaşı, en doğru sözlü sahâbî ünvanıyla anılan, Allah yolunda her şeyini infak eden, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nazarına nâil olan, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan saygı ve sevgisinden minberin ikinci basamağını

²³² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, 178.

²³³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 1/109.

tercih eden, ölmeden önce ölen Hz. Ebû Bekir'i mürşid-i kâmil ve inananlara örnek bir sahâbî olarak anlatmıştır.

2.3.3. Hz. Ömer

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) duasıyla müslüman olmuş, İslamı ile müslümanlara güç katmış, cesaretiyle herkesin hayran olduğu izzet sahibi bir sahâbedir. O'nun İslam'la şereflenmesinden sonra müslümanlar açıkça ibâdet etmeye başlamışlardır. Habeşistan'a hicretten sonra müslüman olanlardan biridir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) övgüsüne mazhar olmuş ve *Farûk* ismiyle lakaplandırılmıştır.²³⁴

Mevlânâ, Hz. Ömer'in müslüman olmadan önceki amellerine bakıldığında onun putperest olduğunu ancak Allah'ın ilmi yanındaki gerçek Ömer'in mü'min olduğunu ve bunun değişmeyeceğini vurgulamıştır.

*“Ömer'in adı burada putperestti, ama Elest'te adı mü'mindi.”*²³⁵

Hz. Ömer görünüşte putperest olsa da hakikatte iman etmiş birisiydi. Çünkü ruhlar âleminde elest bezminde Allah yarattığı ruhlara “Ben sizin rabbiniz değil miyim”²³⁶ diye sormuş ve ruhlarda evet cevabıyla karşılık vermiştir. Ki Hz. Ömer de Allah katında iman etmişti.²³⁷

Asıl adı Amr bin Hişam olan Ebû Cehil'in Ömer ismiyle benzer olan Amr isminden dolayı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) iki Ömer'den biri için ettiği duasıyla, Ömer ibnü'l-Hattab İslam'la müşerref olmuştur. Aklî konuların tartışıldığı/konuşulduğu yerde Ömer ile Amr bin Hişam'ın sözü geçer ve dinlenirdi. Hz. Ömer müslüman olunca hakikatleri rûhen/mânen idrak etmeye başlayınca, Amr bin Hişam Ebû Cehil olarak kalmıştır.²³⁸

*“Akıl bahsi geçerli iken bu Ömer Ebu'l-Hakem ile sırdaştı.”*²³⁹

*“Ömer, akıldan cana doğru gelince, Ebu'l-Hakem can bahsinde Ebû Cehil oldu.”*²⁴⁰

Mevlânâ, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) sadakatının ve sevgisinin anlatıldığı beyitleri Padişah ve hasta cariye hikâyesiyle örneklendirmiştir.

²³⁴ Muhammed İbn İshak, *Siyer*, ed. Muhammed Hamidullah, çev. Sezai Özel (İstanbul: Akabe Yayınları, 1988), 239-240.; *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/456-465., İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, 2/85-88., el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 64-69.

²³⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 77.

²³⁶ el-A'râf 7/172.

²³⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 1/383-384.

²³⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 3/60-61.

²³⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 86.

²⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 86.

*“Sen bana Mustafa gibisin, ben de sana Ömer gibi. İşte, sana hizmet kemerini kuşandım.”*²⁴¹

Mevlânâ, *Mesnevî*’de Padişah ve hasta cariyе hikâyesinde, çok eski zamanlarda maddi ve manevi olarak çok kudretli bir padişahın bir gün ava giderken yolda gördüğü bir cariyeye olan aşkını anlatmıştır. Para verip satın aldığı cariyeye kavuşan Padişah bir zaman geçince cariyenin hastalığından muzdarip olur. Memleketin dört bir yanındaki bütün hekimlere haber salarak kendi canından önemli olan cariyesinin tedavi edilmesini ister ve tedavi edene inci, mercan ve bütün hazinesini vereceğini ferman eder. Hekimler bu uğurda canla başla zeka ve akıllarını ortaya koyarak beraber çalışırlar, *“bizler zamanımızın İsa’sıyız, bizim bilgimizle her derdin devası elimizdedir”*, derler. Gurura, kibire kapılan hekimler devanın kendi ellerinde olduğu vehmine kapılırlar ve *“inşallah-Allah dilerse”* hastayı iyi ederiz, demezler. Allah da onlara insanların Allah’ın dilemesi olmazsa hiç bir şey yapamayacaklarını göstermek için acizliklerini gösterir. Hekimler ne yaparlarsa yapsın hasta şifa bulamaz aksine daha da hasta olur. Cariye hastalıktan dolayı çok zayıflar, padişah da gözleri ağlamaktan kan çanağı haline gelir. Hekimlerin hastalık karşısında hiç bir şey yapamadıklarını gören Padişah, yalınayak mescide koşar, secdeye kapanır. Allah’a âşık olmak varken bir cariyeye gönlünü kaptırdığını, Allah’tan şifa-yardım isteyecekken hekimlerden medet umduğunu itiraf ederek yalvarır yakarır. Padişah cân-ı gönülden yalvarıp yakarmasının ardından uykuya dalar ve Allah’ın merhameti ve lütfu sayesinde rüyasında bir ihtiyarın kendisine: *“İsteklerin kabul edildi, yarın sana bizim tarafımızdan gönderilen gerçek ve değerli bir hekim gelecek. O doğru güvenilir bir hekimdir, onun vereceği tedavi de kesin etkisini göreceksin ve o hekim de de Allah’ın kudretini müşahede edeceksin”* denir. Padişah sabah olup güneş yükselmeye başlayınca bizzat kendisi pencerede o hekimi beklemeye başlar. Padişah uzaktan hayal gibi süzülüp gelen hekimi görünce bizzat kendisi onu karşılamak için yola çıkar. Padişah ve hekim birbirlerini tanır ve bir mana ummanına dalarlar. Her ikisi tek bir ruh gibi birbirlerine bağlanırlar. Padişah, *“asıl sevdiğim cariyе değil, sensin, sen bana Hz. Peygamber gibisin ben de senin hizmetkârın Ömer’im”*, der.²⁴²

Mevlânâ, olayların sebebini açıklamada ilâhî kudretin her şeyde müşahede edilmesi ve Hakk’a teveccühün asli görev olması gerektiğini belirtmiştir. Sebeplerin

²⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 35.

²⁴² Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/17-20.

arkasındaki asıl sebebi görebilmek için eserden müessire gidilmeli, sebeplere takılıp kalınmamalıdır. Sebepleri yaratanın varlığını müşahade ise ancak Allah’a dost olanların kavrayabileceği bir hakikattir.

Mevlânâ, padişahın hekimlerin hastalığa bir çare bulamadığını farkedince Allah’a teveccühü, O’ndan af dilemesi, O’na hamdû senâlarda bulunması ve Allah’ın merhametine erişebilmek için dua etmesi mü’min bir insanın yaptığı hata sonucunda ne yapması gerektiğini bizlere göstermiştir.

Ayrıca Mevlânâ, padişah ile hekimin karşılaşmasını kendisi ile Şems’in karşılaşmasına benzetmiştir. Sadece akli ve ilmi kullanarak hastalığa devâ arayan, şifayı Allah’tan bilmeyen hekimleri nefis tezkiyesi için ehliyetsiz ve taklitçi şeyhlere benzeten Mevlânâ, beklenen hekimi ise hilâle benzeterek, ışığını Allah’tan alan insan-ı kâmil olarak tavsif etmiştir.²⁴³

Hz. Ömer’i bir sarayda bulacağını zanneden Rum elçisinin anlatıldığı hikâyede Mevlânâ, Allah’ın varlığını, hikmetini, yaratılışı tasavvufî manada hâl ve makamları vahyin ve sünnetin süzgecinden geçirerek anlatmıştır.

*“Kayser’den Medine’deki Ömer’e uçsuz bucaksız çölden bir elçi geldi.”*²⁴⁴

Mevlânâ bu beyitin devamında anlatmaya şöyle devam etmiştir: Gelen elçi Medine eşrafına atını ve eşyalarını koymak için Halife Hz. Ömer’in sarayının nerede olduğunu sorar. Elçiyi karşılayanlar cevaben Halife’nin bir sarayının olmadığını, O’nun bir gönül sarayı olduğunu, Hz. Ömer’in adı cihana sultan olarak yayılmışsa da onun miskin dervişler gibi küçük bir evinin olduğunu ve gören gözünde hastalık var iken Hz. Ömer’in gönül sarayını görebilmen için ruhunu arındırıp temizlemen gerekir, derler.²⁴⁵

Halife Hz. Ömer’in yaşayış tarzı sultanların yaşayış tarzı gibi değil herhangi bir Medineli’nin yaşayışı gibi sade ve kibirden uzak bir yaşam tarzıdır. İnsanın nefsi; şehvet, hiddet ve bunların arzusundan uzak olunca mana perdeleri açılır. Mevlânâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bu gibi nefsanî isteklerden uzak olduğu için nereye baksa ilâhî kudreti gördüğünü belirtir. Hz. Ömer’in köşkünü görebilmek için kalp gözünün yani

²⁴³ Kadir Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri 1 Aşkın Bedeli* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019), 87-99.

²⁴⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 82.

²⁴⁵ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/100-104.

gönlün tertemiz olması gerekir.²⁴⁶ Kalbinde hastalık bulunan kimsenin basireti kapalıdır. Basireti kapalı olan da manevî âlemi göremez.²⁴⁷

İnsan kendisini Allah'tan alıkoyan eşya'dan uzak durmakla Hakk'a vuslata erer. Tâlibin nefisle mücadelesi büyük bir sorumluluktur. Nefsin arzu ve isteklerini küçük görüp ona boyun eğmek, O'nun kudretini, hikmetini, yüceliğini görmemizi engeller. Mevlânâ'ya göre göz vücudun en önemli organıdır ve Allah'ı görmeyen gözü göz olarak kabul etmez. Bir metafor olarak göz insan-ı kâmil'dir, O'nu (c.c) tanıyan, bilen ve her şeyde O'nun (c.c) varlığını hissederek yaşayan insandır.²⁴⁸

Bunları duyan elçi, Hz. Ömer'i görme isteğiyle atını ve eşyasını bir kenara bırakır. Orada bulunan bir kadın Hz. Ömer'in bir hurma ağacının altında dinlendiğini söyler. Hz. Ömer'i gören elçi sevgi-korku arasında titremeye başlar. Kendi kendine aslandan kaplandan, nice sultanlardan padişahlardan korkmadığını, savaşlarda yaralamasına ve yaralanmasına rağmen güçlü kaldığını fakat şu yerde herhangi bir silahı olmadan yatıp uyuyan Hz. Ömer'in heybetinden ise dehşete kapıldığını, korkudan titrediğini, aklının başından gittiğini söyler. Mevlânâ burada bu korkunun Ömer'den olmadığını, Allah'tan geldiğini vurgular. İnsanlar ve cinler Allah'tan sakınan takva sahibi insanlardan korkarlar.²⁴⁹

Mutasavvıfların bakış açısına göre çeşitli manaları olan Takva, Allah'a itaat ederek amellerde bulunmak ve O'ndan korkarak günahlardan kaçınmaktır. Takva, insanın Allah dışındaki her şeyden sakınmasıdır.²⁵⁰ Şirkten uzak, nefsin emirlerinden ve haramlardan sakınan ve sadece Allah'a yönelmiş takva sahibi bir Halifenin elçi üzerinde heybet uyandırması, mü'minin Allah tarafından kendisine bahşedilen vakarından kaynaklanmaktadır.²⁵¹

Hz. Ömer uyanınca elçinin selamını alıp onu korkularından arındırır, gönlünü ferahlandırır. Elçiye derin anlamlardan, Allah'ın her an hâzır ve nâzır olduğundan, O'nun (c.c) sıfatlarından ve bağışlayıcılığından bahseder. Elçi'ye makamları, hâlleri, abdalları, ruhun ve zamanın hallerini, zamanın ötesini anlatır. Bir insan-ı kâmil olan Hz.Ömer,

²⁴⁶ Kadir Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri 4 Mürîd ve Mürşid İlişkisi* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019), 25-38.

²⁴⁷ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 3/43.

²⁴⁸ Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri 4 Mürîd ve Mürşid İlişkisi*, 25-38.

²⁴⁹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/100-104.

²⁵⁰ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 200-201.; Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 998-999.

²⁵¹ Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri 4 Mürîd ve Mürşid İlişkisi*, 39-41.

elçinin kalbinin derin sırlara meraklı ve vakıf olabileceğini görür. Ve ona imanın ve tevhidin hakikatlerini anlatır. Elçi, Hz. Ömer’e ruhun nasıl o yüce âlemden yeryüzüne indiğini ve insan bedenine girdiğini sorar. Hz. Ömer:

“Allah ruha emir verdi, ol dedi, o da var oldu, Allah’ın emriyle yok olan var olur, var olan da yok olur. Allah güle bir şey söyler gül güler, herhangi bir taşta bir şey söyler taş akik olur, topraktan yaratılan beden canlanır, güneşe bir şey söyler nur saçar veya tutulur, Allah buluta ne söylemiştir de o ağlar, toprağa ne buyurmuştur da murakabeye durur. İkilemde kalana Allah ne söylemiştir, Hakk’ı mı seçmelidir yoksa tersini mi?. Herhangi birini seçmesi de Allah’tandır. Can kulağını gafletle kapatma. Normal görmek ve işitmekten farklı olan can kulağıyla ancak vahyi işitir ve anlayabilirsin, akıl ve hisle değil”²⁵² diye cevap verir.

Tasavvuf literatüründe abdal kelimesi bedel/bedîl kelimesinin çoğulu olarak birbirlerinin yerine geçen, istedikleri zaman yerlerine başkalarının geçebildiği kimseler ve Peygamber veya kutba vekil olanlar anlamına gelmektedir. Allah’ın maddi dünyanın düzeninin sağlanması için nasıl insanlar görevlendirmişse manevî âlem için de intizamın sağlanması, iyiliklerin artması kötülüklerin engellenmesi için görevlendirdiği manevî önderlerdir.²⁵³

Hz. Ömer elçiyi düşünceye sevk etmek için Allah’ın sıfatlarını anlatır. Ayrıca elçiye hâl’in ve makamın nasıl bir etkiye sahip olduğunu göstermek için Allah’ın abdallar hakkındaki lütuflarını açıklar. Mürîdin mürşidin sohbeti esnasında kendinden geçmesine hâl denir. Bu vehbî bir durumdur. Makam ise Talib’in riyazet ve gayretiyle süreklilik neticesinde edindiği bir durum haline gelen kesbî bir haldir.²⁵⁴

Bu sözleri duyan Rum elçisinin gönlü ferahlar, yanlış düşüncelerden kurtulur. Ve yine Hz. Ömer’e o tertemiz ruhun nasıl olur da bu bedene hapsedildiğini sorar. Hz. Ömer:

“Mananın harfle anlatılamayacağını, ruhun bedene girmesindeki maksadı kelimelerin ortaya koyamayacağını, bunun bir söz söylerken harcanan nefesin küllü (nefesin hepsi) olamayacağını, çamurdan yaratılmış vücutta ilâhî bir nefes olan ruhun olmasının eleştirilmesini cüz’ün küllü sorgulaması” olarak değerlendirir.

²⁵² Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/100-104.

²⁵³ Süleyman Uludağ, “Abdal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/59-61.

²⁵⁴ Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri 4 Mürîd ve Mürşid İlişkisi*, 47-51.

Söylenecek sözlerin faydası yoksa, konuşmadan haline ve Allah’a şükret, der. Bütün bunları duyan, anlayan ve idrak eden, Allah’ın şanına ve yüceliğine hayran olan elçi, elçiliği bırakıp mana âlemine sultan olur.²⁵⁵

Mevlânâ, Hz. Ömer zamanında ömrünü eğlence ile geçirmiş ve bundan pişman olmuş bir çalgıcının hikâyesinde, Halife Ömer’in yaşlı çalgıcıyla diyalogunu anlatmıştır. “*Duydun mu? Ömer zamanında çeng çalan, şöhretli bir çalgıcı vardı.*”²⁵⁶

Mevlânâ çalgıcı hikâyesini anlatmaya şöyle devam etmiştir: Çalgıcının çengini dinleyenler mest olur, neşelenir, sesinden çalgısından mucize nameler yayılırdı. Onu dinleyenler halden hale geçer, insanların akılları başlarından giderdi. Çok zaman geçip de çalgıcı ihtiyarladıktan sonra sesi kötü oldu, hiç iş yapamaz hale geldi. Hangi iyi bir şey vardır ki zaman geçince kötülüğe dûçar olmasın. Seneler geçtikçe çalgıcı daha da ihtiyarladı, üç kuruşa muhtaç hale geldi. Bir gün samimi olarak kalpten Allah’a, Allah’ın kendisi gibi değersiz bir kula uzun ömür ve fırsatlar, ömrü boyunca rızık ve nimetler verdiğini artık gücünün ve kuvvetinin kalmadığını ama bu gün sadece Allah’a çeng çalacağını yalvarıp yakararak ağlayarak söyler. Ve Medine mezarlığına elinde çengiyle yönelir. Çengi Allah’a çalacağını ve özü sözü doğru olan Allah’tan ücretini isteyeceğini, çünkü O’nun çok cömert olduğunu, ifade eder. Yalvarıp yakararak ağlar, çalar. Ve uykuya dalar. Uykusunda mana âlemini seyre dalmışken, bu bağda bu bahçede kalsam, dünya meşgalelerinden kurtulsam, her istediğimi yeyip içsem, sade bir hayat yaşayıp, dostla bir olsam, meleklerle yarenlik etsem, der. Mevlânâ, eğer o mana âlemini dünyadakiler görse bir an bile hiç kimse dünyada kalmayı istemezdi. İhtiyara burada kalma denildiği halde ihtiyarın ruhu buradan ayrılmak istemiyordu, diyerek durumunu anlatır.²⁵⁷

İhtiyar çalgıcının durumunu, bu dünyaya ait eşyaya benzeten Mevlânâ, dünyaya ait meşgalelerin insanı aldattığını, dünyanın büyümlü güzelliklerinin geçici olduğunu, sadece Allah’ın rızası ve sevgisinin bâkî kalacağını anlatmıştır. Gençliğinde güzel bir sesi olan çalgıcının ihtiyarladığında o güzel sesinden eser kalmaz, eli ayağı tutmaz, muhtaç duruma düşer. Fakat insan ne kadar günah içinde de olsa içten ve samimi olarak Allah’a yöneldiğinde, ihtiyar çalgıcı gibi kendini Allah’ın merhametine, azâmetine bırakırsa, yaptığı hatalardan ve işlediği günahlarda pişman olup af dilerse Allah ona mana âleminin

²⁵⁵ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/105-106.

²⁵⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 101.

²⁵⁷ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/133-139.

lezzetlerini tattırır. Çalgıcının mana âleminde nefsi hastalıklardan arınarak kurtulmasını Mevlânâ, Hz. Eyüb'ün (a.s.) hastalıklardan kurtulduğu pınara benzetir.²⁵⁸ İhtiyar çalgıcı, uyurken gördüğü âlem-i misalin tesiri ve beğenisiyle orada kalmak istemiştir.

Mevlânâ devamında, Allah'tan bir mucize ile Hz. Ömer'in üzerine uyku hali çöktüğünü ve başını yastıktan kaldıramadığını anlatır. Daha önce hiç böyle olmayan Hz. Ömer bunun mutlaka bir sebebi vardır, belkide mana âleminde, diye düşünmektedir. Uykuya dalar. Rüyasında Allah tarafından bir ses işitir, ses dünyadaki bütün seslerin, nağmelerin aslıdır, bütün sesler ondan neş'et etmiştir. Ben sizin Rabbiniz değil miyim sesi bile işitiliyor ve her şeyden evet cevabı geliyor, bu cevap işitilmese de varlıkların yokluk âleminde gelmeleri evet cevabı manasındadır. Hz. Ömer'e o ses, *"bizim kulumuzun ihtiyaçlarını gider, o bizim sevdiğimiz kulun yanına yedi yüz dinar alarak Medine mezarlığına git. Ve de ki, şu an için bu kadar, bitince tekrar gel."* der. Hz. Ömer rüyasından sıçrayarak uyanır, parayı alır ve Medine mezarlığına doğru verilen emri yerine getirmek için gider. Mezarlığı dolaşır o ihtiyardan başka kimseyi göremez. Bu değildir diyerek tekrar mezarlığı dolaşır. Allah rüyasında Ömer'e pak ve temiz bir kulum var demiştir. Bu çeng çalan adam nasıl Allah'ın temiz kullarından olabilir diye düşünür. Sonra tekrar mezarlığın etrafını dolaşır, o adamdan başkasının olmadığına kanaat ettikten sonra uyuyan ihtiyar adamın yanına oturur. Bu esnada Hz. Ömer hapşırınca ihtiyar adam uyanır. Hz. Ömer'i görünce korkudan gitmek ister. Hz. Ömer korkudan renginin attığını gördüğü adama: *"Korkma, Allah tarafından sana haber getirdim, der. Allah senin halini hatrını soruyor, sana biraz para getirdim, bunlar bittikten sonra yine gel"*, der. Bunları duyan ihtiyar, titrer, utancından dövünüp ağlar, çengi yere vurarak parçalar²⁵⁹. Sonra çenge seslenerek:

"Rabbimle arama giren, beni doğru yoldan uzaklaştıran, yetmiş seneden beri beni sömüren, iyi insanlar yanında itibarımı mahveden... Bütün hayatımı boşa harcadım. Ben çengle, şarkılarla uğraşırken ayrılık zamanını düşünemedim. Yazıklar olsun şarkıların makamından, kalbimde bulunması gereken manevî sevgiler yok ve ömür bitti. Ama yine de kendimi sana şikayet eden nefsimi sana şikayet ediyorum. Sadece senden adâlet istiyorum." der.²⁶⁰

Hz. Ömer çalgıcıya:

²⁵⁸ Kadir Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri 6 Tövbekâr Kulun Hâli* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019), 182-199.

²⁵⁹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/133-139.

²⁶⁰ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/133-139.

“*Senin tüm bunları farkında olarak söylemen günahtır. Berbat olan geçmiş zamanından bahsedip durman da gelecek zamandan korkmak da Allah’a ulaşmana engeldir. Geçmiş ve geleceği bırak. Kendi etrafında dönüp durman kendini tavaf etmen manası taşır. Ki bu da günahtır. Hem Kâbe’ye gelip hem de kendi enaniyetin etrafında dönmek, tavaf sayılır mı? Sen her şeyi kendinden biliyor, şirke düşüyorsun. Sen tevbe ederek, tevbeyi kendinden biliyorsun. Şirk tuzağına düşürek, kendinden kurtulamıyorsun. Geçmiş günahlarına tevbe etmekten ne vakit tevbe edeceksin.*” der.²⁶¹

Hiz. Ömer’in bu sözleri üzerine ihtiyar çalgıcı aydınlanır. Ağlayıp sızlamalardan kurtulur. Arayacağı şeyi aramanın boşuna olduğunu idrak ettiğı bir hayranlık oluşur içinde, dünyadan vazgeçer. İçindeki iştıyak hal’den kal’den de öteye, Allah’ın Cemâl’ine erişir.²⁶²

Hiz. Ömer’in hiç alışık olmadığı bir vakitte uykusunun gelmesi, uykuda iken gayb âleminden kendisine nidâ edilmesi gibi işaretlerin samimi bir kalple Allah’a edilen duaya, Hiz. Ömer gibi bir insanın gönderilmesine işaret edilmiştir. Hiz. Ömer ihtiyar çalgıcının kılık kıyafetinden onun ilâhî hitaba namzet olamayacağını düşünmüştür. Fakat sonra kabristanda ondan başka kimseyi göremeyince, Allah’ın kimi veli yapacağını bilinemeyeceğini idrak etmiştir.²⁶³ İhtiyar çalgıcının karşısında Hiz. Ömer’i görünce korkmasını Mevlânâ, gönlü kırık ve hüznü olanları teselli etmenin önemini anlatmaya çalışmıştır. Hiz. Ömer’in ona güzel sözler söylemesinin ve Allah’ın rahmetini ve lütuflarını anlatmasının ardından ihtiyar çalgıcı, boş geçmiş ömrüne ve bir ömür yaptığı hata ve günahlara ağlar. Ama Hiz. Ömer İhtiyarın ağlamasının bu dünyaya takılıp kaldığını gösterdiğini, ağlayıp dövünmenin geçip gittiğini, asıl maksadın O’nun (c.c.) rızası olduğunu, gerçek fenâ makamına erenlerde ne geçmişle ne de gelecekle ilgili bir kaygının olmaması gerektiğini ifade etmiştir.²⁶⁴

Mevlânâ *Mesnevî*’de, zıt şeyleri anlamının yolunun iki şeyi karşılaştırmak olduğunu Hiz. Ömer’in adâletini kıyaslayarak örneklendirmiştir.

“*Ömer’in adaletine eli ermeyene göre, kanlı (katil) Haccac adaletlidir*”.²⁶⁵

²⁶¹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/133-139.

²⁶² Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/133-139.

²⁶³ Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri 6 Tövbekâr Kulun Hâli*, 255-260.

²⁶⁴ Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri 6 Tövbekâr Kulun Hâli*, 261-277.

²⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 746.

Mevlânâ, Emevîler döneminde zalimliğiyle meşhur olan vali Haccâc²⁶⁶ ile Hz. Ömer'in adâletini görmeyenler arasında kıyas yaparak bir konu hakkında bilgisi olmayanların kıyasını yapmıştır.²⁶⁷ Mevlânâ, Hz. Ömer'in adâletini dağıtacak olanların ancak Hz. Ömer'in timsali olması gerektiğini vurgulamıştır.

Mevlânâ, Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Medine'de korkunç bir yangının çıktığını anlatmıştır:

*“Ömer'in zamanında bir yangın oldu. Ateş, taşları bile kuru odun gibi yutuyordu.”*²⁶⁸

Her yeri saran ateş evleri, yuvaları yakıyordu. İnsanlar yangını söndürmek için su taşıyorlar fakat yangın söneceği yerde daha da artıyordu. Sanki gaybdan çoğalıyordu ateş. İnsanlar Hz. Ömer'e gelip ne yaptılarsa da ateşi su ile söndüremediklerini söylediler. Hz. Ömer de ateşin Allah'ın o halka uyarısı ve cimriliklerinin neticesi olduğunu söylemiştir. Halk da Hz. Ömer'e kapılarının herkese açık olduğunu, cömert olduklarını, insanlara yardım etmeyi sevdiklerini söylediler. Hz. Ömer de onlara *“siz cömertliği Allah'ın rızasını kazanmak için değil, riya/gösteriş için ve âdet haline getirdiğiniz için yapıyorsunuz, Allah'tan sakındığınız için değil”*, demiştir.²⁶⁹

Hz. Ömer halka belâdan kurtulmak için Allah'a yönelmeyi emretmiştir. Mevlânâ, devam eden beyitlerde tasadduk etmenin de bir şartı olduğunu, günahkârlara infak edilemeyeceğini belirterek, tasaddukun ehline yapılması gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁰ Tasavvufta sehâ ve atâ kavramlarıyla açıklanan bu durumda, sehâ lâyük olana yardım etmek ve cömertlikte bilinçli/seçici, ayırt edici olma halidir.²⁷¹ Atâ ise “bağışlama, hibe etme, ihsan etme” anlamlarına gelmektedir.²⁷² Mevlânâ, infak etmek gerekliliğinden bahsederek infaka teşviki anlatmış ve infakın şartlarını da belirtmiştir.

²⁶⁶ Haccâc, 661 yılında Tâif'te doğmuş ve Emevîler döneminde etkin bir isim olmuştur. Babası Yûsuf b. Hakem ile birlikte Emevî iktidarını desteklemiş ve Mervân b. Hakem'e biat etmiştir. Hicaz, Yemen ve Yemâme valiliğinin ardından Irak'ın valisi olan Haccâc, isyanları kanlı bir şekilde bastırarak, Emevîler'in sadık bir destekçisi olmuştur. Haccâc'ın sert yönetimi, muhalifleri tarafından kaçışlara ve isyanlara sebep olmuş, ancak Emevîler'in ayakta kalması için önemli bir rol oynamıştır. Ölümü üzerine, Haccâc'ın zalim ve acımasız yanı sıra beraber, Emevîler'in güçlü valisi olarak tarihe geçtiği görülmektedir. Daha geniş bilgi için bk: İrfan Aycan, “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/427-428.

²⁶⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 10/449.; Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 16/76.

²⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 164.

²⁶⁹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/239.

²⁷⁰ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/182.

²⁷¹ Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 335-342.; Ali b. Osman Cüllâbî Hücvirî, *Hakikat Bilgisi Keşfu'l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 378-382.; Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 864.

²⁷² Mustafa Fayda, “Atâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/33-34.

Ayrıca *Mektûbât*'ta da iki ayrı yerde bahsedilen bu yangın hadisesi ileride ele alınacaktır.

Göz hastalıklarını tedavi eden doktorlar gibi insanın manevî hastalıklarını tedavi eden hekimler vardır. Kendisine kötülüğü hep emreden bir nefse sahip insanın hataya düşme riski çok fazladır. Gözü tedavi eden dokturu olması gibi, dünyanın arzu ve meşgalesinden insanı uzak tutacak bir rehber olması gerekmektedir. Mevlânâ, insanı gözünün önündeki hakikati gösterecek ve içinde bulunduğu durumu bildirecek bir manevî önderden bahsetmektedir. Bu konuda Mevlânâ *Mesnevî*'de gözünün önündeki kılı Ramazan hilâli zanneden bir adamın hikâyesini anlatmıştır:

“Ömer zamanında oruç ayı gelmiş, adamın biri bir dağın başına koşmuştu.”

“Amacı Ramazan hilalini görmektir. Dedi ki ey Ömer, işte hilal.”

“Ömer gökyüzünde ay göremeyince, dedi, bu hilal senin hayalinden doğmuştur.”²⁷³

Hiz. Ömer'in halifeliği döneminde Ramazan hilalini görmek için yüksek bir yere çıkılırdı. Adamın biri hilali gördüğünü söyleyince, Hiz. Ömer *“ben göremiyorum yoksa ben de senden daha iyi görebilirim. Ama sen hayâl görüyorsun”*, diye cevap verir. Hatta Hiz. Ömer adamdan elini ıslatıp kaşına sürmesini ister. Bunu yapan adam Hiz. Ömer'e, *“ey mü'minlerin emiri hilal yok oldu”*, deyince Hiz. Ömer de adama *“evet kaşının bir kılı gözünün önüne gelmişti, sen gözünün önündeki o kılı hilal zannettin”*, der. Mevlânâ, kıssadan alacağımız hisseyi de devamında şöyle ifade etmiştir: Gözünün önünde eğrilmiş bir kıl senin dünyana setr çekerse, peki ya herhangi bir organın ya da parçan eğri olursa halin ne olur? Dosdoğru olan insanlara tâbi ol ki Hiz. Ömer'in düzeltilmesi gibi gözünün önündeki, vücudundaki eğrilikleri düzeltsin. Ve dosdoğru olan insan-ı kâmilin kapısından da ayrılma.²⁷⁴

Hiz. Ömer kâmil insandır ve sıradan halk bu hikâyedeki ihtiyara benzetilmiştir. Hiz. Ömer gibi irşad ehli hayâl âlemindeki vesveselerden arınmış ve kalbindeki vehmden de uzaklaşmıştır. Hakikate aşına kâmil insanlarla olanlar ancak gerçeği görebilir.²⁷⁵

Mevlânâ'ya göre Allah dostu mürşid-i kâmil'in/evliyâların Hiz. Peygamber'in soyundan gelmesi gerekir diye bir şart yoktur. Ona göre Hiz. Peygamber'in vârisi olan

²⁷³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 182.

²⁷⁴ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/267.

²⁷⁵ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 15/189.

velilerin her devirde bulunması önemlidir. Aslolan vârisin Hz. Peygamber'in ahlakıyla vazifeli olarak insanları irşad etmesidir.²⁷⁶

*“Öyleyse velidir yaşayan faal imam; ister Ömer soyundan, ister Ali soyundan.”*²⁷⁷

Mevlânâ, huyu güzel olan insanın yaşadığı dönemin velîsine tabi olacağını, huyu kötü insanın ise kıskançlık edip onu tanımayacağını ve zarar edenlerden olacağını söyler. Herhangi bir devrin imamı o an görevinin başındaki Allah dostudur. O evliyânın Hz. Peygamber'in neslinden gelmesi gerekmez. Şîî mezhebi mensupları İmam'ın sadece Hz. Peygamber'in soyundan yani Hz. Ali ve Hz. Fatıma'nın neslinden olması gerektiğini söylemişlerdir. Mevlânâ ise bu görüşü kabul etmeyip, Hz. Ömer'in soyundan yani başka nesillerden de gelebileceğini vurgulamıştır. Çünkü doğru yolu gösteren, hidayet veren Allah'tır. Ehl-i Sünnette ise halifelik sadece Hz. Ali soyuna tahsis edilmemiş, Allah o yüce makama istediğini getirir demişlerdir.²⁷⁸ Yaşayan imama kutb-i zaman derler ki zamanın tasarrufu onun elindedir ve onun zamanında yaşayan evliyaların tümü ona tâbidir. Velî gerek Hz. Ömer soyundan gerekse Hz. Ali soyundan olsun demek velînin mutlaka özel bir soydan olması anlamına gelmemektedir.²⁷⁹ Mevlânâ, Hz. Ömer'e menfi yaklaşımda bulunan şîî ve râfîzilere reddiyede bulunarak, velî olacak kişinin herhangi bir soydan olacağını belirtmiştir.

Mevlânâ'ya göre İlâhî hakikati idrak edip bâtıldan ayıran Hz. Ömer'i diğer Ömer'lerden ayıran onun Farûk sıfatı olmuştur:²⁸⁰

*“Ömer, o sevgiliye vurulunca, kalp gibi hak ile bâtılı birbirinden ayırır (fârûk) olmuştur.”*²⁸¹

Çünkü Hak ile bâtılı birbirinden ayıran kalptir. Hz. Ömer gibi bir insanın ziyadesiyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) muhabbet duyup sohbetinde bulunduğu için Hak ile bâtılı ayırt edebilmiştir ve adâletiyle meşhur olmuştur.²⁸² Bütün nurların kaynağı sayılan Allah'ın nuru sayesinde Hz. Ömer de Allah aşığı olunca, hak ile bâtılı ayıran bir feraset sahibi olmuştur.²⁸³

²⁷⁶ Yüksel Göztepe, “Mevlânâ'nın Eserlerinde Hz. Ömer”, *Journal of Turkish Studies* 13/Volume 13 Issue 17 (17 Ekim 2019), 156-157.

²⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 205.

²⁷⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 6/125.; Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/321.

²⁷⁹ Koçoğlu, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II.Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 362.

²⁸⁰ Göztepe, “Mevlânâ'nın Eserlerinde Hz. Ömer”, 155.

²⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 209.

²⁸² Koçoğlu, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II.Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 399.

²⁸³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/340-342.

Mevlânâ, günah işleyen ve işlediği gûnahtan dolayı tevbe edeceği ihtimalinden dolayı kula Allah'ın hemen ceza vermediğini, ona mühlet vereceğini Hz. Ömer döneminde geçen bir kıssayla anlatmıştır.

*“Ömer zamandı, Mü'minlerin emîri, bir hırsız ceza memuruna, cellada teslim etmişti.”*²⁸⁴

Hiz. Ömer zamanında hırsızlık yaparken yakalanan adam cellada teslim edilir. Hırsız bu suçunu ilk defa işlediğini söyleyince Hz. Ömer, *“hâşâ Allah ilk suçta kuluna ceza vermez”*, der. Allah insanların ayıplarını, günahlarını defalarca örter fakat en sonunda adaleti için cezasını verir. Böylece Allah, lütfunun ve kahrının sonuçlarını gösterir,²⁸⁵ demiştir.

Mevlânâ, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve kendisinden önce halife olan Hz. Ebû Bekir'e saygısını dolayısıyla İslam'a ve dine hürmetini ifade etmiştir:

*“Ömer ise kendi döneminde İslâm'a ve dine saygıdan üçüncü basamağı yeğlemiştir.”*²⁸⁶

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) minberi üç basamaklı idi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ikinci basamakta Hz. Ebû Bekir oturmuş ve O'nun da vefatından sonra Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve Hz. Ebû Bekir'e saygısından ve tevazûundan ötürü üçüncü basamağa oturmayı tercih etmiştir.²⁸⁷

Hak ile bâtılı ayırt ettiği için Farûk lakabı bulunan²⁸⁸ Hz. Ömer'e, rivayete göre Bizans kralı halifelîği döneminde çeşitli hediyeler göndermiştir. Gönderdiği hediyeler içinde çok zehirli etkisi olan bir şişe de vardır. Hz. Ömer şişenin içinde ne olduğunu sorar. Gelen elçi bunda bir damlası insanı hemen öldürecek kuvvette zehir vardır diye cevap verince Hz. Ömer *“benim nefsimden daha büyük düşmanım yoktur”* diyerek zehri bir yudumda içer. Fakat zehir Hz. Ömer'e etki etmez.²⁸⁹ Mevlânâ bu olayı şu beyitle aktarmıştır: *“Ayırt ediş panzehiri (Hakk'la batılı ayırışı), kendisine şeker kesildiğinden, zehir, Farûk'a zarar vermedi.”*²⁹⁰

Hiz. Ömer'in adâletinin bir kadının dilinden aktarıldığı kıssa da Mevlânâ, bir dervişin, Ebû'l Hüseyin Harrakanî'nin ününü duyarak onu görmek için yola çıktığını anlatır. Dağları taşları yolları her türlü sıkıntıya rağmen canla başla aşan bu derviş şehre gelince ahaliye şeyhin evini sorar. Nihayet şeyhin evini bulunca kapıyı çalar. Şeyhin karısı ne istediğini sorunca, derviş şeyhi görmeye geldiğini söyler. Kadın gülererek bunca

²⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 482.

²⁸⁵ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 4/392.

²⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 493.

²⁸⁷ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 4/414.

²⁸⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 16/150-151.

²⁸⁹ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 18, 151-152.; Can, *Mesnevî Tercümesi*, 5/334.

²⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 770.

sıkıntıya boş yere katlandığını söyleyerek bir sürü hakaretle dervişe şeyhi kötüler. Şeyhin karısının bu alaycı konuşmalarından derviş üzüldür, kedere kapılır. Ağlamaya başlar, yine de şeyhi görme isteğiyle nerede olduğunu sorar. Kadın hakarete varan konuşmalarına devam eder hatta şeyhi görmeden gitmen senin için daha hayırlıdır, der. Kadın en sonunda şeyhi kastederek bunlar Allah'ın emirlerini dinlemediler, keşke Hz. Ömer olsaydı da Allah'ın emirlerini uygulasaydı, der.²⁹¹

*“Şeriatı da takvayı da arkalarına attılar. Nerede Ömer? Nerede iyiliği şiddetle emrediş.”*²⁹²

Mevlânâ, bu anlatımda tasavvuf yolunu bilmeyen insanların bu yoldaki samimi insanlara davranışını anlatmıştır. Dinin anlaşılmasında şekilcilikten öteye geçemeyen, dinin ruhunu anlamayanları tasvir etmiştir. Şeyhin karısının şeyhi anlamadığı için tasavvuf yolundaki insanları şeriate uymayan, günahlar içinde yüzen ve her şeyi mübah addeden kişiler zannederek, kötü düşünceye kapılmıştır. Her devirde sahte şeyhler, menfaatperest mollalar, sadece kendi yollarının Hak yolu olduğunu iddia edenler olduğu gibi gerçek mutasavvıflar, Allah âşıkları, samimi ve ihlaslı, dinin emir ve yasaklarına tam anlamıyla bağlı müridler ve müridler olmuştur.²⁹³ Mevlânâ, yaşlı kadının bu yanlış düşünceye kapılarak, Hz. Ömer'in dini konularda tavizsiz adaletine ve emr-i bi'l-ma'rufuna vurgu yapmıştır.

Mevlânâ, Ömer'in Hz. Ömer oluşunu sebeplerin neler doğuracağını bizlerin bilemeyeceği anlayışından hareketle yorumlamıştır.

*“Ömer'in günahı, Peygamber'e kastedişi, onu kabul edilme eşiğine dek çekmedi mi?”*²⁹⁴

Hız. Ömer müslüman olmadan önce müslümanlara düşmanca davranıyordu. Kız kardeşinin Kur'an okumasını işiten ve kız kardeşiyle eniştesini döven Hız. Ömer, Kur'an'dan Ta-ha sûresini okuduktan sonra kalbi yumuşamış ve Hız. Peygamber'in (s.a.v.) evine doğru yol almıştır. Hız. Ömer'in başlangıçta düşmanca olan davranışları en sonunda İslam'la müşerref olmasıyla sonuçlanmıştır. Mevlânâ, bir önceki beyitte bu durumu açıklarken şöyle söyler: *“O adamın işlediği ne mübarek bir günahı ki kendisini böyle manen yükseltti. Buna şaşılmasın, gül yaprakları da dikenli ağaçtan zuhur etmiyor mu?”* Bazen günahlar, günah işleyeni pişmanlık ve tevbe ile bağışlanmaya kadar

²⁹¹ Derviş'in hikâyesinin devamı için bk. Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/485-490.

²⁹² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 848.

²⁹³ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 17/175-176.

²⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 168.

götürür.²⁹⁵ Başlangıçta Allah'ın elçisini öldürmek niyeti ile yola çıkan bir hareket, Allah'a teslim olmakla sonuçlanmıştır.

Mevlânâ, *Dîvân*'da Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nazarına mazhar olmasını şöyle anlatmıştır:

*“Kimdir o er ki Ömer gibi, Tanrı elçisine kasdetmek için elinde kılıç çıkagelir de Tanrı tuzağına düşer, talihi yaver olur, bakış feyzine ulaşır.”*²⁹⁶

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) canına kastedecek kadar düşman olan Hz. Ömer, Allah'ın lütfuyla iman etmiş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nûr olan bakışıyla kendinden geçmiştir. Enbiyâ ve evliyâların mûcize kabilinden, gaflet ehli birisi onların huzurunda bulunduğu Allah'ın inayetiyle mest olurlar.²⁹⁷ *“Allah, zan ve şüphe îrâs edecek bir sözü yakîne vasıta kılar, Kin ve düşmanlık sebeplerinden de muhabbet neticesi çıkarır.”*²⁹⁸ diyen Mevlânâ, düşmanlığın Allah tarafından dostluğa çevrildiğini Hz. Ömer örneğiyle anlatmıştır.

Tasavvufta mürşidin mürîde bakışı anlamına gelen nazar, tâlibin ruhuna tesir eden ve onu olgunlaştıran bir özelliğe sahiptir.²⁹⁹ Sülemî'ye (ö. 412/1021) göre tasavvuf dil ve söz ile söylenemeyen hakikattir. Hikmet sahibi bir mürşidin mürîdinde nazarıyla bıraktığı etkidir. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sahâbeye, tâbiîne ve tebe-i tâbiînden de velîlere doğru giden bu etki tasavvuf yolcusu olan mürîdi etkiler ve onun hallerinde değişime sebep olur.³⁰⁰

Hz. Ömer'in şiiler ve Rafizîlerce sevilmediği Mevlânâ'nın eserlerinde bahis konusu olmuştur.

*“Şia'ya Ömer'den söz etmek ne mümkün! Mümkün mü sağıra saz çalıp dinletmek?”*³⁰¹

Şia, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra Halifeliğin Hz. Ali ve onun soyuyla devam etmesi gerektiğini savunan ve Hz. Ali'den önce gelen halifeleri kabul etmeyen gruplara verilen isimdir.³⁰² Şiî'lerin Hz. Ömer'i kabul etmediğini belirttiği beyitlerde Mevlânâ, insanı sadece madden ve şeklen görmemek gerektiğini, insanı sadece

²⁹⁵ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/198.

²⁹⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/39.

²⁹⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/431.

²⁹⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 2/11.

²⁹⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 252.

³⁰⁰ Hatice Gargu Karadeniz, *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 98-99.

³⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 417.

³⁰² Mustafa Öz, “Şia”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/111-114.

bir beden olarak görenin, şekle bakıp aldananın hakikati göremeyeceğini belirtmiştir. İnsanı anlamak isteyenlerin ilk önce onun iç dünyasına bakması gerektiğini söyleyen Mevlânâ, şeytanın Hz. Âdem'in sadece topraktan yaratılmış olduğuna bakarak ona düşman olduğunu anlatmıştır.³⁰³

Mevlânâ, Şii'lerin Hz. Ali'yi diğer halifelerden daha üstün görülmesi bahsinde Kâş şehrine gelen Ömer isimli bir adamın halini tasvir eder: Şehirde bir fırından ekmek almak isteyen bu yabancı adama fırıncı adını sorduğunda Ömer olduğunu öğrenince ekmeklerinin taze olmadığını söyler. Fırıncı, başka bir dükkanı tarif ederken adamın adını alan seslenerek diğer fırıncıya “*şu Ömer’e taze ekmek verin*” der. Bunu duyan diğer fırıncı ekmeklerinin bittiğini beş on sokak aşağıda başka bir fırına gitmesi gerektiğini söyler. Bu şekilde akşama kadar dükkan dükkan dolaşan ve aç kalıp yorgun düşen adama oranın sakinlerinden biri acır ve bu mahalledeki herkesin kendisini tanıdığını ve adının Ömer olduğu için ekmek vermeyeceklerini söyler. Başka bir mahalleye gitmesini ve adını sorduklarında Ali olduğunu söylemesini öğütler. Adam başka bir mahalledeki fırına gider ve fırıncının adını sorması üzerine adının Ali olduğunu söyler. Fırıncı da “*adın Ali ama Ömer’e benziyorsun*” diye cevap verir.³⁰⁴

“*O zaman, Kâşlının gönlünde şaşkınlık olmama ışığı parlardı da Ömer, Ali olurdu.*”³⁰⁵

Kâş'ta ekmek arayan adamı şaşkınlık olarak tasvir eden Mevlânâ, bununla Ömer'e ekmek satmama hususunda bütün dükkânların aynı olduğunu anlatmıştır. Önlem alıp adının Ömer değil Ali olduğunu söyleseydi, “*biri iki görmeyip başka dükkan yok*” deseydi belki de ekmek alabilecekti. Fakat adam bunu düşünemediği için dükkanların hepsinin birbirinden farklı olduğunu zannediyordu. Hz. Ömer'i sevmeyen Kâş halkı bütün müslümanların kardeş olduğunu idrak edememişti.³⁰⁶

Mevlânâ, hakikatin bir olduğunu fakat yansımalarının farklı olabileceğini belirterek “*sen eğer dünyayı tek bir hakikat olarak görebilseydin Kâş'da dolaştırıldığın gibi gezmezdin. İnsan-ı kâmil'deki ilâhî hakikatlerin tek bir menba'dan olduğunu idrak edebilseydin ve ondaki hakikatlerden korkmasaydın sen de hakikate ererdin.*” demiştir.³⁰⁷

Tasavvuf literatüründe gerek olmadıkça konuşmamak anlamına gelen sükût, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerine binaen mutasavvıflarca her zaman övülmüş ve öne

³⁰³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 3/253-255.

³⁰⁴ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/573-575.

³⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 888.

³⁰⁶ Yilter, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 1423-1430.

³⁰⁷ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 18/56-59.; Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/573-575.

çıkarılmıştır. Takvânın sükûtle olacağı, diline hâkim olanın kurtulacağı, dilin doğru olmasıyla amelin de doğru olacağı vurgulanmış, aslolanın konuşmak değil susmak olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁸ Aşk meclisinde âşıklerle olmak, onları seyre dalmak, onlardan feyz almak demektir. Nefsi emir altına alan hasletlerden biridir susmak. Ve bu da evliyâların alâmetidir.³⁰⁹

*“Söz söylemek, boyuna dövüş, savaş çıkarır meydana; adam, söz yüzünden Rafizî gibi her an Ali’yi Ömer’le savaştırır durur.”*³¹⁰

*“Komuştuğun bir Rafizî’yse Ali’nin lûtfundan dem vur, Sünnî’yse Ömer’in adâletinden söz et.”*³¹¹

*“Hem Ömer’i, hem Ali’yi birbirine kattılar da Rafizî, parmağını dişlemeye koyuldu.”*³¹²

Rafizîlik, Emevîlere karşı mücadele eden Hz. Hüseyin’in torunu Zeyd bin Ali’nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’i meşrû halife kabul etmesine binaen onu terkeden şîî gruplara verilen isimdir.³¹³ Rafizîler Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ı sevmezler.³¹⁴ Mevlânâ, burada Hz. Ömer ve Hz. Ali’yi seven sünnîler ile şîîlerin kardeşçe yaşamasından bahsederken, Rafizîlerin bunu çekemediğinden dem vurmıştır.

Peygamberler insanlara Allah’a ulaşma yollarını göstermişler, şükretme karşılığında hem dünya hem de ahiret nimetlerine kavuşacaklarını söylemişlerdir. Mevlânâ, *“sevginin çok olduğu yerde konuş, aşktan sarhoş olmuşların yanında”* diyerek seni anlamayanların yanında konuşmanın kavga çıkartacağını söylemiştir. *“Sözü kısa tut, sen ay yüzlü sevgiliyi seyret. Çünkü Allah aşkıyla yanan sevgiliyi seyretmek sözden daha kıymetlidir”*, demiştir.³¹⁵

Şehirli ve köylünün anlatıldığı hikâyede Mevlânâ, köylünün vefasızlığını, sadece kendi işlerini (nefsini) düşünmesini anlatmıştır:

*“(Bir yandan) Ömer’le Ebû Leheb’i ayırt edemem, derken, (öte yandan) gece yarısı sıpamın yelini bilirim, dersin”.*³¹⁶

³⁰⁸ Ebû Talib El-Mekkî, *Kalplerin Azığı (Kût’ul- Kulûb)*, çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2003), 1/386-391.; Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, 212-216.

³⁰⁹ Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 875-876.

³¹⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/84.

³¹¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/166.

³¹² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/165.

³¹³ Mustafa Öz, “Râfiziler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/396-397.

³¹⁴ Yusuf Benli, “Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 1 (2008), 31-69.

³¹⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/83-84.

³¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 331.

Mevlânâ, bir şehirlinin eşini ve çocuklarını alarak bir köye, tanıdıklarının yanına gitmesini bir hikâye ile anlatmıştır. Şehirli adam ailesine, köylü arkadaşının kendilerini izzet ve ikramla karşılayacağını, sevinçle misafir edileceklerini söyler. Şehirlinin ailesi bu yolculuğa çok sevinir ve çocuklar köyde taze meyveler yiyeceği umuduyla mutlu olurlar. Eşyaları yükleyip sefere çıkarlar. Yolda yanlış bir köye uğrayarak yorulurlar, zahmet çekerler. Gidecekleri köyden gelen-giden kimi görseler sevinirler. Bir ay sonra istedikleri köye aç ve yorgun olarak ulaşırlar. Fakat köylü yemeğinden yedirmemek için kapıyı bile açmaz ve onları tanımamazlıktan gelir. Beş gün geceleri soğukta gündüzleri yakıcı güneş altında köylünün kapısında mecburen kalırlar. Şehirli kendini her türlü tanıtmaya, kendi evimde sana yemek yedirmiştım demesine rağmen köylü şehirliye “*senin iyi mi kötü mü bir insan olduğunu bilmiyorum*” diyerek uzak durur. Beşinci gün sonunda fırtına çıkınca şehirli çaresizlikten “*seninle hiç tanışıklığımız yok, bunu kabul ediyorum*” der ve sadece bu yağmurlu geceyi geçirmek için sığınacak bir yer talep eder. Köylü bir bahçıvan kulübesini gösterir ve bahçıvanın orada kurt gelmesine karşı bekçilik yaptığını söyler. Eğer şehirli ve ailesi gece kurt bekçiliği yaparlarsa orada kalabileceklerini belirtir. Mecburen bu durumu kabul eden şehirli, bahçıvan kulübesine tıksı bir şekilde yerleşir. Fakat gece kurt gelmeden önce sivrisinekler ve pireler şehirlinin ve ailesinin başına musallat olmuştur. Tam bu esnada gece karanlığında bir kurt görünür. Ve şehirli elindeki ok’la kurdu avlar. Kurt vurulunca bir yel sesi çıkar. Ve köylü feryat figan, şehirli adamın eşeğin sıpasını vurduğunu söyler. Şehirli vurulan hayvanın kurt olduğunu, gecenin karanlığında bunun anlaşılamayacağını söylese de köylü asla bunu kabul etmez ve sıpanın yel sesinden bunu anladığını söyler. Şehirli dayanamaz, köylünün yakasına yapışır ve köylüye “*yalancı ve hilekâr gecenin karanlığında eşeğini tanıyorsun da on yıllık arkadaşın olan beni neden tanımıyorsun*” der. Mevlânâ’da burada, Allah insanı böyle imtihan eder yani senin yalanını ortaya çıkarır, Ömer’i Ebû Leheb’ten ayırt edemiyorsun fakat sıpanın yel sesini tanıyorsun, der.³¹⁷

Mevlânâ, şehirli ve köylüyü anlattığı hikâyede, ay’ın sefer ederek dolunay olduğunu, Hz. Yusuf’un Ken’an diyarından Mısır’a gitmesi gibi sefer yapmanın faydalarından bahsetmiş, zahmetli yolun köy hayaliyle insanın gözüne zor gözükmediğini anlatmıştır. Sevgilinin yolunda çekilen çilelerin zahmetinin olmayacağı gibi köye gidiş yolunda çocukların neşesinin çekilen çileyi unutturduğunu vurgulamıştır.

³¹⁷ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 9/64-89.

Şehirlinin köylüden medet ummasına Mevlânâ, öyle bir Hay olana bağlan ki ölüp gidecek olmasın, Allah'tan başka kimseden vefa beklenilmesin vurgusuyla eşyaya olan bağlılıkta kalınmamasını, bakî olana teveccühü öğütlemiştir.

Şehirli ve ailesinin gidecekleri köyden yolda gelen-gidenleri görünce sevinmelerini Mevlânâ, Mecnûn'un Leylâ'nın mahallesinden gelen bir köpeği sevmesiyle anlatmıştır. Köpeğin pis olduğu ve pis şeyler yediği için sevmemesi gerektiğini söyleyen birine Mecnûn, zâhirden bakınca öyle görünse de hadiseye kendi gözüyle bakmasını, sûreti bırakıp mana âlemine dalmayı salık vermiştir.

Bir ay boyunca köyü arayıp duran ve zorluklarla karşılaşan şehirlilerin bu durumunu Mevlânâ, klavuzsuz yolculuğun meşakketinden bahisle “iki günlük yolun yüz yıllık mesafe”³¹⁸ olacağını anlatmıştır. Köylünün kendinden geçtiği için hiç kimseyi tanımadığı iddiasını (Hz. Ömer'le Ebû Leheb'i ayırt edememe örneği) Mevlânâ, köylünün sıpayı yel'inden tanınmasını eleştirerek, hilesini ortaya çıkarmıştır.

*“Akılla can, o padişahın heybetinden, Hattâboğlu Ömer'den korkup kaçan Şeytan gibi korkar da kaçar.”*³¹⁹

Âlemi seyreden insanın aklını kullanarak harekete geçmesi gerektiğini belirten Mevlânâ, kendi iradesizliğimizden dolayı yeterli olmadığımızı, Hakkı bilmek için bu yolda olan ve yolu bilen birine yani Allah dostlarına tabi olmak gerektiğini, aklın ve nefsin Allah'ın sevgili kullarının heybetinden saygı ile korkup kaçacağını beyan etmiştir.³²⁰

*“Şarabının kokusu şu dünyaya yayılsa her yanda sarhoş olmuş, yerlere serilmiş bir Ömer görürsün.”*³²¹

Mevlânâ, İlâhî aşkın tecellisinin dünyayı sarmasıyla yeryüzünde bu aşktan dolayı her yerde O'nun yolunda olan ve aynı Hz. Ömer gibi adâlet timsali âşıkların görüleceğinden dem vurmuştur. İlâhî aşkın tecellisine mazhar olanların yeryüzünde Hz. Ömer gibi adâlet dağıtacağını söylemiştir.

*“Ömer'in zamanında Basra'nın bir mahallesinde yıkık bir yoksul evi vardı.”*³²²

Mevlânâ, Hz. Ömer zamanında fakir ve çoluk çocuğu olmayan, evleri yıkık dökük, dilencilikle geçimini sağlayan bir evden bahsetmiştir. İnsanlara iyilik yapmayı

³¹⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 327.

³¹⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/208.

³²⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/207-208.

³²¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/329.

³²² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/56.

seven bir padişahın günün birinde avdan dönerken o eve uğrayışını hikâyeye etmiştir. Padişah su istemek için kapıyı çalar ve kapıyı yetim bir çocuk açar. Çocuk, su olduğunu fakat suyu koyacak bir kaplarının olmadığını söyler. Bu arada padişahın av ordusu da etrafına toplanmıştır. Padişah maiyetindekilere herkesin bu fakir evde yaşayanlara birer altın vermesini ister. Ev altınla dolar. Bu olay her yerde dilden dile dolaşır ve insanlar akın akın oraya gelmeye başlarlar. Orada bulunanlardan biri gelenlere, dün her istediğinizi elde ediyordunuz, insanın talihi bir günde değişmez, şanslı olsan bile bu kadar tanınmazsın, der. Ev sahibi adam da, iyiliksever biri bize geldi, bize merhamet etti, hepsi bu, diye cevap verir.³²³

Mevlânâ, konu edilen hikâyede, kâmil bir insanın fakr içinde yaşayan birine elini uzatması ve onu mana zenginliğiyle donatması karşısında, mana içerisinde yaşayıp da sırrı çözememiş insanlardan bahsetmiştir. Mevlânâ, kendi hayatlarında istediği kıymete haiz olanların, sonradan kıymet verilenlere merakla baktıklarını ve kendi isteği ve gayreti olmadan elde edilenin pek bir değerinin olmadığı, sıradan olduğunu ifade etmiştir.

*“Nice Osman var ki utançla doluyken onun sarhoşluğuyla Ömer gibi geçmiş utançtan, oduncu olmuş gitmiş.”*³²⁴

Mevlânâ, Hz. Osman gibi hayâ sahibi insanlar, Hz. Ömer gibi Allah aşkının mestliğiyle cahil iken yaptıkları hatalardan geçip giderler demiştir. Hz. Ömer’in lâkabı olan oduncu kelimesi ile Mevlânâ, Hattab’dan (oduncu) kinaye, Allah aşkıyla günahlarından kurtulup, aslına dönmüş insanları kastetmiştir.

Mevlânâ Şems’e duyduğu sevgiyi; *“Hz. Musa gibi mucize göster, Hz. İsa gibi hastaları iyileştir, nazlan, sabret ama gitme”*, diyerek dile getirmiştir. Şems’i zamanının sıddîkı ve vefalısı addeden Mevlânâ, onu Hz. Ebû Bekir’e benzetmiş ve ayrılığını Hz. Peygamber’den (s.a.v.) ayrılmak gibi saymıştır. Hz. Osman Allah aşkıyla kendinde değilken, Hz. Ömer gibi adalet dağıtan birini bulmak ve Hz. Ömer de o aşk ile yanıp tutuşurken bunun nasıl mümkün olabileceğini aşağıdaki beyitlerle anlatmıştır.³²⁵

*“Osman’ın başı dönmüş, sarhoş, başında mahmurluk var, kabağı al da dök başına. Fakat Ömer gibi yardım eden, adâlet gösteren bir muhtesip nerde burada”*³²⁶

³²³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/56.

³²⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/294.

³²⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/379.

³²⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/379.

*“Bu ne sözdür ki Ömer'im, Osman'dan da daha sarhoş derler... O baş olanıysa söylemeyeyim, sen söyle.”*³²⁷

Mevlânâ, insanın fânî olduğunu, vakti zamanı geldiğinde her nefsin öleceğini söyleyerek, insana yol gösteren kâmil insanın daru'l bekâyâ irtihaliyle bu davanın bitmeyeceğini, onun yerine aynı görev ve donanımla başkasının geleceğini ifade etmektedir:

*“Dün geçtiyse bugün sağ olsun; Ömer öldüyse Osman geldi.”*³²⁸

Mevlânâ, yaz mevsiminin bitimiyle sonbaharın geleceğini kastetmiş, zamanın akıp gidişiyile de ömrün biteceğini beyan etmiştir. Mevlânâ, (Şems'ten bahsettiği) beyitlerde, mürşidin mürîdini her daim uyanık tutması gerektiğini, mürşide tabi olan mürîdin nefsiyle mücadelesinin her daim olacağını vurgulamıştır.

*“Kalk, gün geçiyor, temmuz ayı, yaz mevsimi gidiyor; şeytan, Ömer'in gölgesinden kaçtı, hâlâ da kaçıyor.”*³²⁹

Ayrıca, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) öldürme niyetiyle yola çıkan sonra da O'nun (s.a.v.) en yakın sahâbesinden biri olan Hz. Ömer'in zikredilmesi ile Mevlânâ, onun adâletine, doğru bildiklerinde sözünü sakınmayan haline, Peygamber'e (s.a.v.) sadakatine vurgu yapmıştır.³³⁰ Şeytanın Hz. Ömer'in gölgesinden kaçtığı bilinen bir olgu iken Mevlânâ'nın “şeytan hâlâ kaçıyor” ifadesini kullanması Hz. Ömer misali kâmil manada nefesine uymayanlara şeytanın vesvesesinin etki etmeyeceğini ifade etmiştir.

*“Bir Ömer gerek ki şeytan kaçsın ondan... Bir Ahmed gerek ki haçın yolunu vursun gitsin.”*³³¹

Mürşid-i kâmil'e tabi olanın bakış açısı değişir. Nefsin hevasından kurtulan Allah'ın nice nimet ve rızıklarına mazhar olur. Eğer içimizde kararsızlık hakim ise ve nefisle mücadelede güçsüz kalıyorsak, mürşidin eteğine yapışmakla kurtulabiliriz. Nefisle mücadeleyi, Hz. Ömer'in oğlu bile olsa emri yerine getirmesi gibi adaletli olmak ve Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi müşriklerle kahramanca savaşmakla sağlayabiliriz.

Hz. Ömer'e zehirle dolu bir kâseyi hediye olarak getirirler. Hz. Ömer bunun ne olduğunu sorunca, bir kişiyi öldürmek istediğinde bundan biraz gizli olarak içirmen

³²⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/379.

³²⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 6/156.

³²⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/94.

³³⁰ Göztepe, “Mevlânâ'nın Eserlerinde Hz. Ömer”, 158.

³³¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/306.

yeterlidir, kılıçla öldürülmeyen düşmana, diye cevap verirler. Hz. Ömer, “*bende öyle bir düşman var ki, düşmana lüzum yok verin içeyim*” deyince onlar, bu kâsedeki binlerce düşmanı öldürmeye yeter derler. Hz. Ömer, nefisini kastederek “*bunun düşmanlığı binlerce düşman kadardır, yüzbinlerce insanı alt etmiştir*”, der ve zehrin hepsini içer. Oradaki herkes bu din hak dindir diyerek müslüman olur. Hz. Ömer “*herkes müslüman oldu ama bu kâfir hâlâ müslüman olmadı*”, der.³³²

Mevlânâ, “Hz. Ömer’in kastı herkesin sahip olduğu iman değildi. O’nda o iman hatta fazlası ve siddîkların imanı vardı. Onun kastettiği şey peygamberlerin imanı, havassın imanı ve ayne’l-yakîn idi ve bunu istiyordu”, diye açıklama yapar. Ve bunu Fîhî mâ Fîh’te şu örnekle ifade eder:

“*Bu durum, bir sene boyunca yürüyerek ormandaki meşhur bir arslanı görmeye gelmiş adamın durumu gibidir. Arslanın özelliği eğer korkmadan sevgiyle yaklaşırsan kimseye kötülük yapmaz fakat korkarsan arslan da sana kızar. Bir yıllık yoldan geldikten sonra neden duruyorsun, arslana doğru bir adım daha at. Geline onca yol kolaydı, bu son adımı atamıyorsunuz. Hz. Ömer’in kastettiği bu son adımdır. Allah’ın gerçek kulları ile Allah’a yakın olanlar bu son adımı atabilirler. Gerisi o adımın izleridir. Bu iman peygamberlerden başkasına da nasip olmaz.*”³³³

İnsanın iradesi cüz’i irade ve Allah’ın iradesi külli irade konusunda Mevlâna Fîhî mâ Fîh’te Hz. Ömer’in müslüman olma sürecini ve İbrahim Edhem kıssasını anlatır. Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’i (s.a.v.) öldürmeye gitmesi ve sonucu ile İbrahim Edhem’in ceylanı avlayacak iken avı bırakıp dervişane bir hayata adım atmasını sorgular ve “*neydi ne oldu*” diye sorar. Ve tüm bunlardan Allah’ın maksadını anlatmaya çalışır.

Mevlânâ, Hz. Ömer’in müslüman olma sürecini *Fîhi mâ fîh*’te şöyle anlatmıştır: “Hz. Ömer müslüman olmadan önce kız kardeşinin evine gider. Ve onu Kur’an okurken bulur. Kız kardeşi Kur’an’ı saklar ve Hz. Ömer kılıcını çıkararak ne okuduğunu sorunca, kız kardeşi korkudan Allah’ın Hz. Peygamber’e (s.a.v.) gönderdiği kitaptan okuduğunu söyler. Hz. Ömer “*ilk önce aciz bir kimseyi öldürmek doğru olmaz*” der ve Hz. Muhammed’i (s.a.v.) öldürmek üzere yola çıkar. Yolda Kureyş’in ileri gelenleri Hz. Ömer’in Hz. Peygamber’i öldürmeye gitmesini, bu işi ancak Ömer yapabilir diyerek tasdik ederler. Mevlânâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah’ın bu dini ya Hz. Ömer’le ya da Ebû Cehil’le desteklemesi için dua ettiğini söyler. Cebrail (a.s.) Hz. Ömer’in mescide

³³² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 98.

³³³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 98.

doğru geldiğini ve müslüman olunca da Peygamberin onu kucaklamasını haber verir. Hz. Ömer kalbine Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından nurdan bir okun saplandığını mescide girince apaçık farkeder. Baygın bir halde yere düşer. İçinde sevgi ve aşk coştukça coşar, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dizinin dibinde yok olmak ister. Mevlânâ, Hz. Ömer'in müslüman oluşunu anlattıktan sonra “*Hz. Ömer neden gitmişti Hz. Peygamberin yanına ve Allah ne olmasını istedi*”, diye sorar. Ve sadece O'nun dilediği işler olur, diye cevaplar.³³⁴

Mevlânâ, ava giden padişah İbrahim Edhem kıssasında da, padişahın bir ceylanı avlayacak iken, ceylanın dile gelip, seni bunun için yaratmadılar, beni avlasan ne olacak ki dediğini işitince, padişahın bir çığlık atıp, tacı tahtı bıraktığını anlatmıştır. Mevlânâ tam burada “*padişahın maksadı neydi, Allah'ın maksadı neydi*”, diye sorar. “*Padişah ceylan avlamak sitedi, Allah da ceylan ile padişahı avladı. Dünyada O'nun dileği olur*”, der.³³⁵

Mevlânâ'ya göre Allah âlemde dilediği gibi tasarrufta bulunan bir yaratıcıdır. Allah'ın tasarrufunda aklın/kulun her şeyi anlaması mümkün değildir. Aklın anlayamayacağı sonuçları insanın yaratması mümkün olmaz. İnsanın yaptıklarının sonuçları her zaman istediği gibi olamaz. Sebepleri yaratan Allah'ın insanın murad ettiğinden farklı tasarrufları olabilir. Kul kendi iradesiyle diler ama Allah'ın iradesine boyun eğer. İnsanın seçme hürriyeti, Allah'ın tasarruflarına muhalefet etmekle değil, Allah'ın tasarruflarının içinde olmakla ve onlara uymakla gerçekleşir. İnsan cüz'i iradeye sahip Allah'ın lütfuyla yaşayan sorumluluk sahibi bir varlıktır.³³⁶

Mevlânâ *Fîhi mâ fîh*'te Hz. Ömer döneminde ihtiyar bir adama bakan ve ona süt içiren bir kız çocuğu kıssasını anlatır. Hz. Ömer, babasına bakmasından dolayı o kıza bu zamanda senin gibi bir çocuğa sahip olmak zordur, der. Kız ise babam beni besledi, büyüttü, bana zarar gelmesini istemedi, bu zamana getirdi fakat ben ona hizmet ediyorum ama bir yandan da onun bana verdiği bu sıkıntıdan kurtulmak için Allah'a dua ediyorum, der. Hz. Ömer bunun üzerine bu kadın benden daha fakihtir, der.³³⁷

Mevlânâ, Hz. Ömer'in bu sözünü, Ömer zahire göre hüküm verdi kadın ise işin iç (bâtını) yüzünü söyledi diye değerlendirmiştir. Mevlânâ, sahâbenin kendi nefislerini

³³⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 129-131.

³³⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 129-131.

³³⁶ Küçük, *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlâna'nın Tasavvufî Görüşleri*, 70-76.

³³⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 170.

övmeyip, başkalarını övdüğünü, Hz. Ömer'in de böyle yaptığını ve aslında sırr-ı hakikati bildiğini, ifade etmiştir.³³⁸

Mecâlis-i Seb'a'da Mevlânâ Hz. Ömer için övgü dolu ifadeler kullanmıştır: Şeriatın hamisi, Şeytanın gölgesinden kaçtığı adalet timsali Hz. Ömer, adaleti aklıyla uyguladığında, Şeytan'ın ona musallat olmasına imkan yoktu. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olan sevgisi o kadar çoktu ki nifak asla onun yoluna çıkmadı, Allah'ın dinine hizmet etmede, asla hainlik etmedi. *“Ben gönderilmeseydim sen gönderilirdin ya Ömer”* hitabına adaletinle mazhar oldun, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hizmetinde bulundun, muhabbet sırasında ilâhî hakikate vardın ve İlâhî aşkın şarabını içtin.³³⁹

Hz. Ömer'in müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyduğu sevgiyi ve onun din için yaptıklarından hareketle fedakarlığını, adaletini vurgulayan Mevlânâ, birlik şarabını içen Ömer ifadesinde şarap kelimesiyle Hz. Ömer'de Allah aşkının verdiği sarhoşluğu anlatmıştır. Şarap bir remizdir ve Allah aşkının remzidir. O şarabı içen kendinden geçer, Allah'ın tecellisiyle sarhoş olur. Hem kendinden geçer hem de kendine gelir. Mana âleminde sırlara vakıf olur.

Uhud savaşında ordu dağılmış, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öldüğü zannedilmiş, Hz. Hamza şehit edilmiş bir durumdayken rivayet edilir ki Hz. Ömer, savaş meydanında bir kenara çekilmiş, kılıcını bırakmış, oturuyor. O'na niçin kaçmadığı sorulunca Hz. Ömer, *“kime, nereye kaçayım, her şeyim O'nun (s.a.v.) içindi, O'nun (s.a.v.) için yaşıyordum. O'nu (s.a.v.) öyle görünce, artık biz her şeyden vazgeçtik”*, diye cevap verir.³⁴⁰ Mevlânâ, Hz. Ömer'i anlattığı bu cümlelerde onun Hz. Peygamber'e (s.a.v.) duyduğu sevginin hikmetini ifade etmiştir.

Mektûbât'ta iki ayrı yerde Mevlânâ, Hz. Ömer döneminde çıkan yangından bahsetmiştir. Zamanın sultanına yazdığı mektupta fitneyi yapılan hayırların bitireceğinden bahsederek, Hz. Ömer (ra) döneminde çıkan bir yangını örnek verir. Bu yangını söndürmek için su taşıyanlara Hz. Ömer'in “sadaka verin, bu ateşi sadaka söndürür” buyurduğunu söyler.³⁴¹

Mevlânâ, zamanın emirinden fakir mevlevîler için vergiyi düşürmesi ve yardımlarını esirgememesini istediği ve bunun için bir ferman yazmasını rica ettiği

³³⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fih*, 170.

³³⁹ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 44.

³⁴⁰ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 23-31.

³⁴¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, 23.

mektupta, emirin bu dervişlerin hallerini bildiğini ama herkesin bunu bilemeyeceğini söyler. Mevlânâ bu yardım taleplerinin fazlalaştığını ancak bunun da güç işleri, zorlukları kolaylaştıracağını söyleyerek Hz. Ömer dönemindeki yangını anlatır. Halk yangını söndürme telaşındayken Hz. Ömer bir tellâla şehri dolaşmasını ve yoksullara ekmek verilmesini, bu ateşin suyla sönmeyeceğini bağırarak söylemesini ister.³⁴²

Mevlânâ fitneyi yapılan hayırların bitireceğinden bahsetmekle toplumda isyan derecesine ulaşan bir durumdan bahsetmiş olabilir. Nefislerinin bencilliği ve cimrilikleri sebebiyle toplumun zenginlerine karşı bir infiial oluşmuş, bu isyan yangınına söndürmek için de Hz. Ömer toplumdaki fakirlerin gözetilmesi adına sadaka vermeyi tavsiye etmiştir.³⁴³

Mevlânâ, Hz. Ömer'in adâletinden bahsederken aynı zamanda onun merhametini de vurgulamış, sert mizacının İslam'la şereflenmesiyle yumuşadığını anlatmıştır. Devlet başkanı/halife olmasına rağmen kıyafeti ve yaşayış tarzıyla örnek olduğunu söylemiştir. Hz. Ömer'in ilim, hikmet ve feraset sahibi samimi bir mü'min olduğunu vurgulamış,

2.3.4. Hz. Osman

Hz. Ebû Bekir'in davetiyle müslüman olmuş, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) iki kızıyla evlenmiş ve zi'n-nûreyn lakabı almıştır. Habeşistan'a hicret eden kafilede yer almış, Zorluk Ordusunu donatmış ve Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştur. Raşid halifelerin de üçüncüsüdür.³⁴⁴

“Osman, o aydınlığa göz olduğundan, kaynayan bir ışık olup iki nûra sahip (zinnureyn) olmuştur.”³⁴⁵

Hz. Ömer'den sonra halife olan Hz. Osman Hz. Peygamber'in (s.a.v.) iki kızıyla evli olduğu için zi'n-nûreyn ismiyle de anılmıştır. Bütün kâinat üzerinde tasarrufu bulunan Allah'ın nûru sayesinde Siddîk olan Ebû Bekir, o nûr üzere hak ile batılı ayıran (Farûk) Hz. Ömer gibi, o nûr sayesinde de Hz. Osman iki nûr sahibi olmuştur.³⁴⁶ Mevlânâ, önceki beyitlerde Allah'ın insanlara doğru yolu-kurtuluşu göstermeleri için merhametinden ve lütfundan dolayı Peygamberler gönderdiğini söylemektedir. Peygamberlerin Allah'ın nûruna vasıl olduklarını belirttikten sonra Hülefa-i Raşidîn'in de o nûra vasıl olduğunu beyan etmiştir.³⁴⁷

³⁴² Mevlânâ, *Mektuplar*, 130.

³⁴³ Göztepe, “Mevlânâ'nın Eserlerinde Hz. Ömer”, 153-154.

³⁴⁴ *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/332-333.; el-Askâlânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 70-80.

³⁴⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 209.

³⁴⁶ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/341.

³⁴⁷ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 6/140.

Şem’î, Mevlânâ’nın bu beyitini şerh ederken, beyitte geçen kelimeleri ele alarak yorumlamıştır: ‘Ayn (göz) olmayı Akabe biatlarında Hz. Osman Mekke’de hapis iken Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onun yerine biat etmesi, Zünnûreyn olmasını Hz. Peygamber’in (s.a.v.) iki kızıyla evlenmesi, Hz. Osman’ın nûr-u faiz olmasını ise Kur’an’ı bir kitap haline getirmesi sebebiyle aldığı dile getirmiştir.³⁴⁸

“Osman, halife olunca hararetle koşup minbere çıktı.”³⁴⁹

Mevlânâ, Hz Osman halife olunca minbere çıkmasını ve sonra gelişen olayı şöyle anlatmıştır: Hz. Osman halife olunca halka bir şeyler söylemek için minbere çıktı. Sahâbeye konuşma yapmak için Hz. Peygamber’in (s.a.v.) üzerine çıktığı minberi üç basamaklıydı. Hz. Ebû Bekir halife olunca Hz. Peygamber’e (s.a.v.) sevgi ve saygıdan minberde ikinci basamağa, Hz. Ömer ise üçüncü basamağa otururdu. Hz. Osman ise kendi devrine gelince minberin son basamağına çıktı ve oturdu. Orada bulunanlardan gereksiz konuşan biri Halifeye, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in oturmadığı Hz. Peygamber’in basamağına onlardan üstün olmadığı halde neden oturdun diye sordu. Hz. Osman ise şayet üçüncü basamağa çıksaydım kendisini Hz. Ömer’e, ikinci basamağa çıksaydım kendisini Hz. Ebû Bekir’e benzetiyor diye insanlar kuruntu yaparlardı diye cevap verdi. Hz. Osman devamında, benim çıktığım bu son basamak ise Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yeridir, kimse beni O’nunla (s.a.v.) kıyaslamayacağı için kimsenin aklına kuruntu yapmak gelmez, der. Hz. Osman minbere oturdu, ikinci zamanına kadar konuşmadı. Halifenin sessizliği müddetince hiç kimse ne konuştu ne de ne de mescitten dışarı çıktı. Orada bulunan herkeste Hz. Osman’a karşı derin bir saygı oluştu.³⁵⁰

Mevlânâ, Hz. Osman’ın o uzun sessizliği esnasında mescidin her yerine İlâhî nurun dolduğunu ve gönül gözü açık olan herkesin bu nurun farkında olduğunu söyledikten sonra, basiret sahibi olmayanların bile o nurdan meydana gelen harareti hissettiklerini söylemiştir. Hakikate erişenlerin kalbinde bir genişlik ve ferahlık olur. Hal diliyle anlatmak sözle diliyle anlatmaktan üstündür, demiştir.³⁵¹ Hz. Osman hâl diliyle irfan sohbeti gerçekleştirmiştir.

“Osman’dan önce bir kâtip vardı. Vahyi yazmaya çaba gösterirdi.”³⁵²

³⁴⁸ Koçoğlu, Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (II.Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük), 399.

³⁴⁹ Mevlânâ, Mesnevî-i Ma’nevî, 493.

³⁵⁰ Can, Mesnevî Tercümesi, 4/414.

³⁵¹ Olgun, Mevlânâ Mesnevî Şerhi, 12/38-40.

³⁵² Mevlânâ, Mesnevî-i Ma’nevî, 148.

Mevlânâ, Hz. Osman'ın vahiy kâtipliği yaptığını belirtmiştir. Hz. Osman'dan önce vahiy kâtipliği yapmış fakat Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelen vahyin nurunun kendisinde marifet ve hikmete sebep olduğunu vehmeden bir kişinin kendisine de vahiy geldiğini zan etmesi ve kâfir olmasını anlatmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında iken hikmete gark olan bu adam, Hz. Peygamber'in vahiy kâtipliğinden ayrıldıktan sonra durumu anlar, pişman olduğu halde kibrinden vazgeçmez ve imanından olur. Mevlânâ, kibiri Allah'ın insanoğlunun boynuna ağırlık olarak bağladığını (boyunduruk) ve bunun da kendimizden boynumuzda olan kibrin bir misali olduğunu belirtmiştir.³⁵³

*“O rebap diyor ki: Beklemekten öldüm, Osman'ın elini, kucagını, yayını istiyorum ben.”*³⁵⁴

Mevlânâ, şikayetçi insanları sevmediğini, halkın kıskançlığından dolayı konuşmak istemediğini, Allah aşkıyla yanıp tutuşanların bağırış çağırışlarını daha çok sevdiğini, görünmeyen fakat yarattığı eşsiz sanatıyla apaçık görünen sanatçıyı arzuladığını, nefse hoş gelen arzu ve hevesten yüzçevirdiğini söyledikten sonra Allah'a iman edenlerin ve bu imanın sırrını kendisine anlatacakların hikâyelerini dinlemek istediğini söylemiştir. Mevlânâ, Hz. Osman'ın cömertliğini, vefasını ve davasının derdini isteyerek, bu aşktan dolayı Allah'ın merhametini ve bağışlamasını arzuladığını söylemiştir.³⁵⁵ Mevlânâ ayrıca Hz. Osman'ın da vahiy kâtipliği yaptığını belirtmiştir.

*“Osman'ın mushafına el basayım da and içerek söyleyeyim ki o güzelin inci gibi dişleri yüzünden Şam'a lala kesilmişiz biz.”*³⁵⁶

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde çoğaltılıp Şam'a da³⁵⁷ gönderilen mushaflardan birinden bahseden Mevlânâ, Şems'ten ayrıldıktan sonra Şam'a gittiğini, Şam şehrini çok sevdiğini, Şam'da Şems'i nasıl hasretle aradığından bahsetmiştir.³⁵⁸

*“Sus a beden, sus da can söylesin artık; Osman'ın devri geçti gitti mi Ali, bey olur.”*³⁵⁹

Mevlânâ, Allah aşkının insanı kendine getireceğini bahsettiği beyitlerde, Allah aşkının insanı derleyip toparlayacağını ve böylelikle bedenî arzuların kalmayacağını söyler. Herhangi bir paha karşılığı alınıp satılamayacağını, İlâhî vergi olan aşk şarabının

³⁵³ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/80-82.

³⁵⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/301.

³⁵⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/300-301.

³⁵⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/30.

³⁵⁷ İsmail Yiğit, “Osman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/438-443.

³⁵⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/30.

³⁵⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/487.

Allah'ın lütfu ile olduğunu, insana Allah aşkını öğreten mürşide sonsuz hürmet göstermek gerektiğini belirtmiştir. İnsan bedeniyle bu dünyadan olabilir ama aşkıyla öteki taraftandır. Bedenin dostu arzu ve istekleri, ruhun dostu ise Allah aşkıdır. Hz. Osman'ın devrinin bitişi, Hz. Ali'nin döneminin başlaması İlâhî aşkın hiç bitmeyeceğinin gerçekliğidir.³⁶⁰ Aşkın daimiliğini Mevlânâ, Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali'yle devam edecek olan hilâfet kavramıyla açıklamıştır.

Mevlânâ, Hz. Osman'ın minbere çıkıp da konuşmadan beklediğini anlattığı durumu *Fî mâ fîh*'de hâl dilinin kal dilinden nasıl daha etkili olduğunu gözler önüne sermiştir: Hz. Osman insanlara hutbe îrâd etmek için halife olunca minbere çıkar. Toplanmış olanlara bakarak konuşmaz, susar. Daha önce o kadar sohbet, zikir dinlemiş olmalarına rağmen o an orada bulunanlarda öyle bir hal olur ki kimse de dışarı çıkmaz. Vaaz u nasihatten elde etmedikleri fayda ve sırları bu susuştan elde etmişlerdir. Minberden inerken, faal imam, kavvâl imamdan hayırlıdır buyurmuştur.³⁶¹

Mevlânâ, konuşmaktaki gaye insanın iç dünyasına etki etmek, onu iyiliklerle donatmaktır, der. Ama Hz. Osman hiç konuşmadan bunu gerçekleştirmiştir. Hz. Osman fa'âl imam dediği halde o minberde ne bir şey yapmış ne de bir şey söylemiştir. Mevlânâ, yapılanların ve söylenenlerin sadece gözle görülebilen davranışlar olacağını kabul etmez. Ona göre gözle gördüklerimiz o işin şeklidir. Yapılanlar ise onun özüdür. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Ashâbım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız, doğru yolu bulursunuz" hadisindeki gibi yıldızla bakarak yolunu bulan insan, Allah dostlarına bakarak, konuşmadan da hakikate erebilir.³⁶² Hâl diliyle Hz. Osman'ın sohbeti vurgulanmıştır.

Mevlânâ, eserlerinde anlatım metodu olarak çok çeşitli tahkiye üslûbu kullanmıştır. Allah ile veli arasında yaşanan hakikate ilişkin mananın dil ile ifadesi çok zordur. Bu durum mananın kelimelerle ifade zorluğunun yanında muhatap tarafından da yanlış anlamalara olanak sağlamıştır. Ayrıca hakikatin sırlarının kelimelere dökülerek anlatılması imkansızdır. Fakat Mevlânâ'nın hakikatin her zaman anlatılamayacağını ifade etmesi hakikatin belirsizliği değil, hakikate ehil olanlara yönelik farklı bir mesajdır. Bu sebeple Mevlânâ, yine de yaşadığı hakikat manalarını/sırlarını kendisini anlamaya

³⁶⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/487.

³⁶¹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 106-107.

³⁶² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 106-107.

çalışanlara anlatmaya devam etmiştir.³⁶³ Mevlânâ, Hz. Osman'ın hiç konuşmadan insanlara hâl diliyle de olsa ilâhî hakikatin sırlarını bildirdiği kanaatindedir.

2.3.5. Hz. Ali

Hz. Peygamber (s.a.v.) amcası Ebû Talib'in maddi durumu iyi olmadığı için küçük yaşlarda Hz. Ali'yi yanına almıştır. O, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) himayesinde büyümüş, O'na (s.a.v.) ilk iman etmiş sahâbedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) damadı ve raşid halifelerin de dördüncüsü olmuştur.³⁶⁴

*“Peygamber Ali'ye: Ey Ali, Allah aslanısın, yürekli bir pehlivansın, dedi.”*³⁶⁵

Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ali'ye söylediği övgü dolu sözlerin ardından, ona çeşitli nasihatlerde bulunmuştur. Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Ali'ye yaptığı tavsiyeleri şöyle açıklar: Cesurluğuna, cengâverliğine güvenmemesini, ümit ağacının gölgesinde olmasını, aklını kullanan ve rivayetlerle uğraşmayan yüce bir ruhu olan insan-ı kâmilin gölgesinde gölgelenmesini tavsiye eder. O insan-ı kâmilin vasıfları anlatmakla bitmez. Hz. Peygamber ile O'nun varisleri güneş gibi nurlarını saçar insanların içinde. Allah'a çok farklı şekillerde ibadet etme yolları vardır ama sen Allah'ın has bir kulunun terbiyesi altında ol. Bu dünyada herkes kurtuluş için bir yola girmiş durumdadır. Sen aklını kullanan ve insan-ı kâmil olan birine sarıl da nefsin düşmanlıklarından kurtulasın. Bu yapacağın ibadetlerden daha hayırlı olur. Ve bu sayede diğer insanlardan öne geçersin. Mürşidini bulunca ona sımsıkı sarıl, Hz. Musa'nın (a.s.) Hızır'la arkadaşlığı gibi. Ama Hızır'ın yaptıklarına da sabret ki sende ayrılmasın. Ne yaparsa yapsın Hızır'a karışma. Çünkü Rıdvân Biatı'nda Hz. Peygamber'e biat edenlere Allah, Fetih suresi 10. Ayette, *“Allah'ın eli onların elinin üzerindedir”* buyurmuştur. Bu mertebe de mürşid-i kâmile miras kalmıştır.³⁶⁶

Mürşid-i kâmiller Allah'ın emirlerinden dışarı çıkmayan, kalpleri Allah aşkıyla dolu, nefsânî duygulardan arınmış Peygamber varisleridir. Aynaya bakan insan nasıl hem kendisini gördüğü halde gördüğü kendisi değilse, insan-ı kâmilde görülen haller esma ve ilâhî sıfatların kendini gösterdiği yerdir. Mevlânâ, âkil insan diye kastedilenin insan-ı

³⁶³ Osman Nuri Küçük, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri Günümüzde Mevlânâ'yı Anlama Sorunu Üzerine* (İstanbul: Motto Project Yayını, 2010), 2/691-714.

³⁶⁴ İbn İshak, *Siyer*, 194-195.; *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/326.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, 2/57-58.; el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 81.; Ethem Ruhi Fıglalı, “Ali”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/371-374.

³⁶⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 139.

³⁶⁶ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/188-190.

kâmil olduğunu açıkladığı beyitlerde, insanın nefis gibi bir düşmandan kurtulabilmesi için bir mürşid-i kâmile bağlanması gerektiğini, ibadetlerinden tat alabilmek için mürşidin gölgesinde olmak gerektiğini anlatmıştır. Hızır'ın yanındaki Hz. Musa (a.s.) gibi olunmalı, bu yolda mürşide tâbi olan sâlik zorluklara meşakkatlere sabırla göğüs germeli ve mürşidine teslim olmalıdır.³⁶⁷

İnsanoğlu bir yolculuğa çıkarken bile hazırlık aşamasından geçer. İlâhi yola çıkmaya gayret eden insan daha hassas olmalıdır. Mutasavvıflar sadece akıl ve ilimle hareket etmezler. Aklın ve ilmin yanında keşfin, ilhamın ve içsel hazırlıkların olması da gereklidir. Çünkü tasavvuf yolu kitaplardan öğrenilen bir yol değil, talibin yaşaması lazım olan tecrübî bir yoldur. Bu yola da Allah'ın emir ve rızasından ayrılmayan, İlâhî sırrın hakikatine vakıf olmuş sağlam karakterli bir mürşid-i kâmilin gözetiminde çıkılmalıdır.³⁶⁸

*“Amelde içtenliği Ali'den öğren. Allah aslanını hileden düzenden temiz bil”*³⁶⁹

Mevlânâ'ya göre Hz. Ali, Allah'a bağlılığı, ihlâsı ve samimiyeti ile meşhur Allah'ın aslanıdır. Bir savaşta kılıcını tam vuracağı bir anda düşman, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve her Allah dostunun kendisiyle övündüğü Hz. Ali'nin yüzüne tükürür. Hz. Ali elindeki kılıcı yere atar ve düşmanını öldürmez. Hz. Ali'nin öldüreceği düşman bu duruma şaşırır ve beni öldürecek iken neden kılıcını yere attın da beni öldürmekten vazgeçtin, beni öldürmekten daha iyi ne oldu, ne oldu da öfken dindi, diye sorar. Beni öldürmekten daha iyi ne gördün ki bende de bir acayiplik oldu, neden canımı bağışladın, diye sorar. Bu Allah'ın sırrıdır biliyorum ama sadece Allah kılıç olmadan öldürür, der. Allah senin gözüne neler gösterdi, kalbine uzaklardan ne sesi geldi, ya sen bana neler olduğunu söyle ya da ben içime doğanı söyleyeyim, der. Çünkü senden bana gelen nûrla sanki konuşacakların içime doğdu.³⁷⁰

Mevlânâ, kıssanın burasında aya bakan üç kişiden ve her birinin de Ay'ı farklı gördüğünden bahseder. Biri Ay'ı tam olarak görür, diğeri gözündeki bir kusurdan dolayı dünyayı karanlık zanneder, hakkın nazarıyla bakan üçüncü kişi ise Ay'ı, ona ışık veren güneşi ve tüm bunları yaratan yüce varlığı hakkıyla görür³⁷¹ dedikten sonra:

*“Ali, ben kılıcı Allah uğruna vuruyorum. Allah kuluyum, bedenim memuru değil, dedi.”*³⁷²

³⁶⁷ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/34-40.

³⁶⁸ Kadir Özköse, *Mesnevî Hikâyeleri-7 Fakr Saltanatı* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019), 482-485.

³⁶⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 164.

³⁷⁰ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/240-242.

³⁷¹ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/187.

³⁷² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 167.

Hız. Ali, “ben Allah’ın rızası için savaşıır ve O’nun emrine ittiba için kılıcımı kullanırım, yaptığım işlerde aslan gibi cesur olurum, nefsim için değil”, der. Harb’de “attığın zaman sen atmadın, ancak Allah attı”³⁷³ ayetine göre davranan Hız. Ali şöyle devam eder:³⁷⁴

“Allah kılıcı benim elimle vurur. Nefsimde Allah’tan başka her şeyi yok kabul ederim, ben Hakk’ın güneşinin gölgesiym. Hâdî’nin semâsının kapıcısı, perdelerini açanım. Allah’a kavuşmayı uman bir kılıcım fakat ben öldürmem, can veririm. Nefsim, merhametimi nasıl geçebilir? Saman gibi değilim ki bir rüzgarla yerinden oynayan; fırtına, sabır ve adalet dağını yerinden oynatabilir mi? Her şey O’nun iradesiyle olur. Allah’ın aşkıdır bütün gücüm ve kuvvetim. Padişahlar öfkelenir ancak gazap bize köledir. Savaşırken yüzüme tükürdüğünde nefsimi yenilip seni nefsim için öldürmeyeyim diye kılıcımı sakladım. “Kim Allah için severse, kim Allah için buğz ederse”³⁷⁵ hadisine uymak için seni öldürmedim. Cömert olup malımdan vermem de vermemem de Allah içindir, taklid için değil, der. Bana yol gösteren de Hız. Muhammed’dır. Sen Allah’ın rahmeti sayesinde küfürden kurtuldun. Sen bir taş idin şimdi bir cevher oldun. Artık sen bensin, ben de sen. (Sen, ben olduğun için) Ben Ali’yi nasıl öldürebilirim.”³⁷⁶

Hız. Ali’nin konuşmasından sonra düşman “ben seni kötü insanlarla bir tutmuşum; sen adalet timsali, hidayetimin nûru bir Allah dostu, bense artık senin gibi bir değeri meydana getiren Allah’ın kulu ve kölesiyim”, der. Hız. Ali’den kendisine kelime-i şehadetî öğretmesini istedi. Ve kendi aşiretinden de elli kişinin İslamla tanışmasına vesile oldu. Hız. Ali’nin yumuşak huylu (hilm sahibi) olması sebebiyle birçok insan ölümden kurtulmuş oldu.³⁷⁷

Mevlânâ, Hız. Ali’nin hilm, sabır ve adâlet sahibi olduğunu onun dilinden anlattığı beyitlerde, Hız. Ali’nin sahip olduğu vasıfları da şöyle belirtir: Allah rızası için çalışan, heva ve hevesine uymayan, mâsivadan gayrısını yok bilen, öfkesine yenik düşmeyen, şehvet esiri olmayan ve açgözlülük yapmayandır. Hız. Ali, her şeyin İlâhî iradenin emriyle

³⁷³ el-Enfâl 8/17.

³⁷⁴ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/242-245.

³⁷⁵ Hadis-i Şerîf: “Kim Allah için sever, Allah için öfkelenir, Allah için verir, Allah için vermezse, şüphe yok ki o müminin imanı kemal bulmuştur.” Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebî Dâvud, *Sünenü Ebî Dâvud*, ed. Muhammed Abdu’l-aziz el-Halidî (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), “Sünnet”, 16 (No. 4680).

³⁷⁶ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/242-245.

³⁷⁷ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/242-245.

gerçekleştiğini, Allah'ın izniyle öfkesini kontrol altında tutabildiğini, Allah'ın hilminin Ali'nin öfkesini bastırdığını söyler. Savaş esnasında düşmanı yüzüne tükürdüğü için öldürmemesi Allah'ın rızasından ayrılıp, nefsine tabi olmak endişesindendir. Allah rızası için yaptıkları taklit olmayıp, Hz. Peygamber (s.a.v.) kılavuzluğunda hakikate maruf olmaktır. Ki bunlar herkese ancak akılları nispetinde açıklanabilir şeylerdir.³⁷⁸

*“Ben, öyle bir erim ki lütuf şerbetim kendi kanlıma bile kahır zehri olmadı.”*³⁷⁹

Mevlânâ *Mesnevî*'de Hz. Ali'nin katilinin kıssasından şöyle bahsetmiştir: Hz. Peygamber Hz. Ali'nin hizmetlisine Hz. Ali'nin boynunu vuracağını, Hz. Ali'nin ölümünün onun elinden olacağını bildirmişti. Hz. Ali'nin hizmetlisi İbn-i Mülcem'de Hz. Ali'ye *“beni öldür de bu olay benim elimle olmasın”*, der. Hz. Ali ise *“bunun kader olduğunu, nice devletlerin orduların yok olduğu gibi kaderden kaçmanın mümkün olmadığını ama kalbinde ona karşı hiç bir kötü düşünce olmadığını”*, söyler. Çünkü takdir Allah'ındır ve sen sadece bu takdirin içinde bir aletsin. İbn-i Mülcem *“öyle ise neden kısas uygulanıyor”* diye sorunca Hz. Ali, *“bu da Allah'ın hikmetidir”*, diye cevap verir.³⁸⁰ Her şeyin faili Allah olduğu için hiç bir şey O'nun iradesinin dışında olamaz. Öldüren bir şahıs/alet olsa da asıl fail Allah'ın takdiridir.³⁸¹ Şem'i, Hz. Ali'nin *“Allah'ın hikmetidir”* cevabını Enbiyâ sûresi 23. ayetiyle şerh etmiştir: *“Allah yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.”*³⁸²

Kıssanın devamında Mevlânâ, Hz. Ali'nin hizmetlisi yine Hz. Ali'ye gelerek tekrar kendisini öldürmesini, hakkını helal ettiğini, kendisinin böyle kötü bir olayı görmek istemediğini anlatır. Hz. Ali, *“yeryüzünde bulunan her zerre bir katil olsa ve seni öldürmek istese sana hiç bir şey yapamaz. Çünkü kalem böyle yazmıştır. Sen tasalanma, çünkü sana ben yine de şefaate edeceğim”*, der. Allah'a bu derece teslim olan, ölümden korkmayan nasıl liderlik hırslarında olur? Bu ancak insanlara halifelikte veya devlet başkanlığında yol göstermek için yapılmıştır yoksa makam ve mevki sevgisinden değil, der.³⁸³

³⁷⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/190-195.

³⁷⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 169.

³⁸⁰ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/245-246.

³⁸¹ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/203.

³⁸² Abdulkadir Dağlar, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I.Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 1282.

³⁸³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/247.

Hız. Ali ölümü kudret helvası (men) gibi tatlı görür, ölümü ölümsüzlük olarak tarif eder. Görünüşte ölüm olsa da bu, hakikatte ölüm hayattır. Asıl vatanımdan ne kadar ayrı kalabilirim, der. Hız. Ali, bu dünyada yaşamaktan sonra ayrılık/fırak olmasaydı neden “*inne ileyhi raciûn*”³⁸⁴ cümlesini kullanıyoruz diye sorar. Râci kelimesini açıklayan Mevlânâ, ayrıldığı yere geri dönen anlamını verir. Allah’ın iradesine tam bir teslimiyetle bağlı olan Hız. Ali, İlâhî takdirin önüne kimsenin geçemeyeceğini, kendisini öldürecek olana ahirette şefaatt edeceğini de belirtir.³⁸⁵

“*Murtaza (Ali), onun yüzünden inciler saçtığından, can bahçesinde Allah’ın aslanı olmuştur.*”³⁸⁶

Allah’ın yeryüzüne akseden nûru sayesinde sıddık olan Hız. Ebû Bekir, o nûr üzere hak ile bâtilı ayıran Hız. Ömer gibi Hız. Ali de Allah’ın aslanıdır. Allah’ın nûrundan feyizlenen Hız. Ali birçok hakikati beyanda Allah’ın aslanı olmuştur.³⁸⁷ Ama Mevlânâ, Hız. Ali’yi aslana benzetmesine de açıklama getirerek Hız. Peygamber’in (s.a.v.) lafzen onu aslana benzetmesine rağmen, aslında onun cesaretine vurgu yaptığını aşağıdaki beyitte belirtmiştir.³⁸⁸ “*Örneğin (Peygamber) Ali’yi “aslan” diye nitelemiştir. Nitelemişse de aslan onun gibi olamaz.*”³⁸⁹

“(Diyelim ki) Ali’den Zülfikar’ı miras aldın, Allah’ın aslanındaki kol sende varsa göster.”³⁹⁰

Mevlânâ, gerçek Hak âşıkları mutasavvıflar tarafından yazılmış eserleri okuyup fakat bunu yaşantısına yansıtmayan ve insanları konuşmalarıyla kendine çeken sahte şeyhlerden bahsetmiştir. İnsan-ı kâmil olan gerçek şeyh Hakkı söyler, sözlerine Allah’ın nûrunu katarak yol gösterir. Gerçek şeyhi yağmura benzeten Mevlânâ, sahte şeyhi de oluktan akan suya benzetir ki yağmurdaki bereket onda yoktur. Çünkü oluktaki su gelip geçicidir lakin bulut ve denizdeki su onun kendiliğinde/özünde vardır. Bunları söyledikten sonra Mevlânâ, Hız. Ali’nin gücü kuvveti ve cesaretine binaen kılıcın öne çıktığını ve asıl maharetin kılıçta olmadığını, Hız. Ali’nin yiğitliğinde olduğunu

³⁸⁴ el-Bakara 2/154. “Onlar; başlarına bir musibet gelince, “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah’a aidiz ve şüphesiz O’na döneceğiz” derler.” ayetindeki “şüphesiz O’na döneceğiz” kısmı.

³⁸⁵ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/213-219.

³⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 209.

³⁸⁷ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 6/141.

³⁸⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/511.

³⁸⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 373.

³⁹⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 706.

belirtmiştir. Gerçek velilerin insanlara yol göstermesi gerektiği ve sahte velilerin hayatlarına yansıtmadığı ezberlenmiş sözlerle insanları aldattığı vurgusu öne çıkmıştır.³⁹¹

*“Ben köpek değilim, Allah aslanıyım, Allah’a taparım. Allah aslanı sûretten kurtulandır.”*³⁹²

Mevlânâ, bir sırrın hakikatini dile getirirken benzetmelerden yararlanmıştı. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Mekke’yi fethetmesini dünya sevgisi olarak niteleyenlere verdiği cevapta mana âlemlerine, göklere, cennet hazînelerine dönüp bakmayan, sadece Hakk’ın sevgi ve rızasını isteyen bir Peygamber nasıl olur da Mekke, Şam, Irak gibi şehirlere dünya sevgisiyle bakabilir der. Peygamberlerin ve velîlerin herhangi bir insan gibi görülemeyeceğini, Şeytan’ın insanı bir toz (toprak) gibi gördüğü için kendisini ondan üstün saymasını hatırlatır. Ve Hz. Ali’nin dilinden velîlerin Allah aslanı olduğunu ve onların da dünya hayatına bağlılıktan kurtulduklarını belirtir.³⁹³

*“Ya baltayı eline alıp yiğitçe vur da şu Hayber kapısını Ali gibi sök.”*³⁹⁴

Yahudilere karşı yapılan Hayber savaşının kazanılmasında Hz. Ali’nin büyük payı vardır.³⁹⁵ Mevlânâ, daha önceki beyitlerde insanın sahip olduğu kötü huylarından kurtulması için çaba sarf etmesi gerektiğini açıklayarak, öncelikle bunları bilmesi ve başkalarını da rahatsız eden bu huylardan kurtulması gerektiğini belirtir. Nefsin arzu ve istekleriyle mücadeleyi Hayber’in kapısını sökmeye benzeten Mevlânâ, ya Hz. Ali’nin Hayber’de düşmanla cenk ettiği gibi sen de nefsinle savaşmalısın ya da kötü huylarını senden söküp alacak bir dosta, mürşide tâbi olmasın, der.³⁹⁶

*“Zamanımızda soyunu Ali’ye ve Peygamber’e dayandıran çok aptal var.”*³⁹⁷

Mevlânâ, bir bağcının, sûfî, fakîh ve alevî’yi (Hz. Ali’nin soyundan gelen bir seyyid) birbirinden ayırıp, onların hakkından gelmesi hikâyesinde, bu üç kişiyi bağcının hırsız gibi bahçesinde gördüğünü anlatmıştır. Bu üç kişi de birbirlerine karşı çok vefasızdırlar. Bağcı, üçünün hakkından gelemeyeceğini çünkü kendisinin tek, onların ise kalabalık olduğunu düşünür ve onların hakkından gelebilmek için bir plan yapar. İlk önce sûfî’yi oturmak için evden bir kilim getirmesi için gönderir. Sûfî gidince, fakîh’e “sen

³⁹¹Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 15/168-169.; Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/136-138.; Can, *Mesnevî Tercümesi*, 5/210-212.

³⁹²Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 173.

³⁹³Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/221.

³⁹⁴Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 220.

³⁹⁵Fırlalı, “Ali”, 2/371-374.

³⁹⁶Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 7/16-17.

³⁹⁷Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 251.

fakîhsin, senin fetvanla ilim öğreniyor doğru yolu buluyoruz; Seyyid’e de sen Peygamber soyundan gelen başımızın tâcı, sultanımızsın. Şu beleşçi pis sûfî kim oluyor da sizin gibi insanlarla oturup kalkıyor. Bu bağ bahçe sizin gibi insanlara layıktır. Gelince onu kovun gitsin”, der. İçlerine şüphe düşen arkadaşlar sûfî gelince onu yanlarından kovarlar. Bağcı’da sûfî’nin peşinden giderek, “sen ne biçim sûfîsin de başkasının malına girerek hırsızlık yapıyorsun” diyerek onu sopayla döver, kafasını yaralar. Durumu anlayan sûfî, arkadaşlarına “dikkatli olmalarını, dayağı yediğini, kendisinin sırasını savdığını” söyler. “Gerçi bana yaptığınız bu kötülükten siz de payınızı alacaksınız çünkü herkes yaptığının karşılığını görür”, der. Geri dönen bağcı, bu defa da seyyidten eve gidip öğle yemeği için ekmek getirmesini ister. Seyyid’i yollayınca bu defa fakîh’e, “sen fıkıhçısın bu gözle görülür, bilinir bir şey. Ama seyyid olduğunu söyleyen kişinin gerçekten seyyid olduğunu, atalarını bilmeden nereden bilelim. Bu zamanda herkes kendini Ali soyundan ve Peygamber soyundan geldiğini iddia ediyor”, der. Sonra, kalkıp peşinden giderek seyyid’e, “seni bu bahçeye kim çağırdı, hırsızlık sana Peygamberden mi geçti” diyerek ona da bir ton sopa atar. Bağcı seyyid’i de dövdükten sonra, sakîh’in yanına gelerek, “sen ne biçim fakîhsin, hangi kitapta hırsızlığın mübah olduğu yazar, izinsiz başkasının bahçesine girmeye kim fetvâ verir”, diyerek onu da bir güzel döver. Fakîh başlarına geleni düşünerek, “dostlardan ayrılanın hakkı budur”, der.³⁹⁸

Bu hikâyede cemaat/birlik olmanın öneminden bahseden Mevlânâ, ister fakîh ister sûfî isterse de Peygamber soyundan olsun tefrika halinde insanların birbirlerine kolayca düşebileceğini anlatmıştır. Mevlânâ, kıssada bahçıvanın onlara vesvese verdiğini, hile ile aldattığını söylediği beyitlerden sonra hâlbuki arkadaşlıktan ayrılmak zarara sebep olur diyerek şeytanın özelliğini vefasız insan soyuna bağlamıştır.

Tarih boyunca insanlardan bazıları meşhur olmak veya saygı görmek için kendilerinin Peygamber soyundan gelen seyyid veya şerif olduğunu iddia etmişlerdir.³⁹⁹ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) soyu Hz. Ali ve Hz. Fatıma tarikiyle devam etmiştir. Ayrıca Mevlânâ, o zamanda soyunu Hz. Ali’ye ve Hz. Peygamber’e bağlayan yalancı cahillerin olduğunu hatırlatmıştır.⁴⁰⁰

“Haydar gibi fetihler yapmamın ya da bedenimi fedâ etmemin zamanı geldi.”⁴⁰¹

³⁹⁸ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/426-429.

³⁹⁹ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 7/153.

⁴⁰⁰ Koçoğlu, *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 823.

⁴⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 456.

Mevlânâ, Rey şehrinde içinde kalan herkesin korkudan öldüğü bir mescit hikâyesi anlatmaktadır. Mescidin tılsımlı ve içinde güçlü perilerin olduğunun anlatıldığı hikâyede, orada yatan kişilerin sabahları cansız bedeniyle karşılaştığını söylemektedir. Şehrin sakinleri o mescitte şehirlerinin adının kötüye çıkmaması için kimsenin kalmasını istemez. Bir gece, ölümden korkmayan, söylenilenlerin doğru olup olmadığını merak eden bir misafir orada kalmak için gelir. Misafir kendi canının hiçliğinden bahsederek, maddi bedenin yokluğundan Allah'ın ruhlar hazinesinden bir şey eksilmediğini, bedenin yok olmasıyla ruhun ölümsüzleştiğini düşündüğünü söyler. Beden ölse de Allah'ın üflediği bir ruhun geriye kaldığını anlatır. Köylüler ne kadar vazgeçirmeye çalışsalar da misafir, *“kuşa kafesten çıkmak nasıl tatlı ve hoş gelirse bana da ölüm öyle tatlı ve hoş gelir”*, der. Misafir, *“bu mescit bana Kerbelâ bile olsa, Mansur gibi ölüme de gitsem, İbrahim (a.s.) gibi ateşe de atılsam Cebrail (a.s.) gibi sizden yardım istemem”* diyerek o gece mescitte kalır. Aşk deryasında uyuyanın ırmakta uykusu gelmez. Misafir, gece korkunç sesler işitir ve ilk önce korkar. Sonra, bu sesler bayram davulunun, kıyamet bayramının sesleri diye düşünür. Bu sesteki *“inanmayan insanlar korkar”*, der. *“Ya Hz. Ali gibi ülkeyi fethederim ya da canım bedenimden gider.”* diye düşünerek yattığı yerden kalkar ve *“ey yiğit er, hazırım, sen de yiğitsen gel, buradayım, seni bekliyorum”* deyince büyü bozulur, mescitin içine neredeyse kapı açılmayacak kadar altın dolar.⁴⁰²

Mevlânâ, burada sesteki kaçanların sahip olamadığı hazineye misafirin sahip olduğunu belirtir. Ama Mevlânâ burada bahsedilenin gerçek altın olmadığını, kalbi güzelleştiren Allah'ın mana altını olduğunu da ilave eder. Mescidin mum olduğunu, misafirin pervane gibi o muma atladığını belirten Mevlânâ, ateşin pervanesinin bir kanadını yaktığını ve yerine pervaneye daha kutlu bir kanat verildiğini söyler. Hz. Musa'nın ateş zannettiği aslında Allah'ın nûruydur, der. Mevlânâ anlattığı bu hikâyeyi şu beyitle bitirir: *“Oğlum, sen de Allah adamını, velîyi görünce, onda beşeriyet ateşi var sanıyorsun.”*⁴⁰³

Avni Konuk, hikâyede anlatılan “oğul” kelimesinden misafirin henüz sülûkunun ortalarında olan bir velî olduğunu belirtmiştir. Bu vesileyle Mevlânâ sülûkunun ortalarında olan misafirin (velînin) özelliklerini anlatmaya devam eder: Bayram davuluyla kastedilenin Allah âşıklarının ölümü bayram olarak görmesine yorumlamış ve ölümü bayram olarak görenlerin de korkmayacağını açıklamıştır. Ölümün hayat olduğuna

⁴⁰² Can, *Mesnevî Tercümesi*, 3/313-319.

⁴⁰³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 3/313-319.

inanmayanların ve bunun Allah’a kavuşma olduğunu bilmeyen kötü kalplilerin ruhlarının öleceğini ve bundan korkacağını belirtmiştir. Korkulan bu zamanda Hz. Ali gibi cesaret edip düşmanı esir edip ele geçirmekle ya da şehid olmakla, sâlikin ahvalini açıklamıştır. Misafirin altınları seher vaktine kadar dışarıya taşımasını, sâlikin her zaman nefse mücadeleye hazır olmasına ve hakikat güneşinin doğuşuna kadar ilâhî bilgiyi (altınları) gayb âleminde şهادet âlemine taşımasına yorumlamıştır. Hatta bahsedilen altının hakikatleri anlamaktan aciz insanların anladığı manada maden olan altın olmadığını belirtmiştir. Kalp zenginliğinin sırrı ilm-ü ledündür ki altın gibi bozdurmakla bozulan bir maden de değildir. Kıssadaki mescitten kastedilen insan-ı kâmil ve misafirden kastedilen de sâliktir. Allah yolundaki adamı ve Allah’ın velisini beşeri/nefsani özellikleri olan insanlara benzetmemek gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁰⁴

“Allah’ı ululamanın bilincinde olmayan bir inatçı, bir gün Murtaza’ya (Hz. Ali) dedi ki: ”⁴⁰⁵

Mevlânâ, Allah’ın ne kadar yüce olduğunu bilmeyen inatçı bir adamın bir gün Hz. Ali’ye gelerek, yüksek bir evin çatısında Allah’ın seni koruyup kollayacağına inanıyor musun, dediğini ve Hz. Ali’nin de bu soruya “evet, Allah bizi koruyup gözetendir”, diye cevap verdiğini anlatır. Adam Hz. Ali’ye, o halde Allah’ın seni koruduğunu bilerek kendini damdan aşağı at, demesi üzerine Hz. Ali onu yanından kovarak, “bir insanın kendini tehlikeye atarak Allah’ı imtihan etmesi olur mu”, diye cevap verir. Mevlânâ, bu olayın açıklamasında şöyle devam eder: Çünkü imtihan Allah’a yaraşır. Ancak Allah kullarını imtihan eder. İnsanlar her an imtihandadır. Bütün kâinatı yaratmış olanı bir kul imtihan edebilir mi? Parça bütünü ölçebilir mi? Bir evliyâyı bile sınamak saygısızlıktır ki Allah’ın azâmeti karşısında zerre kadar varlığı olmayan bir kulun Allah’ı imtihan etmesi mümkün müdür? Nakış, nakkâş imtihan edebilir mi?⁴⁰⁶ diyerek, Hz. Ali’nin imtihan algısını ve anlayışını anlatmıştır.

Hz. Ali’ye kendisini damdan atmasını isteyen adam bu isteğiyle Hz. Ali’nin iman derecesini ölçmeye çalışmaktadır. Mevlânâ, bu durumu insanların Allah’ı sınaması olarak nitelendirerek, değil kâinatı yaratan Yüce Varlığın sınanması, O’nun sevgili kullarının bile insanlar tarafından sınanamayacağını, imtihan edecek yegâne varlığın Allah olacağını belirtmiştir. Hz. Ali gibi mürşid-i kâmilî, bir insanın imtihan etmeye çalışmasını

⁴⁰⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 6/516-521.

⁴⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 488.

⁴⁰⁶ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 4/402-404.

eşeklik olarak değerlendiren Mevlânâ, bunu düşünenlerin ilk önce kendilerini imtihandan geçirmelerini tavsiye eder. Ayrıca bu durumun, Allah'ı imtihan etmeye kalkışmak O'nun emri hilafına⁴⁰⁷ davranmak demek olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁸

*“Bir kadın Murtaza'nın yanına gelip, çocuğum su oluğuna çıktı, dedi.”*⁴⁰⁹

Bir kadın Hz. Ali'ni huzuruna gelerek, küçük çocuğunun dama çıktığını ve düşmesinden korktuğunu söyleyerek yardım ister. Çocuk küçük olduğundan ve akıllı da ermediğinden çağrılarını anlamaz. Hz. Ali çocuğun yanına dama başka bir çocuk koymalarını, diğer çocuğun da onu görerek yanına geleceğini söyler. Çünkü her şey kendi cinsine yönelir. Hz. Ali'nin söylediklerini yaptıklarında, dama çıkan çocuğun diğer çocuğun yanına geldiğini görürler. Ve böylece çocuğu kurtarırlar. Mevlânâ, kıssanın devamında sözü şöyle bağlamıştır: Peygamberler de insanlardan seçilmiştir ve onlar da insanları kötülüklerden ve cehenneme gitmekten korumaya çalışırlar.⁴¹⁰

Mevlânâ, küçük çocuğu kurtarmak için Hz. Ali'nin tavsiyesiyle aynı türlerin birbirlerini anlayacağı mantıktan hareketle küçük çocuk getirilmesini istemesini insanın insanı anlamasına yormuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir beşer olduğunu, insanlara insan peygamber olarak gönderildiğini bu beyitlerle ve sonrasında gelen ayetlerle anlatmıştır: *“Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.”*⁴¹¹ *“De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.”*⁴¹²

*“Kılıçla hançer, Ali gibi, ona reyhan kesilmiş; nergisle nesrin, canına düşman olmuştur.”*⁴¹³

Mevlânâ, ölümü isteyen Gaznin'li şeyh Muhammed Serrezî'den bahseden beyitlerde, Hz. Ali'ye nasıl kılıçla hançer güzel kokan reyhan mesabesinde olmuştusa, şeyhe de nergis yani dünya hayatındaki tüm lezzetler düşman olmuştur⁴¹⁴ demiştir. Hz.

⁴⁰⁷ Kur'an-ı Kerîm Meali, Bakara, 195.

⁴⁰⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 12/27-30.; Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/112-118.; Şahin, *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, 1676-1685.

⁴⁰⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 566.

⁴¹⁰ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 4/572-573.

⁴¹¹ et-Tevbe 9/128.

⁴¹² el-Kehf 18/110.

⁴¹³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 712.

⁴¹⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 10/188.

Ali'nin cesaretinin ve kahramanlığının ifadesini Mevlânâ, kılıç ve hançerin Hz. Ali'ye doğal ve hoş kokulu, insanı mutlu eden bir çiçek gibi geldiğini belirtmiştir.

Mutasavvıflara göre dünyadaki hiç bir şeye bir sineğin kanadı kadar dahi olsa değer vermemek, senin olamayan şeyleri terk etmek demek olan Zühd, Allah'ın değer vermediği her şeyden ve sadece O'nun iradesine teslim olup nefsin arzu ve isteklerinden uzaklaşmaktır.⁴¹⁵ Mevlânâ, Dünya hayatında insan nefesine çekici gelen süslerin ona zevk vermediğini belirtmiştir.

*“Dedi ki ben kime mevlâ ve dost isem amcamın oğlu Ali de onun mevlâsıdır.”*⁴¹⁶

Hiz. Peygamber (s.a.v.) vedâ haccını eda edip Gadirhum denilen yere geldiği zaman öğle namazını kıldı ve Ashâbına *“Ben size kendi nefislerinizden daha evlâ değil miyim”* diye sorunca, Ashâb-ı kirâm *“evet”* dediler. Sonra, ölüm vakt-i saatinin yaklaştığını söyledi ve *“size iki emanet bırakıyorum, biri diğerinden daha büyüktür. Kur'an ve Ehl-i Beytimdir, gelin ve bu iki emrin hukukuna riayet edin ki bu ikisi kıyamet günü havz-ı kevser'de bana ulaşıncaya kadar birbirinden ayrılmayacaktır”*, buyurdu. Sonra Hz. Ali'nin elini tutarak havaya kaldırdı ve *“Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır. Allahım O'nu sevenleri sev, düşmanlık edenlere düşman ol. Ona yardım edenlere yardım et, onu terk edenleri perişan ve terk et. Ve her nerede olursa doğruya ulaştır”*, buyurdu.⁴¹⁷

Mevlânâ, Hiz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Gadîr-i Hum⁴¹⁸ mevkiinde gerçekleşen bu olayı *Mesnevî*'de anlatmıştır. Beyitlerde, Hiz. Peygamber (s.a.v.)'in kendisini ve Hz. Ali'yi mü'minlere mevlâ=dost olarak tanıttığını belirterek, inananları nefsin esaretinden ve kötülüklerinden azad edip kurtaran ve onlara gerçek özgürlüğü veren Peygamberlerin ve onların varislerinin adını efendi/dost anlamına gelen mevlâ koymuştur. Azad olup hürriyet kazanmanın yolu Peygamberlere ve onların varislerine tabi olmaktır. Peygamberler sayesinde insanlar kötülüklerden uzaklaşırlar.⁴¹⁹ Bu hadis, Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Ali'yi diğer sahâbeden üstün tuttuğu anlamına gelmeyip, çok sevdiği anlamında düşünülmelidir.⁴²⁰

⁴¹⁵ Kelâbâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, 156-157.

⁴¹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 934.

⁴¹⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/206-207.

⁴¹⁸ Ethem Ruhi Fıglalı, “Gadîr-i Hum”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279-280.

⁴¹⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/206-207.; Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/655-656.

⁴²⁰ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 18/201.

*“Senin sırrınla bir ah çekmek istesem, Ali gibi başımı kuyuya sokarım.”*⁴²¹

Mevlânâ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Hz. Ali’ye ilâhî bir sır söylediğini ve bunu hiç kimseye söylememesini tembihlediğini anlatmıştır. Varlıklar âleminde sırların (bâtının) ortaya çıkması mümkün olduğundan Hz. Ali bu sırrı kimseye söylemese de gidip bir kuyuya söyler. Kuyudan çıkan kamıştan kaval yapan bir adam, kavalı çalmaya başlar. Kavalın sesini işiten Hz. Peygamber, nağmelerde Hz. Ali’ye söylediği sırrı fark eder.⁴²²

Mevlânâ, Hüsameddin Çelebi’ye sırlarını söylemek yerine Hz. Ali gibi kuyuya başını sokarak ah etmem gerekir, der. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sırlarının söylenmemesi gerekir ki Hz. Ali bu sırların ağırlığı altında bunları ancak bir kuyuya söylemiştir. Sırların sıradan halka söylenmemesi, bir sırrın anlamına vakıf kimselerin, anlayabileceklerin yokluğu sebebiyledir. Gerçek dost olmadığından, Hak’la hemhâl olmayanlara sır söylemek mümkün değildir.⁴²³ Mevlânâ, sırrı ifşadan sakınmaktan bahsetmiştir.

Kelâbâzi, ilmiyle amel ehl-i tasavvufun halka konuşması onların algı kapasiteleri kadar olduğunu belirtmiş, mutasavvıfların kendi hallerini zâhir ehline anlatmaması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Kelâbâzi, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) verilen sırlar herkese verilseydi ona tâkat getiremezlerdi. Halk zahirî hükümlere ancak güç yetirebilir, demiştir.⁴²⁴

*“Bu, en büyük cihattır, o en küçük cihat. Her ikisi de Rüstem’in, Haydar’ın kârıdır ancak.”*⁴²⁵

Halvet, ehl-i tasavvufun Allah’a daha yakın olabilmek için insanlardan uzaklaşması, kendilerini dünya işlerinden uzak tutarak günahlardan kaçınması anlamına gelmektedir.⁴²⁶ Mevlânâ’ya göre ise halvette bile insan nefsiyle savaş halindedir. İnsanın niyeti Allah’ın rızasını kazanmak olsa da insanların seni halvette bildiği bir ortamda nefsin bunu kendisine övünç vesilesi sayabilir. Mevlânâ, nefisle yapılan savaş, düşmanlarla yapılan savaştan daha büyük addetmiş ve bunun da ancak Hz. Ali ve Rüstem gibi kahramanların işi olduğunu belirtmiştir.⁴²⁷ Mevlânâ, nefisle mücadelenin mümkün olduğunu ancak nefsin ıslahı için Hz. Ali gibi yürekli olmak gerektiğini vurgulamıştır.

⁴²¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 846.

⁴²² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/33.

⁴²³ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 17/168.

⁴²⁴ Kelâbâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*, 227-229.

⁴²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 754.

⁴²⁶ Süleyman Uludağ, “Halvet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/386-387.

⁴²⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 10/503.; Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 16/103.

*“Ey şirin sâki, Ali'nin, Ebu'l-A'lâ'nın canı için hadi, durma, her derdin, her gamın inadına al kadehi eline, sun.”*⁴²⁸

Mevlânâ, arayanın gerçek aşkı bulabileceğini anlattığı önceki beyitlerin devamında arayışın neticesinde Allah'ın insana hakikati göstereceğini, akl-ı külle ulaştıracağını belirtmiştir. Mürşid-i kâmilin gösterdiği yolda yolun başlangıcında olsan da onun sana verdiği aşk kadehi dertlerine derman olacaktır. Bunun için Hz. Ali gibi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bağlılığın gerekliliği vurgulanmıştır.

*“Kutlu bahar geldi, rahmetler saçıldı âleme; süsen, Ali'nin Zülfikar'ı gibi güzelleşti, parıl parıl parlamaya başladı.”*⁴²⁹

Allah'ı seven ve Allah'ın sevdiği insanlarla olmaktan bahsettiği beyitlerde Mevlânâ, Şems'le yapılan sohbet meclislerini baharın gelmesine benzetmiştir. Baharda açan süsen⁴³⁰ çiçeğinin Hz. Ali'nin kılıcı olan Zülfikar⁴³¹ gibi parlak ve güzel olmasını, sevgiliyle beraber olmanın güzelliğine benzetmiştir.

*“Kamışı boşaltırlar, bomboş bir hale getirirler amma sessiz bırakmazlar; yürü, arslanın peşine düş, arslan avla, çünkü Ali'sin, Murtazâ'sın sen.”*⁴³²

Murtaza, Hz. Ali'nin lakabıdır.⁴³³ Hz. Ali'nin cesareti ve kahramanlığının söz konusu edildiği beyitlerde Mevlânâ, Allah aşkı insanda var olduğu müddetçe ve kul da kulluğunu yaptıkça canın bedenden ayrılması mühim değildir, demiştir. Can bedenden ayrılrsa bile sen O'ndan ayrılma. Ney üfleyip ses elde edebilmek için için kamışın içinin boşaltılması misali, beden candan ayrılrsa da can başıboş bırakılmaz. Mevlânâ, İlahî aşkla yoğrulmuş bir insanın kul olarak nefsi-i emmâre ile savaşına devam etmesini vurgulamıştır.

*“Yazık; keşke Ali'nin Hayber kalesinin kapısını çekip kopardığı gibi senin varlığını da Tanrı çekip koparsaydı da.”*⁴³⁴

Mevlânâ, bağlandığımız mürşid-i kâmilin rahle-i tedrisinden ve nefsimize gem vuracak sözlerinden çıkmamamız gerektiğini belirterek, Allah aşkından başka sevgilerin bizi bu bağdan koparacağını anlatmıştır. Bizi İlahî aşktan uzaklaştıran başka ilgilere olan

⁴²⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/215.

⁴²⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/338.

⁴³⁰ “Süsengillerden, yaprakları kılıç biçiminde, çiçekleri iri ve mor renkli, güzel görünümlü ve kokulu, çok yıllık bir süs bitkisi; susam (İris germanica).” Bk. “Süsen”, *sozluk.gov.tr* (Erişim 04 Aralık 2023).

⁴³¹ Mustafa Öz, “Zülfikar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/553-554.

⁴³² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/9.

⁴³³ Fırlalı, “Ali”, 2/371-374.

⁴³⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/122.

bağlarımızı koparmamız gerektiği ve bu uğurdaki mücadele Hz. Ali'nin Hayber'in fethinde gösterdiği kahramanlığa⁴³⁵ benzetilmiştir.

*“Tûrdağı'na çık da Mûsa gibi bana görün narasını at; kâfirin boynunu vur, Ali gibi savaş.”*⁴³⁶

Îlâhî aşkı anlatacak dostları arayanlara Mevlânâ; ahmaklardan kaçmayı, bilgisizliği, hileyi bırakmayı, ayıpları örtmeyi, Allah'a yalvarıp yakararak, ağlayarak, abdest alıp namaz kılmayı, O'nun aşkıyla yanıp tutuşmayı ve O'nun için yerlere kapanmayı öğütlemiştir. Mevlânâ, nefsimizle savaşıp, onu öldürmemiz gerektiğini ifade etmiştir.

*“Ah, derdine bir mahrem de bulamıyorum da Ali gibi kuyuya ah ediyorum.”*⁴³⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hz. Ali'ye söylediği sırrı Hz. Ali'nin içinde tutamayıp bir kuyuya söylemesini⁴³⁸ Mevlânâ, sırların saklanması zor olmasına bağlar. Söylediği sözleri asıl kendisine söylediğini, kimseyi kınamadığını da belirtmiştir.

*“Ali'nin kılıcı, Peygamber'i bekler de savaşta kendisini Zülfikar eder.”*⁴³⁹

Mevlânâ, Şems'e olan aşkı üzerinden Allah aşkına kavuşmayı, O'na ulaşmayı beklemeyi ekinlerin yağmuru beklemesine benzetmiştir. Madenlerin güneşi, demirin suyu, Hz. Ali'nin kılıcının Peygamber'i bekleyip Zülfikar olması gibi, insanın da mürüvvete ulaşabilmesi için beklemesi gerektiği, bekleyenlerin de emeline ulaşacağı vurgulanmıştır.

*“Vesvese Ebû Leheb'i yol kesiciliğe kalkışmasın diye Ali gibi durduğun safta ayak dirersin, can baş kaygısına düşmezsin.”*⁴⁴⁰

İnsana nefsin veya şeytanın kötülüğü fısıldaması ve telkin etmesi anlamına gelen vesvese⁴⁴¹ Allah yolunda mücadele edenlerin kurtulması gerektiği bir kuruntudur. Mevlânâ, bundan kurtulabilmek için, candan vazgeçip Hz. Ali gibi sapasağlam durmak, bu yoldan dönmek gerektiği ifade edilmiştir.

*“Rafızî'ye Benî Kuhâfe'den nasıl laf edebilirim; Hâricî'ye Ebû Tûrâb'ın gamını nasıl anlatırım.”*⁴⁴²

⁴³⁵ Fığlalı, “Ali”, 2/371-374.

⁴³⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/334.

⁴³⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/264.

⁴³⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/33.

⁴³⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/130.

⁴⁴⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/221.

⁴⁴¹ Mustafa Çağrıncı, “Vesvese”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/70-72.

⁴⁴² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/239.

Mevlânâ, Şems'in ayrılığında kederinden bahsettiği beyitlerde bu durumun kendisini anlamayanlara anlatılamayacağını ifade ederek, Hz. Ebû Bekir'i Rafizîlere, Hz. Ali'yi ise Haricîlere anlatmanın mümkün olmadığını, birbirlerini sevmeyen topluluklara hiç bir şey söylemediğini belirtmiştir. Mevlânâ, Hz. Ali'yi haricilere anlatmanın yersizliği örneğiyle ehil olmayanlara tasavvufu anlatmanın imkansızlığından bahsetmiştir.

*“Rüstem’le Hamza bile ona karşı ancak bir kılıç, bir kalkan; o, gözü pek, Hişam’ın boynunu vuruyor Haydar gibi.”*⁴⁴³

Mevlânâ, dünya ve ahiret padişahı Yaraticının huzurunda duran bütün Peygamberlerin İlahî aşk yolunun yolcuları olduğunu söylemiştir. Leyla ile Mecnun, Hüsrev ile Şirin gibi tarihe geçmiş kimselerin aşk şarabından içtiklerinin anlatıldığı beyitlerde Mevlânâ, Hz. Ali’nin Hişam’ı öldürmesi gibi, bir mürşide tabi olanların nefislerini öldüreceğini, Şems’in aklını kullanmayanları mahvettiği gibi mahvedeceğini belirtmiştir.

*Hz. Ali “örtü kalksa da benim yakînim artmaz”, buyurur.*⁴⁴⁴

Mevlânâ *Fîhi mâ fîh*’te bunu bir örnekle açıklamıştır: Geceleyin bir evde insanlar yüzlerini farklı taraflara dönerek namaz kılsalar, sabah olunca yanlış tarafa dönüp namaz kılanlar namazlarını kaza ederler. Fakat o insanlar içinde geceleyin yönünü doğru yöne çevirmiş olan namazını kaza etmez, zaten herkes onun tarafına döner. Dünyada Allah’a yönelip, O’ndan gayrısından yüz çevirenler için kıyamet hazırdır.⁴⁴⁵ Allah’a teslimiyeti vurgulayan Mevlânâ, ne olursa olsun imanında bir değişiklik olmayacağını vurgulamıştır.

Mevlânâ, *Fîhi mâ fîh* adlı eserinde nefsle ruhu anlatırken nefsin kabiliyet sahibi olduğundan bahsetmiştir. Bütün dünyanın nur olduğunu düşünürsek, eğer gözümüzde görme kabiliyeti yoksa hiç bir şey göremeyiz. Nefs ve ruhun başka şeyler olduğunu, ruhun insan bedeninde olduğunu söylemiştir. Nefsin değişebileceğini, başka bir şey olacağını söyleyen Mevlânâ, Hz. Ali’nin *“kendini bilen nefsi bilir”* sözünü ruh için değil, nefis için söylemiştir, demiştir. Bunu değişen nefis için söylemiştir. Bu dünya ve içindeki zevklerin insanın hayvanî tarafına ait olduğunu ve hayvanlığını artırdığını ve insanlık tarafını da eksilttiğini anlatmaktadır. İnsan konuşan bir hayvandır ki o da iki şeyden ibarettir. İnsanın hayvanlık tarafı şehvet ve arzulardır, insanın aslî tarafı ve gıdası ise ilim hikmet ve Allah’ın cemâlidir. İnsanın hayvaniyeti Allah’tan, insaniyeti ise dünyadan

⁴⁴³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/137.

⁴⁴⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 25.

⁴⁴⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 25.

kaçmadadır. Kur'an'da “kiminiz kâfir, kiminiz mü'min”⁴⁴⁶ buyrulur. Bir bedende iki kişi savaş halindedir.⁴⁴⁷ Mevlânâ, Hz. Ali'nin sözünü açıklamış ve nefsin mahiyeti hakkında da bilgi vermiştir.

Mevlânâ, meclisinde bulunanlara, para ve dünya malının insanın gözlerini bağlayacağını nitekim Vahşî'nin Hz. Hamza'yı öldürmesi karşılığında ona özgürlük ve para vadedildiğini⁴⁴⁸ hatırlatarak dünyaya meyletmeme hususunda uyarılarda bulunur, zahidane hayatı tavsiye eder. Mevlânâ sözlerine şöyle devam eder: “Hz. Ali bir konuşmasında yanında bulunanlara hitaben; dünyanın aldatıcı, acımasız, insafsız olduğunu, çeşitli aldatıcı yollarla hile yapan bir hileci ve büyücü olduğunu söyleyerek dünyadan kaçınmalarını tavsiye etmiştir.”⁴⁴⁹

Dünyadan el etmek çekmek, dünyaya değer vermemek, günaha harama bulaşmamak, insanı Allah'tan uzaklaştıran her şeyden yüz çevirmek anlamında kullanılan zühd kavramı, dünyanın aldatıcı ve geçici menfaatine karşı Allah'a yönelip ahiret hayatını tercih etmektir.⁴⁵⁰

Mevlânâ, oğlu Sultan Veled'in eşine iyi davranması, onu Allah'ın bir emaneti olarak görmesi gerektiğini anlattığı mektubunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Ali'ye (ra) “ciğerimi yeryüzünde emekliyor görsen ne yaparsın” sorusuna Hz. Ali “bu soruya cevap veremem fakat göz çukurumu yurt olarak ona veririm, yüreğimin içine alırdım, bunları yapsam da yine de kendimi kusurlu sayarım” demesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) “Fatıma bedenimin bir parçasıdır” buyurmuştur.⁴⁵¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kızına olan sevgisi ve Hz. Ali'nin eşine olan sevgisinin Hz. Ali vasıtasıyla anlatıldığı beyitlerde Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatından örnekler vererek mürşid-i kâmilin nasıl olması gerektiğini öğütlemiştir.

Mevlânâ, Sultan'a hayır dualarla başladığı, görüşüp konuşmayı arzu ettiğini bildirdiği mektubunda, olumsuz durumların meydana gelmesi hakkında da Hz. Ali'nin şu sözünü “Rabbimi, iyiden iyiye olmasına çalışılan işleri hiçe çıkarmasıyla, gayretleri bozmasıyla bildim” söyleyerek ahvallerinin daha iyi olmasına duacı olduğunu belirtir.⁴⁵²

⁴⁴⁶ et-Tegâbün 64/2.

⁴⁴⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 46-47.

⁴⁴⁸ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a* : (Yedi Meclis), 25.

⁴⁴⁹ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a* : (Yedi Meclis), 25.

⁴⁵⁰ Kadir Özköse, “Zühd ve Süfilerin Zühde Yükledikleri Anlam Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 175-194.

⁴⁵¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, 14-15.

⁴⁵² Mevlânâ, *Mektuplar*, 71.

2.3.6. Hz. Hamza

Hz. Peygamber'in amcası ve aynı zamanda kendisinden bir –iki yaş büyük sütkardeşidir. Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'e (s.a.v.) hakaretini işittikten sonra, gidip Ebû Cehil'i yaralamış ve kendisinin de müslüman olduğunu orada ilan etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicretiyle o da Medine'ye hicret etmiş ve Uhud savaşında şehit olmuştur.⁴⁵³

*“Zal oğlu Rüstem de olsa, Hamza'dan ileri de gelse, buyrukta kendi kadınının esiridir.”*⁴⁵⁴

Mevlânâ, güzelliği, edâsı, nazı ve cefasıyla erkekleri peşlerinden sürükleyen kadınların anlatıldığı beyitlerde, bir erkeğin Rüstem'den ve Uhud savaşında şehîd olan Hz. Hamza'dan daha cesur olsa bile diyerek erkeklerin zevcelerinin esiri olduğunu ifade etmiştir. Mevlânâ bu konuda, sözleriyle bütün kâinatı mest eden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hz. Aişe'ye hitaben söylediklerini örnek göstermiştir.

Mevlânâ, Hz. Hamza'nın kahramanlığının yanında cesaretinin sebebini de açıklamıştır:

*“Son zamanlarda Hamza, savaşa geldiğinde zırhsız ve kendinden geçerek savaşırdı.”*⁴⁵⁵

*“Hamza'ya da ok, mızrak, güller saçan bir gül dalı gibi görünür; güller saçılırken de hiç kimse, tutup da zırh giyinmez.”*⁴⁵⁶

*“Ey savaşların Hamza'sı, cenklerin Rüstem'i, kılıç, kalkan istiyorsan işte buracıkta kılıç, buracıkta kalkan.”*⁴⁵⁷

*“Hamza, savaşıırken, bu yüzden zırhını çıkarıp attı; çünkü sen cana, binlerce zırhtan da üstün bir zırhsın.”*⁴⁵⁸

Hz. Hamza gençlik yıllarında savaşlarda zırh giyerken, ömrünün sonlarında savaşlarda zırh giymemiş, canla başla düşman üzerine atılarak kahramanca savaşmıştır. Bunu bilen ve gören insanlar kahramanlık ve yiğitlik namıyla ün salmış Hz. Peygamber'in amcasına *“kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın”*⁴⁵⁹ ayetini okuyarak, neden böyle bir şey yaptığını sorarlar. Hz. Hamza *“ben gençken ölümü dünyadan ayrılık olarak görürdüm, Hz. Muhammed'in nûruyla nefsimin zulmeti kalktı,*

⁴⁵³ İbn İshak, Siyer, 229-230.; *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/386-388.; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, 2/84-85.; el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 308-309.

⁴⁵⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 119.

⁴⁵⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 425.

⁴⁵⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/311.

⁴⁵⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/226.

⁴⁵⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/109.

⁴⁵⁹ el-Bakara 2/195.

gaybın ahvalini, ruhlar âlemini gördüm de söylediğiniz âyetin, ölümü kendisine tehlike olarak görenler için olduğunu anladım. Ama ölüm kime hakikati görmeye vesile olursa, o onun için acele⁴⁶⁰ eder,” der. Ölümün gençler için dünyadan ayrılık olduğunu, kendisi için ise bir tehlike olmadığını ancak bir hakikat olduğunu söylemiştir.⁴⁶¹ Mevlânâ, Allah aşkıyla yanan, Allah için savaşılan insanların cesur olduğunu, oktan silahtan korkmayacaklarını ifade etmiştir.

Mevlânâ, “Allah yolunda mallarınızı harcadın, kendinizi tehlikeye atmayın”⁴⁶² ayetini tefsirde bu ayetin mallarını Allah yolunda infak etmeyenler için olduğunu, infak etmeyenlerin kendilerini tehlikeye attığını vurgulamış ve Hz. Hamza’nın dilinden ölüm kime tehlikeli geliyorsa o kişinin kendisini tehlikeye atmaması gerektiğini, ayetin bu manada olduğunu açıklamıştır.⁴⁶³

“Rüstem, Hamza ve muhannes bir olurdu; ilim ve hikmet bâtil ve boş olurdu.”⁴⁶⁴

Mevlânâ, Bu varlık âleminde eğri ile doğru gibi zıtlıklar olmasaydı, Rüstem ve Hz. Hamza ile cesur olmayanlar birbirlerine eşit olurdu. Hikmet’in de bir anlamı kalmazdı.⁴⁶⁵ İlim ve hikmet doğru ile yanlış ayırt etmek içindir, herkes her yolu bilip her tarafa yol alabilseydi hikmetin anlamı olmazdı.⁴⁶⁶ Mevlânâ, Hz. Hamza ve Rüstem gibi cesur ve cesur olmayanlar örneğiyle iyi-kötü, güzel-çirkin, cesur-korkak... gibi zıddıyla kaim olan her şeyin anlaşılmasında bilgi ve hikmet gerekliliğini vurgulamıştır.

“Bulgur aşısı yemeye benzemez bu, (gel de) burada kılıcı gör. Bu safta demir gibi (duracak) bir Hamza lazım.”⁴⁶⁷

Mevlânâ, cesareti, gücü kuvveti olmayan sûfilere savaşa girmemelerini tavsiye eder. Nice savaşlarda nice kahramanların kafalarının kesildiği, atların nallarının altında bedenlerinin parçalandığı bir ortamda savaşacak olanların Hz. Hamza gibi olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶⁸ Mevlânâ, Hz. Hamza’nın kahramanlığına, dik ve sağlam duruşuna da vurgu yapmıştır. Tasavvuf yolunda olanların gördükleri meşakkat ve zorluklar karşısında Hz. Hamza gibi olmalarını öğütlemiştir.

⁴⁶⁰ “Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın.” Âl-i İmrân 3/135.

⁴⁶¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 6/270-271.; Can, *Mesnevî Tercümesi*, 3/271-272.

⁴⁶² el-Bakara 2/195.

⁴⁶³ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 11/38-39.

⁴⁶⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 837.

⁴⁶⁵ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 11/565-566.

⁴⁶⁶ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 17/135.

⁴⁶⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 753.

⁴⁶⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 16/99-100.

*“Fakat senden yardım gelmezse Hamza olsa, Rüstem kesilseler, hepsi de yeldir, yel.”*⁴⁶⁹

Mevlânâ, bütün âşıkların Şems gibi Allah’ın boyasıyla boyandığını, hepsinin de ilâhî aşkla sarhoş gönüller olduğunu söylemiştir. Allah’ın boyasıyla boyanmış, aşkı kuşanmış mürşid-i kâmilin yardımının elzem olduğunu, yardım olmadan nefisle mücadelenin zor olduğunu belirtmiştir.

*“Şu muallak duran gök nedir? Onun en eski bir otağı.. Rüstem’le Hamza da kim? Onun şehidi, onun yerlere serilmiş bir eri.”*⁴⁷⁰

Mevlânâ, insanın asıl isteğinin aşkıyla sarhoş olduğumuz Rabbe kavuşmak olduğunu belirterek, şu üzerimizdeki göğün Allah’ın (otağı) olduğunu, şehit olmuş Hamza ve ölmüş Rüstem’in O’nun kulu, her şeyin sahibinin O (c.c.) olduğunu ifade etmiştir. Dünya malı-mülküyle övünmenin yersiz olduğunu, asıl dünyanın O’nunla (c.c.) övündüğünü söylemiştir.

Mecâlis-i Seb ‘a’’da geçen *“De ki: Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir”*⁴⁷¹ âyetinin tefsirinde Mevlânâ, bu âyetin Hz. Hamza’yı Uhud savaşında öldüren Vahşî hakkında geldiğini belirtmiştir. Müslüman olduktan sonra savaşlarda zırh giymeyen Hz. Hamza’ya bunun sebebi sorulduğunda O, aslanın yaratılışında nasıl kahramanlık varsa ben de öyleydim. Ölümünden sonra hayat olacağını bilmiyordum, şimdi ise ölümden sonra ne dirilikler var, der. İndi ilâhîde elsiz, ağızsız, midesiz rızıklanan nice canlar gördüm. Çünkü *“Allah yolunda öldürülenler için ölümler demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilmezsiniz.”*⁴⁷² Allah aşkını tadan ruhlar o âlemden, öldükten sonra mezarlarımızda sıkışıp kalacağız diyen kâfirlere bize bakın nasıl ne haldeyiz diye sesleneceklerdir. Hz. Hamza devamında, *“o zamanlar savaşta ben ölüme gidiyordum ki ölmeye zırhsız gidilmez ama şimdi benim savaşa gidişim yeni bir hayata gidişim anlamına geliyor”*, der.⁴⁷³

Mevlânâ, Hz. Hamza’nın Uhud savaşında şehit edilmesini ve Vahşî’nin sonraki durumunu anlatmaya şöyle devam etmiştir: Bir köle olan Vahşî’nin, bir miktar mal ve özgürlüğü karşılığında Hz. Hamza’yı öldürmesini isterler. Müslümanların ordusu savaşın

⁴⁶⁹ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 5/241.

⁴⁷⁰ Mevlânâ, *Divân-ı Kebîr*, 7/211.

⁴⁷¹ ez-Zümer 39/53.

⁴⁷² el-Bakara 2/154.

⁴⁷³ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab ‘a’ : (Yedi Meclis)*, 23-31.

başlarında kâfirlere galip geliyor iken okçuların bir kısmı ganimet hırsıyla, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emrini dinlemeyerek bulundukları mevkiyi terketmeleri üzerine Ebû Süfyan saldırıya geçer. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) benzeyen bir sahâbenin öldürülmesiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öldürüldüğünü zanneden müslümanlar dağılırlar. *"O zaman siz dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı doğru çekiliyordunuz; Peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu."*⁴⁷⁴ Hz. Hamza ise durmadan savaşımaya devam ediyor, karşısına kim geçerse ikiye bölüyordu. Hz. Hamza bir grup kâfirle vuruşmaya devam ederken, Vahşî fırsat bulup Hz. Peygamber'in amcasını şehit eder. Hz. Hamza mızrağı bedeninden çekip alır ve Allah'a müslüman olarak öldüğü için hamdeder ve dünyayı onlara, Allah'a kavuşmayı da bize verdiği için sevinçliyiz, der. Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasının üzüntüsüyle kâfirleri yok etmek için yemin eder. Ama Allah, Peygamber'den kin gütmemesini ve bağışlamasını ister. Vahşî müslüman olduktan sonra Peygamberlerin en üstününün kalbini kırdım, benim günahım asla bağışlanmaz, der. *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar..."*⁴⁷⁵ âyetini Vahşî'ye sevinçle söylediklerinde, Vahşî, Allah dilediklerimi bağışlarım diyor ama beni bağışlamaz diye feryat figan eder, gözyaşları döker. Bu defa Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şu ayet nazil olur: *"De ki: Ey kendi aleyhlerine olarak günahta haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah (dilerse) bütün günahları bağışlar; doğrusu O çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir."*⁴⁷⁶ Bu ayetleri duyan Vahşî, sevinçle haykırarak, secdeler ederek Hz. Peygamber'in huzuruna varır.⁴⁷⁷

Mevlânâ, Hz. Hamza'nın şehit ediliş ve Vahşî'nin bağışlanış sürecini ayetlerle açıklamıştır. Vahşî'nin işlediği suçun büyüklüğünü ancak böylesine büyük bir varlığın bağışlayabileceğini belirterek, tevbenin küçümsenmemesi ve Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemei gerektiği vurgulanmıştır.

⁴⁷⁴ Âl-i İmrân 3/153.

⁴⁷⁵ en-Nisâ 4/116.

⁴⁷⁶ ez-Zümer 39/53.

⁴⁷⁷ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 23-31.

2.3.7. Hz. Âişe

Babası Hz. Ebû Bekir'in davetiyle İslam'a girmiş ve hicretten sonra Hz. Peygamber'le (s.a.v.) evlenmiştir.⁴⁷⁸ Mevlânâ eserlerinde Hz. Âişe'den şöyle bahsetmiştir:

*“O kör, kapıdan giriverince, Âişe örtünmek için aceleyle kaçtı.”*⁴⁷⁹

Mevlânâ bu hadiseyi şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına kör bir adam gelir ve su ister. Hz. Âişe Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konuda kıskançlığını bildiği için örtünmek üzere oradan hemen kaçır. Çünkü güzel olan kıskanılır, kıskançlık sevgiden ötürüdür. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güzelliği gibi güzellik kimsede yoktur. O'nu (s.a.v.) güzelleştiren Allah'ın nûrudur. Allah'ın nûruyla güzelleşen o yüce peygambere de kıskançlık yakışır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Âişe'yi imtihan için o seni görmüyor, gizlenmene gerek yok, buyurur. Hz. Âişe' de Hz. Peygamber'e (s.a.v.)'e işaret yoluyla, o beni görmüyor ama ben onu görüyorum, der.⁴⁸⁰ Mevlânâ, kadının, â'ma bile olsa yanında örtülü olunması gerektiğini de vurgulamıştır.

Akıl ruhun güzelliğini kimseye göstermek istememek suretiyle kıskandığını ortaya koyar ve onun örtünmesini ister. Kâmil insanlar, bazen hakikati benzetmelerle, işaretlerle anlatır. Bu beyitte akıl Hz. Peygamber'e (s.a.v.) benzetilmiş, ruhu da Hz. Âişe temsil etmiştir. Mevlânâ'nın bu beyitlerde anlatmaya çalıştığı kıskançlıktan maksat bizim dünya hayatında var olan kıskançlık değil, ilâhî aşkın âşık tarafından sadece Allah'a adanmasıdır.⁴⁸¹

*“Peygamber, mezarlıktan dönünce, Sıddîka'nın yanına gidip sırrını paylaştı.”*⁴⁸²

Hz. Peygamber (s.a.v.) sahâbeden birini defnettikten sonra döndüğü zaman Hz. Âişe Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına gelerek onunla konuşmaya başlar. Elini, Hz. Peygamber'in yüzüne sarığına saçına sakalına kollarına sürer. Hz. Peygamber (s.a.v.) böyle acele acele ne yaptığını sorunca, Hz. Âişe *“ıslaklık arıyorum, bu gün yağmur yağmıştı ama sende hiç bir ıslaklık yok”* diye cevap verir. Hz. Peygamber (s.a.v.) başına ne örtmüştün sorusuna Hz. Âişe sen'in (s.a.v.) şalını örtmüştüm diye cevap verince Hz. Peygamber (s.a.v.), *“senin bu gördüğün yağmur ve bulut, bu âlemden değil, kalbi temiz*

⁴⁷⁸ İbn İshak, Siyer, 317-318.; Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi, 1/338.; el-Askalânî, el-İsabe Seçkin Sahabeler, 459-467.

⁴⁷⁹ Mevlânâ, Mesnevî-i Ma'nevî, 798.

⁴⁸⁰ Konuk, Mesnevî-i Şerîf Şerhi, 11/240-242.; Can, Mesnevî Tercümesi, 6/390-391.

⁴⁸¹ Can, Mesnevî Tercümesi, 6/390-391.

⁴⁸² Mevlânâ, Mesnevî-i Ma'nevî, 105.

olan sana Allah gayb yağmurlarını göstermiş”, buyurur.⁴⁸³ Avni Konuk, *Mesnevî* şerhinde bu beyitleri açıklarken, içinde yaşadığımız bu dünyanın mîsâl âlemi olduğunu ve mîsâl âleminin de âlem-i şehâdet’in bânî olduğunu belirterek âlem-i şehâdet âlem-i mîsâl vasıtasıyla ulaşılabileceğini belirtmiştir. Allah’ın insanın kalp gözünü açmasıyla şehâdet âlemini seyre dalabileceğini, gaybı Allah’ın gerçek kullarının müşahade edebileceğini açıklamıştır.⁴⁸⁴

Rûhaniyetten beşeriyete intikal etmek isteyen Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Âişe’ye şöyle hitap ederdi:

“Mustafa bir soluktaş edinmek için geldi de ‘Konus benimle ey Hümeýra, konuş, dedi.’”⁴⁸⁵

“Ey Hümeýra! Na’lı ateşe koy da şu dağ, senin na’lınla yakut kesilsin”⁴⁸⁶

“Sözleriyle âlemi mest eden (Hz. Muhammed sav) bile ‘Konus benimle ey Hümeýra’ derdi.”⁴⁸⁷

Mevlânâ, İlâhî hakikati taşıyan Hz. Peygamber’in (s.a.v.), insanların mertebesine dönmek ve onları dine dâvete devam etmek için Hz. Âişe’ye “*konus benimle*” diye seslendiğini belirtmiş ve böylece hakikat-i ilâhîyeden sıyrılarak, âlem-i sûret’e döndüğünü anlatmıştır. Bunun tersinin de söz konusu olduğu durumlarda yani halk ile çok fazla hemhâl olduğu durumlarda Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Bilâl’e “*ey Bilâl bizi ferahlandır*” diyerek beşeriyetten rûhâniyyete yönelmiştir.⁴⁸⁸

Şefik Can ise Konuk’un bu açıklamalarına ekleme yaparak, Mevlânâ’nın güzelliği, edâsı, işvesi ve cilvesiyle insanı kendisine bağlayan kadınlardan bahsettiğini, ağlayışı nazlanışı gibi psikolojik halleriyle insanları etkileyen ve Allah’ın onları süsleyerek⁴⁸⁹ güzel yarattığı, onlarla sukûnet bulduğumuz varlıklardan nasıl vazgeçebiliriz, demiştir.⁴⁹⁰

“Birgün Âişe, Peygamber’e; ey Allah’ın resulü dedi, sen açık ve gizli,

“Nereyi bulsan namaza duruyorsun. Oysa evin içinde pis de geziyor, alçak da.”⁴⁹¹

⁴⁸³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/147-148.

⁴⁸⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/49-50.

⁴⁸⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 103.

⁴⁸⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 103.

⁴⁸⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 119.

⁴⁸⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/26.

⁴⁸⁹ Âl-i İmrân 3/14.

⁴⁹⁰ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/164-165.

⁴⁹¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 292.

Hız. Aîşe evin içinde çocuklar dolaşırken evi kirlletme ihtimaline binaen Hız. Peygamber'e (s.a.v.) nasıl namaz kıldığını sormuştur. Hız. Peygamber'in (s.a.v.) *"Allah benim için yeryüzünü mescid ve temiz kıldı"* hadisine binaen Allah yeryüzünü Hız. Peygamber ve emsali olan peygamberler için temiz kılmıştır. Mevlânâ, bu hadîse binaen beyitlerin devamında Allah'ın yedinci kat semâya kadar yeryüzünü Peygamber'e (s.a.v.) temiz kıldığını belirtmiştir.⁴⁹² Mevlânâ ayrıca, Hız. Âîşe'nin temizlik hassasiyetine de vurgu yapmıştır.

2.3.8. Hız. Bilâl-i Habeşî

Habeşli bir köle olan Bilâl, müslüman olduğu için Ümeyye b. Halef tarafından kızgın kumlar üzerinde ve çöl sıcağında çeşitli eziyetlere maruz kalmış, Hız. Ebû Bekir tarafından satın alınarak azad edilmiş ve Hicretten sonra ilk ezan okumasıyla meşhur olmuş bir sahâbedir.⁴⁹³

Hız. Ebû Bekir'in müslüman olduğu için işkence gören köle Bilâl-i Habeşî'nin satın alınarak azâd edildiğinin anlatıldığı beyitler Hız. Ebû Bekir maddesinde anlatılmıştır.

Mevlânâ, Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Peygamberlik vazifesinden dolayı halk ile çok beraber olması neticesinde, sesi ve nağmesi güzel olan Bilâl'e seslenişini şu beyitlerle anlatmıştır:

"Can olgunluktur, onun sesi de olgunluktur. (Onun için) Mustafa (s.a.v.): Ey Bilâl, bizi ferahlandır, der."

*"Ey Bilâl! Gönlüne üflediğim soluktan, sıra sıra yükselt sesini"*⁴⁹⁴

*"Halka karışmaktan hasta düşer: Ey Bilal! Bizi rahatlat diye, yine o yolculuğu arar."*⁴⁹⁵

*"Ey güzel sesli, hoş nağmeli Bilal! Minareye çık da göç davulunu çal, (der)."*⁴⁹⁶

Mevlânâ, üzerindeki ilâhi etki arttığında Hız. Peygamber'in (s.a.v.) kendinden geçtiğini belirtmiş, manevî/ilâhî etkiler azaldığında ise Bilâl'e "bizi ferahlandır" diye seslendiğini açıklamıştır. Hız. Bilâl-i Habeşî'de Allah'ın azâmetini ve ululuğunu anlatan kasideler okumuş, Hız. Bilâl'e "kalbine üflenlen nefesten söyle"⁴⁹⁷, diye hitab etmiştir.⁴⁹⁸

⁴⁹² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/424.

⁴⁹³ İbn İshak, *Siyer*, 250-253, 353-355.; *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/429-430.; el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 192.

⁴⁹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 103.

⁴⁹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 619.

⁴⁹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 619.

⁴⁹⁷ *"Onun şeklini tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim vakit siz de hemen onun için secdeye kapanın."* Hicr Sûresi 29. Âyetinden mülhem. (Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/36.)

⁴⁹⁸ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/143.

“O sadık Bilâl ezan okurken ‘hayye’ diyeceği yerde ‘hey’ derdi.”⁴⁹⁹

Mevlânâ, Hz. Bilâl’in Habeşli olduğu için, Arapçadaki ha harfini he harfi gibi teleffuz ettiğini belirtmiştir. İslam toplumunun yeni yeni teşkil edilmeye başlandığı o dönemde bazı kimseler (münafıklar), Hz. Peygamber’e gelerek bu okuyuşun doğru olmadığını, Hz. Bilâl’den başka birine ezan okutulması gerektiğini söylemişlerdir. Hz. Peygamber öfkelenmiş, Bilâl’in söylediği yanlış he’nin onların söyleyeceği doğru yüz ha’dan daha efdal olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰⁰

“Bilâl güçsüz düşüp hilal gibi inceldi ve yüzüne ölümün rengi düştü.”⁵⁰¹

Mevlânâ, ölümün hakikatini Bilâl-i Habeşî kıssası ile anlatmıştır:

Hiz. Bilâl’in zayıflayıp güçsüzleştiğini ve ölümünün yakın olduğunu anlayan hanımı feryad u figan ağlamaya başlayınca, Bilâl, hayır şimdi mutluluk zamanı der ve yaşadığı hayatta keder içinde olduğunu ama ölümün asıl yaşayış olacağını yüzündeki tebessümle ve nûrla söyler. Mevlânâ Bilâl’in teninin kara fakat kalbinin İlâhî nurla dolu olduğunu, kalp gözü siyah olanlar onun ruhunun nûrunu göremezler, diyerek açıklamıştır. Asıl yüzü kara olan, hakikate kör olandır diyerek kalp gözü açık olan kâmil insanda Allah’ın görüleceğini ifade etmiştir. Hz. Bilâl’in gerçek manada rengini Hz. Peygamber ve O’nun ashâbından başkası anlayamamıştır. Eşi, ölüm döşegindeyken ona ayrılık vaktinin geldiğini söyleyince Bilâl eşine, ölümün ayrılık değil kavuşma olduğunu söylemiştir. Senin yüzünü bir daha nasıl göreceğiz sorusuna da Bilâl-i Habeşî, sen yücelere bakarsan Allah’ın has kullarını görürsün, onlar elmasın parladığı gibi Allah’tan gelen nûr sayesinde öyle parlarlar, demiştir.⁵⁰²

Mevlânâ, Bilâl-i Habeşî’nin imanını şöyle anlatmıştır:

“Bilâl, bedenini dikenlere feda ederdi, efendisi de tembih etmek için onu döverdi.”⁵⁰³

Mevlânâ, Hz. Bilâl’in imanının Hz. Bilâl müslüman olduğunda efendisi ona, neden O’nu (s.a.v.) anıyorsun, neden benim dinimi inkar ediyorsun diyerek ona kızgın çöl sıcaklığında işkence edip dayak atardı. Bilâl’de iftihar için Allah birdir derdi. Bir gün Hz. Ebû Bekir yoldan geçerken Hz. Bilâl’in yediği dayağa rağmen inkar etmeyip Allah’ı andığını görünce gözleri yaşla dolar ve ondan inancını gizli tutmasını ister. Hz. Bilâl bunu

⁴⁹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 314.

⁵⁰⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 5/62-63.

⁵⁰¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 428.

⁵⁰² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 6/291-296.; Can, *Mesnevî Tercümesi*, 3/277-278.

⁵⁰³ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 806.

kabul eder ama ertesi gün Hz. Ebû Bekir yoldan geçerken Hz. Bilâl'in yine “*Ahad, ahad*” dedikçe dikenli sopayla dayak yediğini görür. Hz. Ebû Bekir yine ona nasihat eder ve inancını gizlemesini ister. Bu iş o kadar tekrar eder ki en sonunda Hz. Bilâl dayanamaz ve tevbeden bıkarak inancını tamamen ikrar eder. “*İşte bir Hilâl bir Bilâl'e dost oldu; diken yarası, ona güllük gülistanlık oldu.*”⁵⁰⁴ Bedenim seninle doluyken, nasıl inkar ederim, bedenim yaralandı ama ruhum gül bahçesine döndü, der. Hz. Ebû Bekir bu sözleri duyunca Bilâl'in inancını gizlemeyeceğini anlar.⁵⁰⁵ Ve onu efendisinden satın almak için harekete geçer.

Mevlânâ, inkarcılar ve münafıklar arasında mü'minlerin inancını gizli tutması gerektiğini belirtmiş, Allah'ın herkesin bânını ve sırlarını bildiğini ifade etmiştir. Zor durumda ruhsatın tercih edilmesi Hz. Ebû Bekir'in lisaniyle ifade edilmiş fakat Hz. Bilâl'in tam itaatı neticesinde azîmeti tercih ettiği vurgulanmıştır.⁵⁰⁶

“*Hilâl'sem de koşmadayım, Bilâl'sem de, senin güneşine uymuş gidiyorum.*”⁵⁰⁷

Hilâl ayın hallerinden biridir fakat Mevlânâ Hz. Bilâl'in anlatıldığı beyitlerin bir bölümünde tevriye sanatı yaparak, ileride bahsedilecek sahâbeden Hilâl'i kastetmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) güneşe benzetildiği ve o güneşe sevdalı iki sahâbenin de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) izinde olduğu anlatılmıştır.⁵⁰⁸

“*A âşık, şeriat sahibi Ahmed'in hırkasını al da her an Bilâl'in canından aşk salâsını duy.*”⁵⁰⁹

Mevlânâ, Allah Resulü'nün va'z ettiği şeriatı hayatının her yönüne uygulayarak, Hz. Bilâl'in ruhundan gelen İlâhî aşk kokusunu duyarak, insanın rûhaniyete ulaşmasını öğütler. Mürşidi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tabi olan Hz. Bilâl gibi sevgiliye teslim olmayı öğütlemiştir.

2.3.9. Hz. Zeyd bin Hârise

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslam davetini kabul eden ilk sahâbedendir. Bir rivayete göre Hz. Hatice'ye köle olarak hediye edilmiş, o da Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Zeyd'i vermiş ve Hz. Peygamber'de (s.a.v.) Zeyd'i azad etmiştir.⁵¹⁰

⁵⁰⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 808.

⁵⁰⁵ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/405-406.

⁵⁰⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/307-309.

⁵⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 807.

⁵⁰⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 17/24.

⁵⁰⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/236.

⁵¹⁰ İbn İshak, *Siyer*, 194-195.; *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/328.

“Peygamber bir sabah Zeyd’e⁵¹¹, a temiz arkadaş, nasıl sabahladın? dedi.”⁵¹²

Mevlânâ, Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Zeyd arasında cereyan eden bir konuşmayı kendi dilinden beyitlerle şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber’in bu sorusuna Hz. Zeyd, *“mü’min bir kul olarak”* diye cevap verir. Hz. Peygamber *“Ayne’l yakîn mertebesinde isen bunun alâmetleri nelerdir, buna nasıl eriştin”* diye sorunca Hz. Zeyd, *“Allah’a olan sevgimden aç ve susuz idim, geceleri uyku tutmadı, gece ve gündüze takılıp kalmadım, öyle bir âleme ulaştım ki orada her şey birdir, orada geçmiş ve gelecek birleşmiştir, zaman birdir”*, diye cevap verir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) *“oradan insan aklının anlayacağı ne getirdin”* sorusuna ise Hz. Zeyd, *“cennet ile cehennemi gördüğünü, cennetliklerin ve cehennemliklerin kimler olduğunu bildiğini, bu dünyadaki insanların nasıl kişiliklere sahip olduğunu gördüğünü”* söyler ve bunları anlatayım mı, diye sorar. Hz. Peygamber sus işareti anlamına gelen dudaklarını ısırır. O cezbe ile Hz. Zeyd, *“yeniden diriltiilenin ve kıyametin sırrını söyleyeyim de gaflet perdeleri yırtılsın, amel defterleri soldan verilenleri söyleyeyim, cehennemi göstereyim, suçluların halini anlatayım, cenneti cehennemi inanmayanların gözünün önüne getireyim, cennette birbirlerine sarılanları anlatayım ama Hz. Peygamber’in (s.a.v.) üzülmesini istemiyorum”*, der. Hz. Peygamber ise Hz. Zeyd’in yakasını tutarak onu susturur. Mevlânâ bunun üzerine, herkesin her şeyi bilmemesi gerektiğini, gizli olmasının daha iyi olacağını, bilmeye ehil olmayanların her şeyi bilmesini Allah istemez, der. Söyleyeceğin şeylerle ümidini kesmesin insanlar. Allah’ın merhametinden ümitsizliğe düşmesinler ki kulluğa devam etsinler. Herkesin kendi umduğıuyla kalması ve bununla mutlu olması daha iyidir. Allah insanların ümit ve korku arasında kalmasını ister. Ümit ve korku ortadan kalktığı zaman, bütün hakikat tamamıyla ortaya çıkar.⁵¹³

Hadîs-i şerif’e göre, Hz. Zeyd’in dünyadan el etek çekmesi tasavvuftaki zühhd kavramını, cennet ve cehennemi görmesi hakikat, Allah’ın tecellilerini idrak etmesi

⁵¹¹ Tasavvufi eserlerde Hârise hadîsi olarak geçen bu rivayeti Mevlânâ beyitlerinde sadece ‘Zeyd’ kelimesiyle kullanmıştır. Avni Konuk bu bölümün şerhinde rivayete konu sahâbenin Zeyd bin Hârise olduğunu yazmıştır. Şem’î’nin ve Tahîrî’l-Mevlevî’nin eserinde de hangi sahâbe olduğu belirtilmemiş, sadece beyitler ‘Zeyd’ kelimesiyle zikredilmiştir. Bazı araştırmalarda bahse konu sahâbenin Hâris b. Mâlik el-Ensârî, Hârise b. Nu’mân el-Ensârî, Hârise b. Sürâka el-Ensârî veya Mu’âz b. Cebel ve Süveyd b. Hâris olabileceği kaydedilmiştir. Tasavvuf literatürünün temellendirilmesinde ön plana çıkan bu hadîsi sûfiler, hakikati açıklamada mana önemlidir düstûruyla yorumlamışlardır. Daha geniş bilgi için bk: Mahmud Esad Erkaya, “Tasavvufta Hakikat Kavramına Kaynak Olması Yönüyle Hârise Hadîsi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 17/2 (29 Aralık 2017), 149-184.

⁵¹² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 157.

⁵¹³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 1/224-227.

müşahede, kalp gözünün açılması mûkaşefe, Hârise’de meydana gelen bilgi yakîn’i, dünyadan uzaklaşma fenâ, kendinden geçmesi gaybet, taş ile toprağın Hârise’ye aynı olması sekr, gönlüne dolan bilgi tecellî, yaşadığı manevî sarhoşluk sekr kavramlarını gösterir.⁵¹⁴ Mevlânâ, ehil olmayanların yanlış anlayacağından hareketle bazen sırların anlatılmamasını istemiştir. Mananın anlaşılmasında mutasavvıfların keşf yoluyla hakikatleri müşahede ettiğini, zâhir ehlinin ise bunları anlamada zorluk yaşayacağını belirtir fakat zâhir ve bâtın arasında bir bağ olduğunu da kabul etmiştir.⁵¹⁵

“Öyle bir terzidir o ki seni Yezîd’den keser, Zeyd’e diker; şu birisine eş eder seni, öbürürden ayırır.”⁵¹⁶

Hiz. Peygamber’in halasının kızı Zeynep binti Cahş ile evli olan Hiz. Zeyd’in geçimsizlik nedeniyle boşanmasının ardından Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) Hiz. Zeynep’le evlenmesine⁵¹⁷ dair külli iradenin her şeyin önünde olduğu, cüz’i irade sahibi insanın bu iradeye ancak boyun eğmesi gerektiği anlatılmıştır. Mevlânâ’ya göre bakış açısı da önemlidir, Hiz. Zeyd’den ayrılan bir kadın için ayrılık kötü sayılsa da ondan daha yüce bir insan olan Hiz. Peygamber’le (s.a.v.) evlilik daha hayırlıdır. Bize kötü görünen başkası için daha iyi bir olay olabilir. Çünkü insanın eşyaya bakışı mahduttur.

“Zeyd’in başı yarılırsa Amr’a bir çâre bulursun.. Şam ülkesinde kıtlık olursa Çend’e yağmur yağdırırsın.”⁵¹⁸

Hiz. Zeyd bin Hârise’nin Taif dönüşü kendisini Hiz. Peygamber’e (s.a.v.) siper ederek yaralanmasından⁵¹⁹ kinâye, Mevlânâ, insan-ı kâmil’in sâlikin nefsinde bulduğu hataları düzeltip, onu doğru yola sevketmesinden bahsetmiştir.

Mevlânâ *Mesnevî*’de anlattığı Hiz. Zeyd kıssasını *Mecâlis-i Seb’a* eserinde de kısaca anlatır:

Mevlânâ, Hiz. Peygamber’in (s.a.v.) Zeyd bin Hârise’ye nasıl sabahladın diye sorduğunu, Zeyd’in (ra) ise mü’min olarak sabahladığını söylediğini anlatır. Hadisin devamında, Hiz. Peygamber (s.a.v.) Zeyd’e inancının hakikati nedir diye sorduğunda ise Hiz. Zeyd “*nefsimi dünyadan çektim, gündüzleri susuz geceleri uykusuz geçirdim, Allah’ın*

⁵¹⁴ Erkaya, “Tasavvufta Hakikat Kavramına Kaynak Olması Yönüyle Hârise Hadisi”, 168-177.

⁵¹⁵ Küçük, *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, 107-111.

⁵¹⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/83.

⁵¹⁷ Bünyamin Erul, “Zeyd b. Hârise”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/319-320.

⁵¹⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/177.

⁵¹⁹ Erul, “Zeyd b. Hârise”, 44/319-320.

arşını önümde gördüm, cennet ehlini birbirlerini ziyaret ederken ve cehennem ehlini ise feryâd ederken gördüm” deyince Hz. Peygamber (s.a.v.) Zeyd’e böyle yapmaya devam etmesini tavsiye eder. Ve sahâbenin önünde Zeyd’e övgüler söyler. Hz. Zeyd bin Hârise Hz. Peygamber’e (s.a.v.) namazının, orucunun, geceleri ibadet ederek ihya etmesinin, dünyadan uzaklaşmasının kendisini bu hâle getirdiğini ve insanların görmediği şeyleri gördüğünü, duyduğunu söylemesi üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) ona *“bu yaptıklarını öne çıkarma, söyleme, bunları Allah’ın sana yardımı, lütfu bil”*, diye ikaz eder.⁵²⁰

2.3.10. Hz. Hilâl

İlk müslümanlardan kabul edilen, Bedir ve Uhud savaşlarına katılmış fakat Tebük seferine katılamamış sahâbîdir.⁵²¹

“Bilâl’in bazı vasıflarını duydun, şimdi de Hilâl’in zayıflamasının hikâyesini dinle.”

*“O, gidişte Bilâl’den de önde ve ileriye; kötü huyları daha fazla öldürmüştü.”*⁵²²

Mevlânâ, Allah yolunda Bilâl-i Habeşî’yi geçen, Allah’ın kendisini sevdiği Hilâl’in bir gün hastalandığını ve bunun Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bildirildiğini anlatmıştır: Ahırda yatan, kimsesiz olduğu için de kendisine bakını olmayan Hilâl’in bu durumu Hz. Peygamber’e Allah tarafından bildirilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Hilâl’in durumunu anlamak ve ona yardım edebilmek için onun kaldığı yere gider. *“Ay diyordu ki: Ashâbım, yolculara kılavuz olan, azgınları taşıyan yıldızlara benzer.”* Bunu duyan Hilâl’in sahibi Hz. Peygamber’in kendisini ziyarete geldiğini zannederek teşrifine çok sevinir. Haber getirene hediyeler vadeder. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) gelmesi üzerine yeri öper, sevincinden deliye döner. Ama Hz. Peygamber ona kendisi için gelmediğini, Hilâl için geldiğini söyler. Emir de onu bir kaç gündür görmediğini, atlara baktığını, ahırda kaldığını söyler. O tevâzu abidesi insan, o köle gibi görünen ama sultan olan insan, harabe gibi yerlerde kalan insan nerede? Ahırda kalan ve Hz. Yakup gibi Yusuf’un kokusunu alan Hilâl, Hz. Peygamber’in kokusunu alınca uykudan kalkar ve gübre kokusuna rağmen bu mis gibi güzel koku ne diye, sorar. Hz. Peygamber’i (s.a.v.) gören Hilâl hemen kalkar ve yüzünü Peygamber’in (s.a.v.) eteğine sürer. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona sarılır, yanaklarını Hilâl’in yanaklarına değdirir ve onu gözlerinden öper. Halini hatrını nasıl olduğunu sorar. Hilâl’de susuz bir insana su verildiğinde nasılsa ben de öyleyim, diye cevap verir.⁵²³

⁵²⁰ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab’a : (Yedi Meclis)*, 56-58.

⁵²¹ Mehmet Aykaç, “Hilâl b. Ümeyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 10/20-21.

⁵²² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 814.

⁵²³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/419-421.

Mevlânâ, definelerin viranelerde olacağını söylerken insanın dış görünüşüne aldanılmaması gerektiğini, kimin Allah katında daha sevgili olacağının dış görünüşle bilinemeyeceğini anlatmıştır. Hz. Yakub'un (a.s.) oğlu Hz. Yusuf'un (a.s.) kokusunu duyması gibi Hilâl'in Hz. Peygamber'in (s.a.v.) geldiğini anlamasını mucize olarak nitelemiştir Mevlânâ. Ama mucizelerin aynı duygu ve düşünceye sahip insanlar için bir inanç kaynağı olduğunu vurgulayan Mevlânâ, bunun inanan insanlar için mutluluk, inanmayanlar içinse kahredici olduğunu da vurgulamıştır.

2.3.11. Hz. Ca'fer b. Ebû Tâlib

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcasının oğlu, ilk müslümanlardan kabul edilen ve Mûte savaşında şehid olan sahâbedir.⁵²⁴ Mevlânâ'nın eserlerinde en çok yer verdiği sahâbeden biridir.

*"Ca'fer-i Tayyar'ın kanadı kalıcıdır. Yankesici Ca'fer'inki ise takmadır."*⁵²⁵

Hz. Ca'fer Hz. Ali'den on yaş büyük ağabeyidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mûte savaşında kesilen kolları için Allah'ın ona cennette iki kanat vereceğini söylemiş ve bundan dolayı ona tayyâr ve zü'l-cenaheyn isimleri takılmıştır.⁵²⁶

Beyitte geçen diğer Ca'fer bir dolandırıcı olan ve üzerine kendi yaptığı kanatları takıp havalanmaya çalışan bir kişidir. Mevlânâ bu iki isim benzerliğini belirtmiş fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashâbı olan Ca'fer'le yankesici Ca'fer'in farkını ortaya koymuştur: İnsan-ı kâmilin Allah'ın bahsettiği ilim ve hakikat bilgisi Hz. Ca'fer'in nûrdan kanatlarına, insan-ı kâmil olmayan ulemanın kanatları da sahtekâr Ca'fer'in kanatlarına benzetilmiştir.⁵²⁷ Devam eden beyitlerde Mevlânâ, hakikatin manasını görmeyenlerin sözleri sadece kuru laftan ibarettir diyerek sözlerinin sadece hakikatin manasını anlayanlar için geçerli olduğunu belirtmiştir.⁵²⁸

*"Ca'fer-i Tayyâr sarhoştı o şaraptan. Bu yüzden kendinde olmadan elini ayağını rehin bırakıyordu."*⁵²⁹

Mevlânâ, Hz. Ca'fer'in Mûte savaşında kesilen kollarına rağmen sancağa sımsıkı sarılı halde şehit olmasını O'nun Elest şarabından içtiğini yani ruhlar âleminde Rûh-ı

⁵²⁴ İbn İshak, *Siyer*, 234-238.; el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 198-200.

⁵²⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 297.

⁵²⁶ Ahmet Önkâl, "Ca'fer b. Ebû Tâlib", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/548-549.

⁵²⁷ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 4/455.

⁵²⁸ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 8/84.

⁵²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 548.

küllî'den aldığı ilhamla sarhoş olduğunu ve o sarhoşlukla kendinden geçtiğini belirtmektedir.⁵³⁰ Mevlânâ, Ca'fer-i Tayyar'ın sekr halinde olduğundan bahsetmiştir.

*“Ca'fer, bir kaleye doğru gitti. Kale, onun kurumuş dudağının yanında bir yudum suyu ancak.”*⁵³¹

Bir gün Hz. Ca'fer tek bir atlı olarak bir kale kapısına dayanır, kaledekiler korkudan ne yapacağını şaşırır, kapıları kapatırlar. Hiçkimse Hz. Ca'fer'in karşısına çıkmaya cesaret edemez. Kalenin kralı vezirine ne yapmaları gerektiğini sorar. Vezir Krala, büyüklenmeyi bırakıp, bir kılıç ve kefen alarak Hz. Ca'fer'in karşısına çıkmasını salık verir. Kral vezirine adamın tek bir kişi olduğunu söyleyince, vezir onu sen tek bir kişi olarak düşünme ve onu küçük görme, der. Kral bir kaç kişiyi fedâ etme pahasına Hz. Ca'fer'in üzerine gönderir. Hz. Ca'fer'e Allah öyle kuvvet ve güç vermiştir ki onların hepsini yere serer. Mevlânâ, işte bu mana sultanının kahramanlığını görünce, niceliğin gözünün önünde kıymetini kaybettiğini belirterek, bir toplumun sadece görünüş yönüyle birlik ve beraberliğinin anlamı olmadığını açıklamış, İlâhî rûhu özümsemiş toplumların bir anlam ifade edeceğini söylemiştir.⁵³²

*“Kulağıma öylesine haykırdı ki o sesle her zerre sarhoş oldu. Benim uçan Ca'ferimin kanat seslerini duyuyorum, anlıyorum ki uçtukça uçuyor.”*⁵³³

İnsan-ı kâmil'le sohbet insanı öyle kendinden geçirir ki bütün vücudu sarhoş gibi, aşkla coşar. Mevlânâ'da Şems'le muhabbetinin kendisini savaşta kollarını kaybedip şehit olan ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ın o'na cennette iki kanat verdiğini söylediği Hz. Ca'fer'in⁵³⁴ kanat seslerini duymasını, sâlikin kâmil insanın elinde makamının nerelere varabileceğini anlatmıştır.

*“Canın kanatları bitti de beden yumurtası ondan kırıldı; can, Ca'ferlik göstermek için Ca'fer-i Tayyâr kesildi.”*⁵³⁵

Mevlânâ, önceki beyitlerde insanın rahime dönüşünü bu dünya hayatından kurtularak Allah'a rücu' etme anlamında tasvir etmiş, insanın sadece bedenden ibâret olmadığını, yaratılışa dönüp bakmayı vurgulamıştır. Bedenin süflî arzularından kurtulan

⁵³⁰ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 4/538.

⁵³¹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 882.

⁵³² Can, *Mesnevî Tercümesi*, 6/560-561.

⁵³³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/133.

⁵³⁴ Önkâl, “Ca'fer b. Ebû Tâlib”, 6/548-549.

⁵³⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 1/206.

insan Allah’a rücu’da mesafe kat edebilir diyerek, ruhun Allah’a ulaşabilmesi için Hz. Ca’fer gibi olması, gayret etmesi gerektiğini ifade etmiştir.

“Uçup kaçan düşünce bu yanıp yakılmış âşıktan kaçtı gitti; çünkü ben, gâh daracık bir kafesim, gâh Ca’fer-i Tayyâr” ⁵³⁶

İnsanın düşüncelerinde değişiklik olmasının anlatıldığı beyitte, Zât-ı mutlak’a muhabbetin bazen ten kafesinde hapsolmuş ruh gibi olduğu betimlenmiş, bazense Hz. Ca’fer-i Tayyâr’ın melekî kanatlarıyla cennette uçuşması gibi Allah tarafından bahşedildiği tasvir edilmiştir.

“Ca’feri Tayyâr geliyor diye haber geldi de geceleyin, hırsızlık eden bunca Ca’fer kaçtı gitti.” ⁵³⁷

Mevlânâ, mürşid-i kâmil’in gelişini ve irşad edişini anlattığı beyitlerde, mürşidlerin rehberliğiyle nefsin kötülüklerinin kaybolacağını, kötülöklere çağırın insanların uzaklaşacağını-azalacağını ifade etmiştir.

“Ca’fer’in eli, yüce dağ başına iz etti; vuslattan ayrı düşmüş âşığa döndü dağ.”

“Aynı Ca’fer’in elinin iziyiz biz de, ayrılmışız o elden, acıyın bize; bir de iyice bilin ki ne yapıyor, ne ediyorsa bütün hareketlerimiz, görünüşte bize aittir ancak.” ⁵³⁸

Mevlânâ, insan-ı kâmilin dokunduğu ruhun, bu dokunuşun verdiği aşkla kendinden geçtiğini ve her yerde her zaman bu anı arzuladığını anlatmıştır. İnsan-ı kâmilin nûr-u feyz’inden ayrı kalmış, muhabbetinden mahrum olmuş, uzaklaşmış sâlikin halinin acınacak bir durumda olacağını tasvir etmiştir. Ki yapılan bütün her şeyde ancak insanın kendisinin sorumlu olduğunu da söylemiştir.

“Ca’fer değildir amma binlerce can şekli, Ca’fer-i Tayyâr gibi havalarda uçar durur.” ⁵³⁹

Başına bir musibet gelince Allah’ı hatırlayan insanların eleştirildiği beyitlerin devamında Mevlânâ, hakikat ve şeriata meyli olmayanın değersiz olduğunu, Ca’fer-i Tayyâr gibi olup uça da Hz. Ca’fer gibi gerçek bir hakikat-i muhammediye ruhuna sahip olamayacağından bahsetmiştir.

“Aşk güneşi, her zerreye şarap sun; her kılız, o başa bir Ca’fer-i Tayyâr kesilsin.” ⁵⁴⁰

Şems’e olan sevgisine binaen Mevlânâ, Şems’ten İlâhî aşkı anlatmasını, İlâhî aşkın insanın her zerresini etkileyeceğini söylemiştir. Bu sebeple de her zerremizin

⁵³⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/118.

⁵³⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 2/348.

⁵³⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/15.

⁵³⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/102.

⁵⁴⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/431.

Ca'fer-i Tayyar gibi bu aşk uğruna kendini feda ederek sıfat-ı melekiyye kazanarak yüceleceğini açıklamıştır.

*“Fakat Tebrizli Şems, cüz’i akla yardım ederse onun eşeği kol kanat sahibi olur da Ca’fer gibi uçuverir.”*⁵⁴¹

Mevlânâ’ya göre akl-ı cüz’î batınî ilmi anlayabilecek akıl değildir, hatta zahirî ilimleri de kendi kendine çıkaramaz. Cüz’î akıl kendisine gösterilen meseleyi ancak bir muallimle öğrenebilir ve anlayabilir.⁵⁴² Küllî akıl ise öğretendir, öğrenmeye ihtiyacı yoktur, her şeyin başlangıcı olan vahiydir. Halka her şeyi belleten peygamberler ise Akl-ı küll’dür.⁵⁴³ Mürşid-i kâmil’in hakikat yolunu öğretmesiyle sâlik’in, Hz. Ca’fer gibi Allah yolunda kanatlanacağına vurgu yapmıştır.

*“Ateş içinde Ca’ferî altın gibi gülmedikçe Ca’fer-i Tayyâr gibi uçup şu balçık yeryüzünden kurtulabilir misin hiç.”*⁵⁴⁴

Abbasilerden önceki dönemlerde paralar, bakırla karışık basılırken, iyi bir kimyacı olan Ca’fer Bermekî vezir olunca saf altından para basılmasını emretmiştir. Bu sebeple saf altın para yerine “Ca’ferî altını” terimi kullanılır olmuştur.⁵⁴⁵ Mevlânâ, ateşin altını eritip halis altına çevirmesi gibi, gerçek mürşid-i kâmil’in elinde nefsinin yok edip, halis bir kul olmadıkça şu dünyadan kurtulmanın mümkün olmadığını ifade etmiştir.

*“Tanrı lütfuyla, göğe uçmak için, ayaklarında Ca’fer’in kanatları bitti.”*⁵⁴⁶

*“Elden ayaktan ayrıldı amma Tanrı’nın ihsânı, ona, Ca’fer kanatları verdi.”*⁵⁴⁷

Mevlânâ, Allah yolunda yürüyenlerin, O’nun lütfuyla yüceleceğini; şeriatın emir ve yasaklarına uyanlara Allah’ın nice lütuflar bahşedeceğini, imkanlar vereceğini belirtilmiştir. Takip eden beyitlerde Mevlânâ, insanın bedende hapsediğini, bedeninin ruhun zindanı olduğunu ve zindandan kurtulmanın Yusuf (a.s.) gibi sultan olacağı, yüceliklere ereceği anlatılmıştır.

*“Güneş bile yüzünden ışıklandı, Ca’fer bile senden kol kanat sahibi oldu.”*⁵⁴⁸

⁵⁴¹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/110.

⁵⁴² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/374.

⁵⁴³ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 115.

⁵⁴⁴ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 4/112.

⁵⁴⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/243-244.

⁵⁴⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/9.

⁵⁴⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/97.

⁵⁴⁸ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/286.

Şems'in Mevlânâ'ya yani mürşid-i kâmil'in mürîdine İlahî aşkı anlatması, ruhunu Allah aşkıyla doldurması sebebiyle, âlemin aydınlandığı ve bu kutlu yolda kaybettiklerinin daha yüceleriyle telâfi edileceği anlatılmıştır.

*“Onun yüceliğini, ululuğunu gördün ya, artık Kerrar da sensin, Tanrı arslanı da sen. Onun kolunu kanadını seyrettin ya, Tayyâr'sın artık, Câ'fer'sin sen.”*⁵⁴⁹

Mevlânâ, mürşid-i kâmil insanı öyle yüce bir huzura çağırıyor ki, hükümdarlar ve sultanlar O'nun kulu ve kölesi olur diyerek, Allah'ın uluhiyyetini ve rububiyetini ta'zim ettiği için o mürşid-i kâmillere tâbi olanlar, Allah yolunda Hz. Ali gibi O'nun aslanı, Hz. Ca'fer gibi O'nun şahidi olurlar açıklamasını yapmıştır.

*“Ca'fer-i Tayyâr'ın cânı gibi gökyüzünde, Nesritâir'i avla bu gece.”*⁵⁵⁰

21. yy'da insanoğlu teknolojinin gelişmesi ile sosyal medya devrinde kadim bilgileri hayatından çıkarmış ya da onlara ilgisini kaybetmiştir. Mevlânâ'nın eserlerinde rastladığımız gökyüzündeki yıldızlardan olan Zühre, Utarid, Zuhal, Müşteri gibi yıldızlar unuttuğumuz kadim bilgilerden bir kaçıdır. *Dîvân-ı Kebîr*'de Mevlânâ gökyüzünde batıdan görülen bir yıldız olan Nesritâir'den⁵⁵¹ bahsetmiştir. Mevlânâ, insanın yalnızlığından ve herkesin uyuduğu gecelerden bahsettiği beyitlerde gözümüzü Allah'ın sanatını gösterdiği gökyüzüne çevirmemizi, orada meydana gelen olayları seyretmemizi istemektedir. Şehâdet âlemine kanatlarıyla vasıl olan Hz. Ca'fer'i örnek gösteren Mevlânâ, gecenin Allah zikriyle uyanıklar için parladığını açıklamıştır.

*“Sustum, çünkü ayağım balçığa battı; artık Ca'fer'e ait söz kanadını sen aç.”*⁵⁵²

Mevlânâ, Allah aşkının anlatıldığı meclislerde olmak gerektiğinden, kadın ve altının Allah aşkına engel olacağından ve onlara can-ı gönülden bağlanmamak gerektiğinden bahsettiği beyitlerde, bu konuda nefisle büyük bir savaşa girerek bunun karşılığında Allah'tan büyük bir ecir kazanılacağından bahsetmiştir. Mevlânâ'da insan-ı kâmil altın ve inci gibi maddi değerlerin hepsinden daha üstündür. Bu sebepten insan-ı kâmil tanıyan, onunla görüşen kişi en büyük zenginliği elde etmiş olur. Çünkü insan-ı kâmil, sâlik'i aşağı çeken toprak tarafından kurtararak, onu Hz. Ca'fer gibi kanatlandırmıştır.

⁵⁴⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 5/418.

⁵⁵⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 6/119.

⁵⁵¹ Hasan Kızıldağ, “Mevlevî Menkıbeleri'nde Kozmik Unsurlar”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2/2 (14 Haziran 2019), 7.

⁵⁵² Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 6/111.

*“Nemrûd, akbaba kanatlariyle yücelere uça bile onda Ca’fer’in kanadındaki güç kuvvet yoktur; çabuk düşer.”*⁵⁵³

Büyükülüğün, ululuğun ancak ve ancak Allah katından geldiğinin söylendiği beyitlerde, dünya sevgisi ve liderlik hırsıyla ilâhlık iddiasında bulunan Nemrud âlem-i suflîden âlem-i ulvîye ulaşabilmek için akbaba⁵⁵⁴ kuşlarına binmişti. Mevlânâ, Nemrud’un akbaba kanatları olsa da Hz. Ca’fer’in yani insan-ı kâmilin ulaştığı marifet-i hakîki olan âlem-i ulvîye ulaşmasının mümkün olmadığını söylemiştir.

*“Ca’fer-i Tayyâr da o şaraptan içmiştir; ben de elsiz kaldım, Ca’fer’e sunduğun gibi sun bana.”*⁵⁵⁵

Mevlânâ, insanı Allah aşkıyla sarhoş eden ve insanın Allah’a olan sevgisini artıran insan-ı kâmil’in sözleri acı da olsa tatlı da olsa, nur-i feyzinden istifade edebilmesi için sâlik’in o nûra talib olması istenir, demiştir. Çünkü İlahî aşka mazhar olabilmek için sâlikin insan-ı kâmilin aşığı olması icab eder.

*“Ellerini ayaklarını sen kırdın; ne el kaldı onlarda, ne ayak, kanat açtılar, hepsi de Ca’fer-i Tayyâr oldular.”*⁵⁵⁶

Mevlânâ, insan-ı kâmile intisab edip terbiyesinden geçenler, şu dünyevî hayat gailesi içinde kararsız kalsalar da, müşşidin nazarı ve himmeti ile sulûk bulacağını, meleklerin kanat sıfatı gibi nurdan kanatlara sahip olacaklarını ve yüceleceklerini beyan etmiştir.

*“Beni Ca’fer-i Tayyâr sayma; tut ki bir serçeyim; her kuş senin kolun kanadınla uçmaz mı ki.”*⁵⁵⁷

Mevlânâ, insanın Hz. Ca’fer gibi Allah’ın lütfuna mazhar olamasa da, Allah’ın hükümranlılığının yeri ve göğü kapladığı, her şeyi kuşattığı, merhametinin bütün varlıkları içine aldığı düşüncesiyle serçe gibi kuvvetsiz ve zayıf olan insan-ı nâkısın ancak O’nun lutf-i ilâhîsiyle yüceliklere erişebileceğini söylemiştir. Mevlânâ, Ca’fer-i Tayyar’ın mana sultanlarının kahramanı olduğunu söylemiş, vuslata ulaşanın ona dönüşeceğini vurgulamıştır. Mevlânâ, Ca’fer gibi aşk yoluna kendimizi feda ederek vecde koyulmalı ve tezkiye-i nefisle ca’ferî altına dönüşmeliyiz demiştir.

⁵⁵³ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/107.

⁵⁵⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 13/77.

⁵⁵⁵ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 6/287.

⁵⁵⁶ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/302.

⁵⁵⁷ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/327.

2.3.12. Hz. Muâviye b. Ebû Süfyân

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vahiy kâtipliğini yapmış, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde Ürdün ve Şam valiliğinde bulunmuş ve Emevî devletinin kurucusu olan bir sahâbedir.⁵⁵⁸

*“Rivâyete göre Muâviye, köşkünün bir köşesinde uyumaktaydı.”*⁵⁵⁹

Mevlânâ Hz. Muâviye kıssasında, bir kişinin Hz. Muâviye'yi bir gece yatağında uyurken odası içeriden kilitli olduğu halde uyandırdığını ve saklandığını anlatmıştır. Kendisini uyandıranın kim olduğunu araştırmaya başlayan Hz. Muaviye, kapının arkasında birini görür ve kim olduğunu sorar. Adam da İblis olduğunu söyler. Hz. Muâviye kendisini niçin uyandırdığını sorduğunda İblis *“namaz kılman için”* diye cevap verir.⁵⁶⁰

Hz. Muâviye, *“maksadının asla bu olmadığını, şeytanın insanı hayırlı bir işe asla davet etmeyeceğini, hırsızın bir eve girmede evi koruyorum demesi gibi hırsıza inanılamayacağını”*, söyler. İblis, *“biz önceleri melek idik, Allah katında ilk sevgiyi tatmıştık, O'nun âşıklarıydık, bizi de O yaratmadı mı, yoktan var etmedi mi, O'nun bahçesinde dolaşmadık mı, huzurundan kovulsak da benim rûhum O'nun cemâline müşaktır,”* der.⁵⁶¹ İblis şöyle devam eder:

*“Hz. Âdem'e kıskançlığımdan secde etmediğim söylenmektedir ama gerçek sebep Allah'tan başka kimseye secde etmek istemememdendir yoksa Allah'ı inkârdan veya inadımdan değil. Çünkü kıskançlık sevgiden neşet eder. Değiştirilemeyen kaderimde, Allah'ın yazdığı secde etmeyiş buydu. Âdem'e secde et emrini yerine getirmemekle bana yazılan rolün hakkını yerine getirdim, kaderimde yazılanın verdiği zevkle meşgulüm.”*⁵⁶²

Hz. Muâviye İblis'e,

“Doğru ama eksik söylüyorsun. Senin yüzünden insanlar imanlarını kaybetti, senin yüzünden ateşe atıldılar, senin sahte sesinden binlerce kuş avcıya yakalandı, Nûh'un, Lût'un, Âd'ın kavmi senin yüzünden kederlere, acılara uğrayıp feryad etti. Nemrud senin yüzünden büyüklendi de helak,

⁵⁵⁸ el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 366.

⁵⁵⁹ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 264.

⁵⁶⁰ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/454-465.

⁵⁶¹ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/454-465.

⁵⁶² Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/454-465.

*Firavun senin yüzünden hakk'ı anlamaz, Ebû Leheb senin yüzünden faydasız, Ebu'l-hikem de senin yüzünden Ebû Cehil oldu. Hile üstadı olan senin elinden Allah'ın koruduğundan başka kim kurtulabilir” der.*⁵⁶³

İblis cevaben:

*“İyi ile kötü benim sayemde anlaşılır, iyi olan kişiye ben müdahale edemem ama kötü olanları cehenneme gönderirim, diye cevap verir. Ben insanlara yol gösteririm ama çürük dalları da keserim. Önlerine sunduğum hilelerle onların nasıl insanlar olduklarını ortaya çıkarırım. İyiliği ve kötülüğü önlerine koyarım, nefsini seçerse o aşağılık biridir, rûhu seçerse o yüce biridir. İyilik ve kötülük zıt görünse de ikisi de Allah'ın emrini yerine getirmektedirler, ezeli irade ne yazmışsa o meydana gelmektedir. Peygamberler insanları iyiliğe güzelliğe davet ederler, şeytanlar ise kötülüğe şehvete çağırırlar. Ben iyi karakterli bir insanı nasıl kötü yapabilirim, ben sadece onları kötülüğe çağırırım. Meyve veren bir ağacın bakımını yaptığım gibi, çürük ağacın da dallarını keserim”, der.*⁵⁶⁴

Hiz. Muâviye İblis'e, “sus, söylediklerine delil bularak beni aldatamazsın, sen bu kâfirlikle, iyi niyetli olduğunu göstererek ben kandıramazsın. Hiz. Âdem'i kandırdığın gibi, senin her sözünde bir kötülük ve hile vardır” diyerek kendisini neden uyandırdığını sorar. İblis ise “kötü olan kişi kendi yaptıklarından, kendi nefsine uyduğundan dolayı kötüdür; bende ise kötülük, hased ve kin yoktur, der. Allah'ın emrini yerine getirmediğim, pişmanım, O'nun rahmetini umuyorum, herkes suçlarını bana yükledi”, der. Muâviye tekrar İblis'e kendisini neden uyandırdığını sorunca İblis, “cemaatle kılınan namaza yetişmen için uyandırdığını” söyler. “Çünkü eğer namaza yetişemeseydin, üzüntüden ağlayıp yalvarıp yakararak Allah'tan af dileyecektin. Belki de bu yakarışın yüzlerce namaza ve zikre bedel olacaktı. Böyle bir şey olmasından korktuğum için seni namaza uyandırdım”, diye cevap verir.⁵⁶⁵

Mevlânâ, Muaviye ve İblis'in geçtiği hikâyede birçok mesaj vermektedir. İblis'in asla bir iyilik yapmayacağını bilen Hiz. Muaviye, tedbirli davranıp kötü şanından dolayı İblis'e inanmamıştır. Allah'a isyanın sebebi ne olursa olsun bunun isyan olduğu ve insanı küfre götüreceği vurgulanmıştır. İblis'in yalanlarına inanmayan Hiz. Muâviye, doğru

⁵⁶³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/454-465.

⁵⁶⁴ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/454-465.

⁵⁶⁵ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/454-465.

sözün kalbe huzur verdiğini, doğruyla yanlış ayırt edebileceğini, insanoğlunun midesine düşkünlüğü sebebiyle kalbin hastalandığını ve hevasına uyduğunu söylemiştir. Mevlânâ, Hz. Muaviye'nin dilinden hevasına uymayan kişiler için “gözü sırlara açılır” demiştir. Mevlânâ, İblis'in kötü yollarla kendisine bağlayamadığı insanları, kötülüğü iyi göstererek aldatacağını anlatmıştır. Uykuya kalarak da olsa ibadeti kaçıranın pişmanlığı ve tevbesi İblis'in asla istemeyeceği bir salih ameldir. Mevlânâ, şeytanın her türlü hilesinin insanı her zaman ve her şartta aldatmaya yönelik olduğunu ve buna karşı da uyanık olunması gerektiğini ifade etmiştir.

2.3.13. Hz. İbn Ümmü Mektûm

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Velid bin Muğire'ye İslamı anlatırken yanına gelen bir kişiye yüzüne çevirmesi üzerine Abese sûresinin nazil olduğu â'mâ sahâbedir. Mus'ab bin Umeyr'den sonra Medine'ye hicret ettiği rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) savaşa çıktığında yerine vekil olarak İbn Ümmü Mektûm'u bırakmıştır.⁵⁶⁶

Mevlânâ, *Mesnevî*'de Hz. İbn Ümmü Mektûm'dan bahsedeceği beyitlerde ona hitaben “A'mâ”, “Abese'yi oku”, Darîr (kör), “Abese Sultanı”⁵⁶⁷ gibi ifadeler kullanmıştır.

*“Kör adam hakikati ararken, yoksulluğu yüzünden onu incitmek reva değildir.”*⁵⁶⁸

Sahâbeden â'mâ olan Abdullah b. Ümmü Mektûm bir gün Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzuruna gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) o sırada Mekke'nin ileri gelenlerine dini anlatıyordu. Ümmü Mektûm gözleri görmediği için, o esnada Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ne yaptığını bilmiyordu. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) “Ya Resulallah, Allah'ın sana öğrettiğini bana öğret” dedi. Hz. Peygamber mecliste önemli bir konuşmanın tam ortasında sözünün kesilmesine içerledi ve yüzünü çevirdi. Ümmü Mektûm durumu anlayınca o meclisten dışarı çıktı. Ve Cebrail (a.s.) Abese sûresini getirdi.⁵⁶⁹

Mevlânâ, mürşid-i kâmil'in irşadını tâlibin isteğine bağlar. Mürşidi doktora benzeten Mevlânâ, hastalıktan kurtulmak isteyen hastanın da hastalıktan kurtulmak istemesi gereklidir diyerek değerlendirir. Hz. Peygamber'in o kavmin büyüklerine dini anlatması onların huzura gelmelerinin çok az olmasındandır. Ümmü Mektûm'u daha

⁵⁶⁶ İbn İshak, *Siyer*, 293., *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 1/487., el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 171-173.

⁵⁶⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/76-77, 8/72, 9/40.

⁵⁶⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 246.

⁵⁶⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/75.

sonra yanına çağırıp “sen benim tarafımdasın” demesi ise her zaman Ümmü Mektûm’a dini talim etmesinin mümkün olmasından ileri gelmektedir. ⁵⁷⁰ Mevlânâ’ya göre irşad isteğe ve istidata bağlıdır.

2.3.14. Hz. Enes bin Mâlik

Annesi tarafından Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hizmetine verilen, on yıl kadar O’nun hizmetinde bulunan ve Hz. Peygamber’den (s.a.v.) en çok hadis rivayet eden sahâbeden biridir. ⁵⁷¹

*“Mâlik oğlu Enes’le ilgili anlatıldığı üzere, bir kişi Enes’e konuk olmuştu.”*⁵⁷²

Sahâbeden Hz. Enes b. Mâlik bir gün yemekten sonra sofraya bezinin sararmış ve kirlenmiş olduğunu görünce yanındaki hizmetlisinden bunu tandıra atmasını ister. Orada bulunanlar sofraya bezinin yanıp kül olacağını beklerken, tandırdan alınan bezin tertemiz olduğunu görürler. Ve bunun neden yanmadığını, nasıl böyle bir şeyin olabileceğini sorarlar. Hz. Enes de sofraya bezine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) defalarca ağzını ve yüzünü sildiğini söyler. ⁵⁷³

Mevlânâ, bu beyitlerin devamında öyle bir el ve ağız sahibine yaklaş ki dokunduğu şey canlansın, hayat bulsun, cansız bir şeye dokununca hayat bulan eşya, canlıya dokunduğunda ne olacağını var sen gör, der. Orada bulunanlar hizmetliye sen bu işin sırrını biliyor muydun diye sorduklarında o hizmetli, Allah’ın sevdiği kullarından çok şey beklerim, onlar bana kendini ateşe at deseler, atarım çünkü onlar kerem sahibi insanlardır. Mevlânâ devam ederek, Allah İbrahim’in (a.s.) dokunmasıyla taşı toprağı nasıl Beytullah ve insanlara kible yaptı ise, Peygamber vârisleri olan evliyâların/mürşid-i kâmil’in ne yapabileceğini gör ve onların hizmetkârı ol, demiştir. ⁵⁷⁴

2.3.15. Hz. Abbas bin Abdilmuttalib

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) amcası olan Hz. Abbas bir rivâyete göre İslâmiyet’in ilk yıllarında başka bir rivâyete göre ise Bedir savaşından sonra müslüman olmuştur. ⁵⁷⁵ Cahiliye döneminde Hz. Peygamber’den (s.a.v.) intikam almak ve müslümanları yok

⁵⁷⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/76-77.

⁵⁷¹ İbn İshak, *Siyer*, 32-33., el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 275-278.

⁵⁷² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 414.

⁵⁷³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 3/247-249.

⁵⁷⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 6/193-194.

⁵⁷⁵ Dia, “Abbas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/16-17.

etmek için Bedir savaşına katılmış, yenilmiş ve esir edilmiştir. Bedir savaşından sonra müslüman olarak “*sultanu’l-müfessirin*” diye anılmıştır.⁵⁷⁶

“*Abbas, öç peşinde, Ahmed’in başını ezmek, dinle mücadele etmek için savaşa gelmişti.*”
 “*(Böyleyken) Halifelikte o ve onun çocukları kıyamete dek dine arka çıktılar, şeref kattılar*”⁵⁷⁷

Mevlânâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) amcası Hz. Abbas’ın müslüman olmadan önce intikam almak için Bedir savaşına geldiğini ve savaşın sonunda esir alındığını anlatmıştır. Esir alındıktan sonra İslamla şereflenmiş ve kıyamete kadar kendisinin ve çocuklarının İslam’ın hizmetkârı olduğunu belirtmiştir. Mevlânâ, “*hoş görmediğiniz bir şey hakkınızda hayırlı olabilir*”⁵⁷⁸ ayetine binaen ilk bakıldığında bizlere zor ve müşkül görünen şeyin Allah’ın lütfu ile hayırlı olabileceğini ifade etmiştir.⁵⁷⁹

Mevlânâ, İbn Abbâs’ın müslüman olmadan önceki durumunu ve sonrasında esir alınışını *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserinde daha geniş bir şekilde anlatmıştır:

Enfal suresi 70. âyetinin tefsirinde Mevlânâ, Hz. Peygamber’in amcası Hz. Abbas’ın savaşta esir alındığını ve bağlandığını anlatır. Esirler, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tebessüm ettiğini görünce, O’nun (s.a.v.) savaştığı insanları yendiğini ve onları yok ettiğini düşündüğü için sevinçten güldüğünü zannederler. Hz. Peygamber (s.a.v.), “*insanları cehennemden zorla cennete götürdüğüm halde, niçin bizi bu tehlikeli yerden, o gül bahçesine götürüyorsun diye beddua ettiklerini kalp gözüyle gördüğüm için gülüyorum,*” buyurur. “*Ama sizde bunu anlayacak kalp gözü yok. Kendinize, kuvvet ve kudretinize çok güvendiniz, müslümanları yok edelim dediniz*”. Sonra devamında “*sizden daha kudretli bir varlığı kabul etmediniz. Ne kadar çok çalışsanız da müslümanlar sizi yendi. Korku içindesiniz ama yine de tevbe etmiyorsunuz. Esir olduğunuz halde ümidinizi kesmeyin de size sahip çıkayım,*” der. Hz Abbas tövbe eder fakat Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasından bunun için kanıt ister. Mevlânâ, bir beyitle bu konuda, aşkın delil istediğini söyler. Hz. Peygamber (s.a.v.), amcasından bütün mallarını Allah rızası için müslümanlar arasında dağıtmasını ister. Amcası “*hiç bir şeyinin kalmadığını*” söyleyince Hz. Peygamber (s.a.v.) amcasına “*ne kadar malının kaldığını, kimlere dağıttığını, hangi iş*

⁵⁷⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/248.

⁵⁷⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 133.

⁵⁷⁸ el-Bakara 2/216.

⁵⁷⁹ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 5/5.; Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/248-249.

için sakladığını söyleyeyim mi” diye buyurunca, Hz. Abbas bunun üzerine kelime-i şehadet getirir ve “ben gerçekten senin ilâhî sırlara vakıf olduğunu anladım”, der.⁵⁸⁰

Mevlânâ, Hz. Abbas olayına, ümidinizi kaybetmeyin, başınıza gelen kötü şeyler sizin için hayırlı olabilir meselesine ve sebeplerine şöyle devam etmiştir:

Mevlânâ, bunları Emir Pervane için söylediğini, Emir’in kendi düşüncesine güvenerek İslam topraklarını tehlikeye attığını, kendi düşüncesine güvenerek Allah’ı yok saydığını ve her şeyi Allah’tan bilmediğini söyleyerek, Emir’in çalışmalarının müslümanların zayıflamasına sebep olduğunu söylemiştir. Yaptıklarının İslam’ın kuvvetlenmesine sebep olması gerekirken, zayıflamasına neden olduğunu belirterek, Allah’tan af dilemesini, ümidini yitirmemesini, Allah’ın kulluktan suç yarattığı gibi suçtan da kulluk yarattığını belirtmiştir. Mevlânâ, pişmanlık hissedersin de müslümanların maslahatı için yine çalışırsın diyerek ümidini kaybetmemesini, “*çünkü kâfirler topluluğundan başkası, Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez,*”⁵⁸¹ diyerek ister. Mevlânâ, Allah insana güzel şekiller göstererek yanıltır. Her şey olduğu gibi görünseydi, Hz. Peygamber (s.a.v.) “*Allahım bize eşyayı olduğu gibi göster*” buyurmazdı, der. Allah isterse güzeli çirkin, çirkinini güzel gösterir. Mevlânâ, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bununla Allahım bize her şeyi olduğu gibi göster ki tuzağa düşmeyelim ve yolumuzu kaybetmeyelim demek istediğini belirtmiştir. Ne kadar güzel ve harika fikirlerin bile olsa, Hz. Peygamber’in düşüncesinden üstün olamaz, demiştir.⁵⁸²

Allah’a ve Rasûlüne tabi olmak Mevlânâ düşüncesinde başat faktördür. Mevlânâ, Allah’ı ve Rasûlünü sevmenin ispat istemesi, Allah Rasûlünün insanlara merhametli ve şefkatli davranması, Allah’tan ümidi kesmemek gerektiği ve başımıza gelen hoşlandığımız veya hoşlanmadığımız şeylerin hayırlı mı şerli mi olacağını âyetlerle açıklamıştır.

2.3.16. Hz. Ukkâşe

Bedir savaşına katılmış, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) cennete girecek yetmiş bin kişiden biri diye müjdelediği, Hz. Ebû Bekir döneminde şehit olan sahâbîdir.⁵⁸³

*“Safer geçip gitti, dedi Ukkâşe. (Peygamber) dedi, cennet senindir, a koca aslan.”*⁵⁸⁴

⁵⁸⁰ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 4-7.

⁵⁸¹ *Kur’an-ı Kerim Meali*, Yusuf, 87.

⁵⁸² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, 4-7.

⁵⁸³ el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 418-419.; *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*, 2/374.

⁵⁸⁴ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 564.

Hız. Peygamber (s.a.v.) Rebîulevvel ayında vefat etmiştir. Rebîulevvel ayından önceki ay ise Safer ayıdır. Hız. Peygamber Safer ayından sonraki ayda vefat edeceğini buyurmuş ve kendisine kim Safer ayının bittiğini haber verirse onu cennetle müjdeleyeceğini söylemiştir. Ve Hız. Ukkâşe haber verince Hız. Peygamber (s.a.v.) onu cennetle müjdelemiştir.⁵⁸⁵ Mevlânâ bu beyiti ile mürşid-i kâmil'in emrini hızlı bir şekilde yerine getirmenin faydasını mülâhaza etmiştir.⁵⁸⁶

2.3.17. Ebû Hüreyre

Geç müslüman olduğu için kendisini ilme veren, en iyi hadis hıfzedenlerden kabul edilen⁵⁸⁷ Ebû Hüreyre, Hız. Peygamber'den (s.a.v.) en fazla hadis rivayet eden sahâbeden biridir.⁵⁸⁸

*“Ululuğundan iki dünyaya da sığmazken Ebû Hüreyre, seni heybesine atmayı nasıl umabilir.”*⁵⁸⁹

Mevlânâ, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hız. Peygamber (s.a.v.)'in yüceliğini anlatan bu beyitte, Ebû Hüreyre'nin Hız. Peygamber'i (s.a.v.) rivayet ettiği hadislerle hakkıyla anlatamayacağı ifade etmiştir.

*“Ebû Hüreyre huyluyuz; alış verişte gönlümüz, ezeldeki dostluğa bağlı; elimizi dağarcığa atarız biz.”*⁵⁹⁰

Meşin torba anlamına gelen dağarcık,⁵⁹¹ Ebû Hüreyre'den rivayet edilen bir hadiste Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Ebû Hüreyre'nin torbasından mucizevî bir şekilde sahâbeye hurma dağıtmasını anlatır.⁵⁹² Mevlânâ'ya göre ezeldeki dostluk, Allah aşkıyla dolu olan gönle Allah'ın teveccüh ederek lütfetmesidir. Peygamberini yüz üstü bırakmayan Allah'ın, Peygamberin varislerini de yüz üstü bırakmayacağına olan imandır. Mürşid-i kâmil'in Allah'ın teveccühüne mazhar olmasıdır.

⁵⁸⁵ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 4/570.

⁵⁸⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/231.

⁵⁸⁷ el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 222-238.

⁵⁸⁸ el-Askalânî, *el-İsabe Seçkin Sahabeler*, 222-238.; M. Yaşar Kandemir, “Ebû Hüreyre”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/160-167.

⁵⁸⁹ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 3/105.

⁵⁹⁰ Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*, 7/352.

⁵⁹¹ “Dağarcık”, sözlük, *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* (Erişim 17 Ekim 2022).

⁵⁹² “Ebû Hüreyre'den rivayetle, insanlara şiddetli bir açlığın geldiği bir zaman Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Ebû Hüreyre'ye yanında yiyecek bir şey var mı sorusuna, dağarcığımda biraz hurma var” diye cevap verdiği anlatılmıştır. Hız. Peygamber (s.a.v.) gelen dağarcığa elini atar. Dua eder. On kişiye hurma dağıtır. Tekrar elini dağarcığa atar yine on kişiye hurma dağıtır. Bu böyle devam eder. Gelen herkes hurma ile doyar”. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 10/222.

2.3.18. Abdurrahman bin Sa'lebe

Mevlânâ günah işleyen ve işlediği günahın pişmanlığıyla af dileyenin durumunu Abdurrahman bin Sa'lebe örneğiyle anlatmıştır. İşlediği günahı dolaylı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eleştirisine maruz kalmamış tam aksine Hz. Peygamber (s.a.v.) onu teselli ederek, affedilmesi için yapması gerekeni söylemiştir.

Mevlânâ, Sa'lebe'nin hikâyesini şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Peygamberin hizmetinde bulunan Abdurrahman bin Sa'lebe adında bir sahâbenin bir gün bir evin önünden geçerken içine baktığını, orada yıkanmakta olan bir kadın gördüğünü ve bakmaya devam ettiğini anlatmıştır. Birden Sa'lebe'nin aklına bu yaptığı yanlışlık ve hata dolayısıyla vahiy gelebileceği düşer ve pişman olarak Medine'yi terkeder. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) onu sorup soruşturması esnasında Cebrail (a.s.) Sa'lebe'nin Allah korkusundan, durmadan ağlayıp af dilediğini bildirir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sahâbeden Hz. Ömer ile Hz. Selman'ı onu bulup getirmeleri için gönderir. Sa'lebe işlediği günahın utancından dolayı gittiğini söyleyince Hz. Peygamber (s.a.v.) ona bağışlanması için *"Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru"*⁵⁹³ ayetini okumasını tavsiye etmiştir.⁵⁹⁴

2.3.19. Mukbil-i Tammâr

Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mukbil-i Tammar adında hurma satan bir adamın bir gün bir kadına daha iyi hurmalar dükkânın içinde diyerek kadına sarkıntılık etmeye çalıştığını anlatmıştır. Kadın, Mukbil'e yaptığından yanlış olduğunu, müslüman birine yakışmadığını ve kız kardeşine hainlik ettiğini söyleyerek yanından kovar. Mukbil hatasını anlar ve bir daha günah işlememek için Allah'tan af diler ve Âl-i İmrân 135. Ayeti nâzil olur: *"Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir."*⁵⁹⁵ Ayrıca Mevlânâ, Mukbil'in kim olduğunun önemli olmadığını belirterek aslolanın günah işledikten sonra ne yapmak gerektiğidir, demiştir.

Nasuh tevbesinin anlatıldığı bölümde Mevlânâ, Allah'tan bir daha günah işlememek üzere af dileyenlerin günahlarını Allah'ın ibadete tebdil edeceğini şu ayet ile açıklamıştır: *"Ancak tövbe edip de inanan ve salih amel işleyenler başka. Allah işte*

⁵⁹³ el-Bakara 2/201.

⁵⁹⁴ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 73-75.

⁵⁹⁵ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*, 74-75.

onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁵⁹⁶ Ayeti belirttikten sonra Mevlânâ, günahın kulu cennete sokabileceğini de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadisiyle açıklar. Hadis-i Şerîf’de Hz. Peygamber (s.a.v.) “bir kul günah işlediği zaman o günah sebebiyle pişman olur, Allah’tan af diler, her daim af diler; bu pişmanlık bu af dileyiş o kulu cennete sokar” buyurmuştur,⁵⁹⁷ der.

2.3.20. Sa’d bin Ubâde

İslâm’ı ilk kabul eden Medinelilerden, ikinci akabe biatında bulunan, Hazrec’in önde gelenlerinden olan ve onun vesilesiyle birçok kişinin müslüman olduğu sahâbedir.⁵⁹⁸

Mevlânâ, *Mesnevî*’de sahâbeden Sa’d bin Ubâde hakkında Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edilen “Sa’d kıskançtır. Ben Sa’d’dan daha kıskancım. Allah ise benden daha kıskançtır. Kıskançlığından görünen görünmeyen bütün kötülükleri haram kılmıştır” hadisini şöyle açıklamıştır.⁵⁹⁹

“Allah, kıskançlıkta bu âlemin önüne geçtiğinden cümle âlem kıskanç oldu”⁶⁰⁰

2.3.21. Aşere-i Mübeşşere

Müjdelenen on anlamına gelen kelime, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatta iken cennetle müjdelediği on sahâbeye verilen isimdir.⁶⁰¹

“(Cennetle) müjdelenen on sahâbeden olursun. Yirmi dört ayar halis altına dönersin.”⁶⁰²

Mevlânâ, insanın bu dünyada kendisini tek başına nefsin arzu ve isteklerinden korumasının zor olduğunu anlatmış, insanın bir mürşid-i kâmil’e intisab etmesini zaruri görmüştür. Mürşid-i kâmil’in Allah’ın terbiyesinden geçtiği ve Resûl’ün varisi olduğundan hareketle, ona tâbi olmayı aşere-i mübeşşere olmakla eş görmüştür.⁶⁰³

⁵⁹⁶ el-Furkân 25/70. Mevlânâ bu ayeti zikrettikten sonra bazı râvilerin bu ayeti Behlûl adında biri için nazil olduğunu söylediklerini de eklemiştir. Bk: Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab’a : (Yedi Meclis)*, 75.

⁵⁹⁷ Mevlânâ, *Mecâlis-i Sab’a : (Yedi Meclis)*, 73-75.

⁵⁹⁸ Mehmet Azimli, “Sa’d b. Ubâde”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/377-378.

⁵⁹⁹ Olgun, *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*, 3/117.

⁶⁰⁰ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 95.

⁶⁰¹ Abdullah Aydın - İsmail Lütfi Çakan, “Aşere-i Mübeşşere”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/547.

⁶⁰² Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma’nevî*, 639.

⁶⁰³ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 5/69-70.

2.3.22. Evs ve Hazrec Kabileleri

İslâm'dan önceki cahiliye döneminde Evs ve Hazrec kabileleri arasında savaşlar yaşanmış, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicretinden sonra İslâmiyetin etkisiyle Evs kabilesi Hazrec'le arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirmiştir.⁶⁰⁴

*“Evs ve Hazrec adlarını taşıyan iki kabile, birbirinin kanına susamış iki düşmandı.”*⁶⁰⁵

Mevlânâ, Vahdet'i Evs ve Hazrec adlı iki düşman kabilenin kardeş olmasıyla açıklamıştır. Medine'de Evs ve Hazrec adında birbirine düşman iki kabile, Hz. Peygamber'in sayesinde kardeş olmuşlardır. Mevlânâ, birbirlerine düşman olan Evs ve Hazrec, bir salkım üzümdeki taneler gibi kardeştiler fakat İslam'ın nûruyla, ancak müminler kardeşirler dustûruyla ezilip birbirine karışarak gerçek kardeş oldular açıklamasını yapmıştır. Mevlânâ, üzüm tanelerinin birbirinin aynısı olduğunu fakat ezilince bir (birlik) olduklarını söyler. Fakat ekşi ile tatlı aynı olmadığı gibi koruk ile üzüm de aynı değildir. Koruklar iyice olgunlaşıp üzüm olunca birbirlerine karışırlar ve vahdet gerçekleşmiş olur, der. Mevlânâ'ya göre, Vahdet'e ulaşanlar herkesi kendileri gibi bilirler ve kimse de onlara düşmanlık beslemez.⁶⁰⁶

2.3.23. Vahiy Kâtibi

*“Osman'dan önce bir kâtip vardı. Vahyi yazmaya çaba gösterirdi.”*⁶⁰⁷

*“O vahiy kâtibi de o kuşun sesi yüzünden kendisinin kuşa denk olduğu zannına kapıldı.”*⁶⁰⁸

Mevlânâ, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söylediği ayetleri yazan vahiy kâtibinin neden ve nasıl dinden çıktığını anlatmıştır. Vahyin nûrunun o vahiy kâtibine aksetmesi neticesinde, kalbine gelen hikmet pırıltılarını kendisine de vahyin geldiğini zannettiğini belirtmiştir. Mevlânâ, vahiy kâtibinin kalbine gelen hikmet pırıltılarının aynısını Hz. Peygamber (s.a.v.) söyleyince, adamın kendisine de vahiy geldiğini zannederek kendisini Peygambere denk gördüğünü ve yoldan çıkarak kâfir olduğunu anlatmıştır.⁶⁰⁹

2.3.24. Ashâb-ı Suffe

Suffe, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Medine'de Peygamber Mescidinin

⁶⁰⁴ Daha geniş bilig için bk: Hüseyin Algül, “Evs (Benî Evs)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/541-542.; Ahmet Önkâl, “Hazrec (Benî Hazrec)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/143-144.

⁶⁰⁵ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 302.

⁶⁰⁶ Can, *Mesnevî Tercümesi*, 2/533-534.

⁶⁰⁷ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 148.

⁶⁰⁸ Mevlânâ, *Mesnevî-i Ma'nevî*, 154.

⁶⁰⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/412.

yanında fakir sahâbenin kalması için yapılan yere verilen addır. Kalacak yerleri ve kimsesi olmayan burada kalan sahâbeye ise ashâb-ı suffe adı verilmiştir.⁶¹⁰

Mevlânâ, mektuplarının başında aziz, kerim, kâmil kelimeleriyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Ehl-i suffa'nın baş tacı diyerek övgüde bulunmuş ve bu vasileyle de olsa suffa ehlini zikretmiştir.⁶¹¹

⁶¹⁰ Mustafa Baktır, “Suffe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/469-470.

⁶¹¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, 98.

SONUÇ

Mevlânâ eserlerinde ashâb-ı kirama çokça yer vermiştir. Ashâbını yıldızlara benzeten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi dilinden cümleler söylemiştir. O'nunla (s.a.v.) yola çıkan ashâbı Nuh'un (a.s.) gemisine binenlere benzetmiş, tûfandan kurtulmanın şartı olarak yüzmeyi değil gemiye binmeyi öğütlemiştir. Ayrıca Nuh'un (a.s.) gemisini mürşid-i kâmile benzettiği için ashab-ı kirâmı da mürşid mesabesinde görmüştür.

Mevlânâ'da sahâbe, kendisine kılavuz isteyene örnektir. Nefsin kötülüklerini öğreten Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanında sahâbe nefis tezkiyesine çalışan talebedir. Eziyetlere ve sıkıntılara katlanan sahâbe sabır âbidesidir. Komşusunun iyiliklerine şükrü elden bırakmayan insandır, bağışlamada merhamet timsalidir. Mevlânâ'da, günahlarına hemen tevbe eden, susulması gereken yerde susan sahâbe, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) kendi canlarından çok seven arkadaşlarıdır.

Mevlânâ, Hz. Ebû Bekir'in Allah Rasûlünün en zor zamanlarında en yakın arkadaşlığı ile sıddîkiyeti, onun müşahedesini, müslüman kardeşleri için mücadelesi ve cömertliği ile tasavvuf geleneğinin özelliklerini ortaya koymuştur. Mevlânâ 'da Hz. Ömer adâleti, mazlumlara yardımseverliği ile hikmete râm oluşu, takvâsı ve ilâhî sırlara mazhar oluşu, şeytanın kendisini görünce yolunu değiştirdiği bir sahâbîdir. Hz. Osman'ın ahlâkı, hayâsı, iki nur sahibi olması, sükûtuyla ilâhî sırlara vakfiyeti tasavvufî öğretinin Mevlânâ'da temayüz etmiş halidir. Hz. Ali'nin Allah yolunda kullandığı gücü, kuvveti ve cesareti, zayıf düşman karşısında merhameti, sabrı ve hilmi, olaylar karşısındaki pratik zekâsı, ilmi ve feraseti ve sırları korumada isabet sahibi olması öne çıkan özellikleri olmuştur.

Mevlânâ'da Hz. Hamza ölmeden ölümü öldüren cesur bir sahâbî, Hz. Âişe bir eş, örtüsüne sıkı sıkıya sarınan temizlik timsali sahâbedir. Sesiyle, Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rûhaniyetten beşeriyete ferahlandıran Hz. Bilâl, zühd ve takvâsıyla ilâhî sırlara mazhar olan Hz. Zeyd, mazlum ve mahrum bırakılmışlığıyla definelerin viranelerde olabileceğini hatırlatan ve dış görünüşün önemli olmadığını tasavvuf literatürüne yazdıran Hz. Hilâl Mevlânâ'da örnek alınması gereken sahâbeden bazılarıdır. Şehadetiyle ve karşılığında aldığı cennet ile Hz. Peygamber'in (s.a.v.) övgüsüne erişen Ca'fer-i Tayyar ile sahte Ca'fer'lerin aynı olamayacağını vurgulayan Mevlânâ, Allah yolunda gayret edenlerin Ca'fer-i Tayyar gibi yüceleceğini anlatmıştır.

Haz. Muaviye'nin kıssası ile insanın düşmanı olan şeytanı anlatan Mevlânâ, şeytanın hile ve desiselerini Hz. Muaviye örneğiyle anlatmış, kör bir adam olan Hz. İbn Ümmü Mektûm'un kıssasında tâlibin talebine dikkat çekmiştir. Hz. Enes'in hikâyesiyle Mevlânâ, dokunduğu şeye can bulduran Rasûle itaati vurgulamış, Hz. Abbas kıssası ile başımıza gelebilecek hadiselerin mutlak kötülük olmayabileceğini, ümitsizliğe kapılmamız gerektiğini söylemiştir. Mevlânâ, Hz. Ukkâşe ile emrin yerine getirilmesi gerektiği, Hz. Ebû Hüreyre ile Allah sevgisiyle dolu olanları Allah'ın bırakmayacağı, Hz. Abdurrahman bin Sa'lebe ve Mukbil-i Tammar kıssası ile günah işleyenlerin ve sonra tevbe edenlerin durumunu anlatmış, Sa'd kıssası ile kıskançlığın nasıl olması gerektiğini vurgulamıştır. Allah ve Rasûlüne tâbi insanın aşere-i mübeşşereden olacağını kaydeden Mevlânâ, İslâm'ın Evs ve Hazrec gibi iki düşman kabileyi dost yaptığını belirtmiştir.

Mevlânâ'nın kılavuzluğu hakikatin tercümesidir. Kılavuzluğu kimi zaman bir âyetin tefsiriyle, bir hadisle, bir kıssayla, canlı cansız varlıklardan, ufkumuzun ötesinde örneklerle yapmıştır. Eserlerinde kimi zaman padişahlar konuşmuş, kimi zamansa aramızda yaşayan herhangi biri. İlâhî sırrı ve sorumluluğu insana hatırlatmaya çalışan Mevlânâ, kâmil insana ulaşmayı amaçlamıştır.

Haz ve hız çağındaki insanın yanılgılarını göremeyişi, nefisle mücâdelede İlâhî mesajı tam anlamıyla idrak edemeyişi, dünya sevgisinden kurtulamayışi insan-ı kâmilin rehberliğini zarurî kılmaktadır. Mevlânâ, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra insanlara yol gösterecek, onlara örnek olacak ve en güzel bir şekilde rehberlik yapabilecek sahâbîlerden ve onların övgüye mazhar olmuş hayatlarından bahsetmiştir. Bu çalışmada, Mevlânâ'nın eserlerinde bahsedilen ashâb-ı kirâmın durumu incelenmiştir.

Mevlânâ, ashâbın aşk, vecd, zühd, takva, sabır, ilham, merhamet, ihlâs, şükür gibi hasletlerini anlatarak örnekler vermiştir. Şiirleriyle, beyitleriyle, mektuplarıyla, sözleriyle insanı merkeze alan bir mesaj sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Algül, Hüseyin. “Evs (Benî Evs)”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/evs-beni-evs>
- Algül, Hüseyin. “Mescid-i Dırâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kur'an-ı Kerîm Meali*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 9. Basım, 2012.
- Arslanoğlu, İbrahim. “Mevlânâ'nın Aşk ve İnsan Felsefesi”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 16 (2000).
<https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/392>
- Askalânî, İbnu Hacer el-. *el-İsabe Seçkin Sahabeler*. çev. Seyfullah Erdoğan. İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2011.
- Aycan, İrfan. “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/haccac-b-yusuf-es-sekafi>
- Aydınlı, Abdullah - Çakan, İsmail Lütfi. “Aşere-i Mübeşşere”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. <https://islamansiklopedisi.org.tr/asere-i-mubessere>
- Aykaç, Mehmet. “Hilâl b. Ümeyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilal-b-umeyye>
- Azimli, Mehmet. “Sa'd b. Ubâde”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sad-b-ubade>
- Baktır, Mustafa. “Suffe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. *İslam Tasavvuf Düşüncesinin Teşekkülü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Benli, Yusuf. “Râfıza Adlandırmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 1 (2008), 31-69.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-. *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. çev. Mehmet Sofuoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1987.
- Büyükcinal, Zeynep. *Mevlânâ'nın Tasavvuf Felsefesinde Sembolizm*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Can, Şefik. *Mesnevî Tercümesi*. çev. Şefik Can. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: OTTO Yayınları, 2014.
- Çağrııcı, Mustafa. “Vesvese”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vesvese>
- Çavuşoğlu, Ali. “Mevlânâ'nın Anlatımı”. *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müzikî Dergisi* 10 (2007), 127-142.

- Dağlar, Abdulkadir. *Şem 'î Şem 'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Demir, Osman. "Yakîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/yakin>
- Demirci, Mehmet. "Tasavvuf ve Mevlânâ". *Kubbealtı Akademi Mecmûası* 1 (1989), 64-76.
- Dia. "Abbas". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Ebî Dâvud, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. ed. Muhammed Abdu'l-aziz el-Halidî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 3. Basım, 2003.
- Efendioğlu, Mehmet. "Fezâilü's- Sahâbe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Efendioğlu, Mehmet. "Sahâbe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/491-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahabe>
- Eflâkî, Ahmet. *Âriflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. 4 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.
- El-Mekkî, Ebû Talib. *Kalplerin Azığı (Kût'ul- Kulûb)*. çev. Yakup Çiçek - Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 10. Basım, 2012.
- Erginli, Zafer (ed.). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006.
- Erkaya, Mahmud Esad. "Tasavvufta Hakikat Kavramına Kaynak Olması Yönüyle Hârîse Hadisi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 17/2 (29 Aralık 2017). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/33591/372980>
- Erul, Bünyamin. "Zeyd b. Hârîse". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. "Atâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ata--atiyye>
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-bekir>
- Fırlı, Ethem Ruhi. "Ali". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ali>
- Fırlı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fürûzanfer, Bediüzzaman. *Mevlâna Celâleddin*. çev. Feridun Nafiz Uzluk. Konya: T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. *İhyâu 'Ulûmi 'd-Din Tercümesi*. çev. Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.

- Mevlânâ Celâleddîn MEKTUPLAR*. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Mevlâna Hayatı Sanatı Eserleri*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1954.
- Göztepe, Yüksel. “Mevlânâ’nın Eserlerinde Hz. Ömer”. *Journal of Turkish Studies* 13/Volume 13 Issue 17 (17 Ekim 2019), 141-160. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14053>
- Hamidullah, Muhammad. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 5. Basım, 1993.
- Hücvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Hakikat Bilgisi Keşfu’l-Mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Basım, 2020.
- İbn İshak, Muhammed. *Siyer*. ed. Muhammed Hamidullah. çev. Sezai Özel. İstanbul: Akabe Yayınları, 1988.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, t.y.
- İbnü’l-Esir. *el-Kâmil Fi’t-Târih Tercümesi*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.
- Kabaklı, Ahmet. “Mevlânâ’nın Sanatı”. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1986.
- Kandemir, M. Yaşar. “Ebû Hüreyre”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-hureyre>
- Karadeniz, Hatice Gargu. *Ebû Abdurrahman es-Sülemî ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Kelâbâzî, Ebubekir. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 7. Basım, 2021.
- Kızıldağ, Hasan. “Mevlevî Menkıbeleri’nde Kozmik Unsurlar”. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2/2 (14 Haziran 2019), 90-101.
- Koçoğlu, Turgut. *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (II.Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. ed. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın. 13 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa, 4. Basım, 2018.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 11. Basım, 2021.
- Küçük, Osman Nuri. *Fîhi Mâ Fîh Ekseninde Mevlâna’nın Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Rûmî Yayınları, 2006.
- Küçük, Osman Nuri. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması: (26-28 Mayıs 2014): Bildiriler*. ed. Ejder Okumuş. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayınları, 2014.

- Küçük, Osman Nuri. *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri Günümüzde Mevlânâ'yı Anlama Sorunu Üzerine*. İstanbul: Motto Project Yayını, 2010.
- Küçük, Sezai. "Mevleviyye". *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. Ankara: İSAM Yayınları, 2018.
- Mevlânâ, Celâleddin. *Dîvân-ı Kebîr*. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî. *Fîhi Mâ Fih*. çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu. Konya: Konya ve Mülhakatı Eski Eserleri Sevenler Derneği, 2006.
- Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî. *Mecâlis-i Sab'a : (Yedi Meclis)*. çev. Abdülbaki Gölpınarlı. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965.
- Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî. *Mektuplar*. çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1963.
- Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî. *Mesnevî-i Ma'nevî*. çev. Derya Örs - Hicabi Kırilangıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Muslu, Ramazan vd. *Tasavvuf El Kitabı*. ed. Kadir Özköse. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. "Sahîh-i Müslim ve Tercemesi". İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1988.
- Nesterova, Svitlana. *Mevlânâ'nın Mesnevî İsimli Eserinde Metaforik Anlatımın Metafizik Boyutu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2011.
- Olgun, Tâhirü'l-Mevlevî. *Mevlânâ Mesnevî Şerhi*. İstanbul: Şamil Yayınları, 2007.
- Öngören, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/441-448. Ankara: TDV Yayınları, 2004. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevlana-celaleddin-i-rumi>
- Önkal, Ahmet. "Ca'fer b. Ebû Tâlib". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Önkal, Ahmet. "Hazrec (Benî Hazrec)". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1998. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hazrec-beni-hazrec>
- Öz, Mustafa. "Râfîzîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Öz, Mustafa. "Şîa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia>
- Öz, Mustafa. "Zülfikar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özköse, Kadir. *Mesnevî Hikâyeleri 1 Aşkın Bedeli*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019.
- Özköse, Kadir. *Mesnevî Hikâyeleri 4 Mürîd ve Mürşid İlişkisi*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019.
- Özköse, Kadir. *Mesnevî Hikâyeleri 6 Tövbekâr Kulun Hâli*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019.
- Özköse, Kadir. *Mesnevî Hikâyeleri-7 Fakr Saltanatı*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2019.

- Özköse, Kadir. “Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükladıkları Anlam Tasavvufta Dünyevîleşmeye Tepkisel Yaklaşım”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 175-194.
- Selçuk, Hikmet. “Mevlânâ’nın Hayatı ve Eserleri”. *Kur’an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 3 (Ocak 1998), 68-79.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma’ İslam Tasavvufu*. çev. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Şafak, Yakup. *H. Mevlânâ’nın Eserleri*. ed. Abdüsettar Yazar. Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2005.
- Şahin, Oğuzhan. *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. Ciltler) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.
- Topaloğlu, Bekir - Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Topçu, Nurettin. *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Uludağ, Süleyman. “Abdal”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/abdal>
- Uludağ, Süleyman. “Halvet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Uludağ, Süleyman. “Nefis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ürün, Ahmet Kazım. “Mevlânâ’da Arap Dili ve Edebiyatının İzleri”. *Nüsha* 21/53 (27 Aralık 2021), 155-186. <https://doi.org/10.32330/nusha.975966>
- Yazıcı, Tahsin. “Dîvân-ı Kebîr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldırım, Ahmet. “Hadisleri Anlamada İşârî Yorum”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (Şubat 2004).
- Yılmaz, Ömer. *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Yilter, Sait. *Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Yiğit, İsmail. “Osman”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri. “Dağarcık”. Sözlük. Erişim 17 Ekim 2022.
<https://sozluk.gov.tr/?kelime=dağarcık>
- sozluk.gov.tr. “Süsen”. Erişim 04 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=süsen>